

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

НАСЛОВ:

**„ГРАДОТ ВО ТРАНЗИЦИЈА – СОЦИОЛОШКИ, СОЦИО-
ПРОСТОРНИ И АРХИТЕКТОНСКИ ПРОМЕНИ (ПРИМЕРОТ НА
СКОПЈЕ)“**

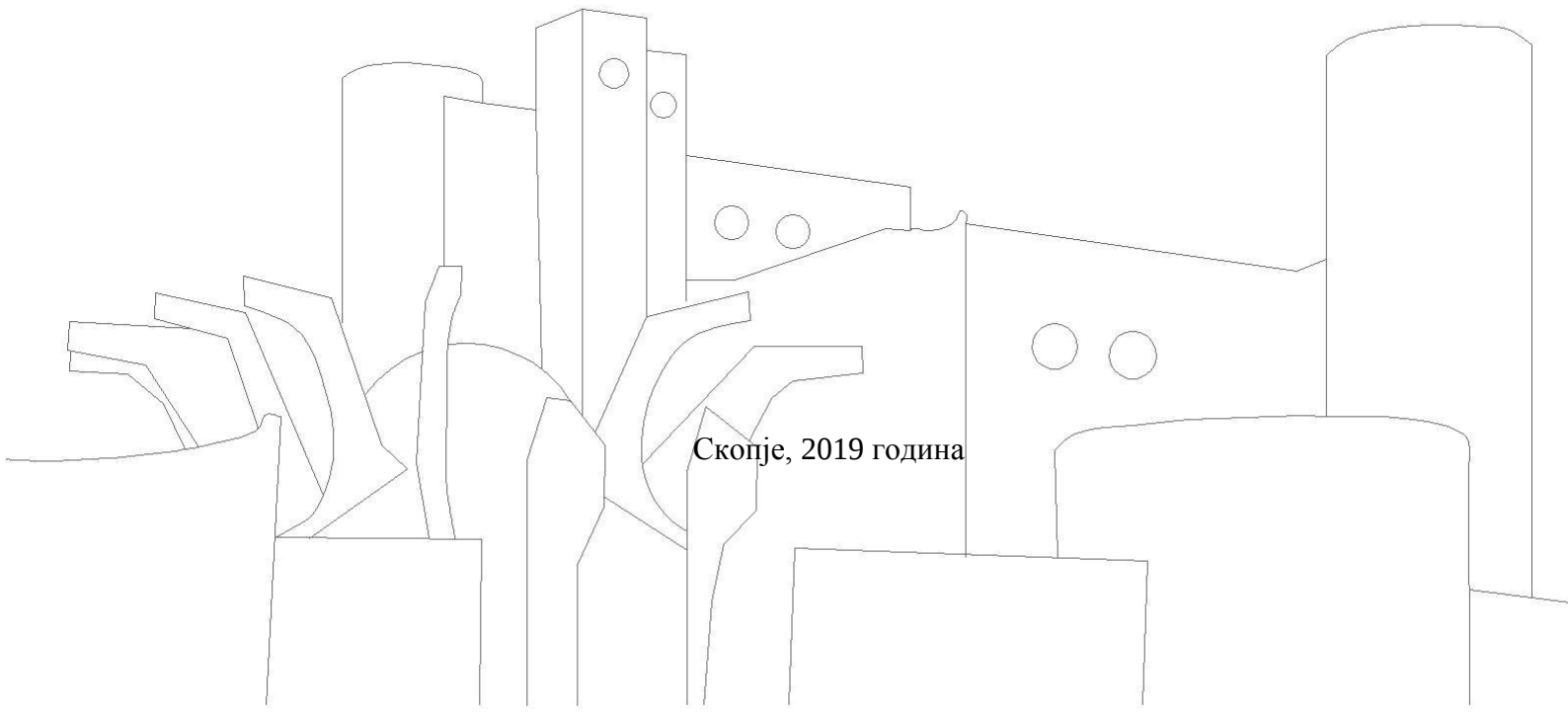
ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

ИВА ПЕТРУНОВА

МЕНТОР:

ПРОФ. Д-Р ИЛИЈА АЦЕСКИ

Скопје, 2019 година

МЕНТОР:

ПРОФ. Д-Р ИЛИЈА АЦЕСКИ, редовен професор на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“.

ЧЛЕНОВИ НА КОМИСИЈА:

1. Проф. д-р Зоран Матевски, претседател
2. Проф. д-р Илија Ацески, ментор
3. Проф. д-р Татјана Стојановска Иванова, член
4. Проф. д-р Минас Бакалчев, член
5. Проф. д-р Ибиш Кадриу член

датум на одбрана: 18.02.2019

Филозофски факултет при Универзитет “Св. Кирил и Методиј” - Скопје

СОДРЖИНА

СОДРЖИНА.....	3
РЕЗИМЕ	6
SUMMARY	8
ВОВЕД	10
Општествена оправданост на темата	10
Достигнувања на научната дисциплина поврзани со предметот на истражување.....	10
Методологијата што ќе се користи	11
Појдовни хипотези.....	12
Предмет на истражување	13
Цели на истражувањето.....	17
Очекуван научен придонес	17
Поимно определување.....	19
1. ГРАД	20
1.1. Потекло. Дефиниција.....	21
1.1.1. Мемориската функција на градот.....	27
1.1.2. Колективна меморија при креирање на урбани структури.....	28
1.2. Спонтаните вредности во градот	31
1.2.1. Препознавање квалитети на просторот	32
1.2.2. Вредностите на народната архитектура	34
1.3. Елементи на градски простор и нивното значење: плоштад и улица	40
1.3.1. Плоштад	43
1.3.2. Уличен простор.....	44
1.4. Градот во период на барок	46
1.4.1. Социокултурен контекст на барокот	46

1.4.2. Барокот во градот.....	49
2. МОДЕРЕН ГРАД	53
2.1. Историско-општествен и социокултурен контекст и неговото влијание врз појавата на модерната	54
2.1.1. Револуција и манифест: социјална структура на општеството	58
2.1.2. Револуција и манифест: архитектурата на Модерната како општествен проект.....	60
2.2. Источен блок - руска авангарда	65
2.3. Дефинирање на модернизмот	70
2.4. Градот, архитектурата и модернизмот	75
2.4.1. Градот пред модернизмот: Индустриски град	77
2.4.2. Прва фаза на модерниот урбанизам	84
2.4.3. Втора фаза: утопското планирање на Ле Корбизије.....	85
2.4.4. Трета фаза и кризата на модерниот урбанизам.....	94
2.5. Кризата на модернизмот.....	94
2.6. Град во транзиција	97
2.6.1. Краток историски пресек: подемот и падот на социјализмот	97
2.6.2. Социјалистички град	99
2.6.3. Станбен простор	104
2.6.4. Транзиција	106
2.6.5. Постсоцијализам – промени во градот	109
2.7. Постмодерен град.....	115
2.7.1. Историско-општествен контекст	115
2.7.2. Дефинирање на постмодернизмот	119
2.7.3. Постмодернизам и архитектура	122
2.7.5. Постмодернизмот и градот	124
3. ГРАДОТ СКОПЈЕ	129

3.1. Краток историски пресек на урбаните форми на градот.....	130
3.1.1. Традиционален, европски и модерен град	134
3.1.2. Преку општествена траума до модерен град – втора половина на XX век.....	147
3.1.3. Град во транзиција	160
3.1.4. Постмодерен или бароктен град?	165
3.2. ИСТРАЖУВАЊЕ НА ГРАДОТ.....	172
3.2.1. Вовед	173
3.2.2. Состојбата на градот.....	174
3.2.3. Соседство.....	184
3.2.4. Централно подрачје	195
3.2.5. Иднина	218
ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	225
СПИСОК НА СЛИКИ	231
СПИСОК НА ДИЈАГРАМИ	240
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА.....	242
ПРИЛОЗИ	250
Прилог 1. Анкетен прашалник.....	250
БИОГРАФИЈА НА АВТОРОТ	251

РЕЗИМЕ

Градот е максимална концентрација на моќ и носител на целата човекова историја. Го отсликува човековиот однос кон времето, местото, природата и генерално животот. Претставува еволутивен механизам на човекот за зачувување на развојот, достигнувањата, историјата, културата и сл. Градот не е конечна форма, таа се темели на животните процеси на урбаниот развој, а обликот е секогаш дел од вкупната култура на една средина, настанат низ времето. Историските и социјалните секвенци ја одредуваат урбаната морфологија. Физичката структура на градот ја рефлектира идејата на социјалните, економските, природните, техничките и технолошките структури, таа е израз на урбаниот живот. Градот се развивал, бидејќи во него се верувало и се вложувало со генерации. Создаван е долгорочно од културни, социолошки и архитектонски размислувања и урбанистичко планирање означено со релативна константност и живост. Низ вековите градовите се развивале, според потребите на луѓето кои живееле таму. Сепак градот има основни препознатливи елементи кои го дефинираат: плоштад и улица, кои се развиваат низ времето и во голема мера го одредуваат просторот во градот.

Со развојот на човештвото се развива и градот, па секој временски период носи одредени карактеристики. Сите историски, политички, научни, општествени случувања се огледуваат во просторот. Постмодернизмот повикува на навраќање кон историјата и преземање елементи од неа и нивно индивидуално реинтерпретирање. Не се води според никакви правила, бидејќи во минатото се докажало дека нема постојано правило: целиот свет и целата историја се релативни. Државите каде модернизмот бил посебно нагласен поради неговата идеолошка поврзаност со социјализмот и комунизмот, по паѓањето на Берлинскиот ѕид, започнуваат процес на **транзиција**. Тоа е процес во кој општеството минува од еден систем на уредување во друг т.е. од социјалистички кон капиталистички. Оваа промена остава огромни промени врз градот и неговиот изглед. Социјалистичките градови со модерни блокови се отвораат за новата пазарна економија и глобализацијата, што придонесува до поинакви концепти на градење кои со себе носат сосема поинакви вредности.

Скопје е град кој има турбулентна историја и во својот изглед содржи форми и слоеви од многу различни времиња и народи. Сите овие слоеви придонесуваат до неговата комплексност и раскошност. Во последниве дваесет години Скопје претрпува

брзи и нагли промени кои се водени од транзицискиот период и поставувањето нови општествени вредности, со побрзиот начин на живот, новата технологија, глобализацијата и некои постмодерни струења. Ваквите услови овозможуваат специфична подлога за понатамошен развој на градот и се појавува криза на во културниот идентитет, архитектонските форми и вредности. Промените се случуваат многу брзо, но делови од централното градско јадро го одржуваат идентитетот на градот со својата структура и покрај промените кои и самите ги претрпуваат. Плоштадот Македонија претставува обележје на Скопје и го дефинира неговиот нуклеус. Тие секојдневно се адаптираат на новите времиња и новите животни стилови.

Клучни зборови: **архитектура, град, општество, транзиција.**

SUMMARY

The city is the maximum concentration of power and carrier of all human history. It reflects the human attitude to time, place, nature and generally life. It is an evolutionary mechanism of man for the preservation of development, achievements, history, culture, etc. The city is not the final form, it is based on the life processes of urban development, and the shape is always part of the overall culture of an environment, occurring over time. Historical and social sequences determine urban morphology. The physical structure of the city is reflected in the basis of the idea of social, economic, natural, technical and technological structures, it is an expression of urban life. The city developed because it was believed and invested by generations. It was created in the long run by cultural, sociological and architectural thinking and urban planning marked with relative constancy and liveliness. Cities have developed over the centuries, according to the needs of the people who lived there. However, the city has the basic identifiable elements that define: the square and the street, which develop over time and largely determine the space in the city.

With the development of mankind the city develops, so each time period brings certain characteristics. All historical, political, scientific, social events find their application in the space. Postmodernism calls for a return to history and the taking of elements of it and their individual reinterpretation. It is not guided by any rules, because in the past it has been proved that there is no permanent rule: the whole world and the entire history are relative. The states of the Eastern Bloc, where modernism was especially emphasized because of its ideological connection with socialism and communism after the fall of the Berlin Wall, began the process of transition. It is a process in which society passes from a system of landscaping to another ie. from socialist to capitalist. This change leaves huge changes to the city and its appearance. Socialist cities with modern blocks are opening up for the new market economy and globalization, it contributes to different concepts of building that bring with them completely different values.

Skopje is a city that has a turbulent history and in its appearance contains forms and layers of many different times and peoples. All these layers contribute to its complexity and luminosity. In the last twenty years, Skopje has undergone rapid and harsh changes that are driven by the transition period and the setting of new social values, are the faster way of life, new technology, globalization and some postmodern currents. Such conditions provide a

specific basis for the further development of the city and a crisis of cultural identity, architectural forms and values arises. The changes occur very quickly, but parts of the central city core maintain the identity of the city with its structure despite the changes that they are enduring. Macedonia Square is a landmark of Skopje and defines its nucleus. They adapt to new times and new life styles daily.

Keywords: architecture, city, society, transition.

ВОВЕД

Општествена оправданост на темата

Македонското општество во почетокот на XXI век се соочува со долга низа проблеми. Едно од најважните прашања, а можеби и најзанемарените е прашањето за градскиот простор и неговите вредности. Република Македонија се соочува со масовно иселување од градовите од внатрешноста на државата и вселување во главниот град – Скопје. Скопје станува загаден, пренаселен со опаѓачки квалитет на живот. Непромисленото градење на празните и/или зелените простори во градот придонесува за влошување на урбаниот живот. Градењето на центарот на градот со контроверзниот проект „Скопје 2014“ придонесува до поделба во општеството и ја зголемува културолошката, идентитетската и политичката криза во државата. Се појавува потреба општеството разумно да дејствува во просторот со цел да се подобри животот во градот Скопје. Еден од главните проблеми е одвоеното гледање на архитектурата, единствено како физичка структура во просторот, без голема свесност за нејзиното влијание врз секојдневниот живот на граѓаните. Непризнавањето на општествената и политичката страна на архитектурата и градот придонесува до низок квалитет на живот. Градење без почитување на физичкиот и општествениот контекст го загрозува градот.

Достигнувања на научната дисциплина поврзани со предметот на истражување

Докторската дисертација обединува два аспекти од предметот на истражување: социолошки аспект како резултат на архитектонски физички промени. Се работи за две научни дисциплини – социологија и архитектура и нивно меѓусебно испреплетување и дополнување, што ја прави тезата интердисциплинарна при што се обединуваат два научни аспекти и пристапи: општествено-филозофски и инженерско-технички. Трансформацијата на градот, посебно на град како Скопје, со богата историја опфаќа низа на политички, социјални, културни, економски и други аспекти кои не може да се набљудуваат издвоено. Анализирање на само еден изолиран општествен сегмент би бил недоволен да се долови атмосферата во градот.

Теоретското истражување на формирање на градот и условите во кои тој се развива ја доловуваат социолошката димензија на тезата. Културното и историското наследство, како и политичката состојба се поврзуваат со градското физичко ткиво. Темите како културен идентитет, колективна меморија, градови во транзиција, градот

низ историјата, модернизам, постмодернизам, социјалистичка и постсоцијалистичка архитектура, амбиенталните вредности во градот, душата и карактерот на градот се обработуваат во филозофски, социолошки и политички дела. Во рамките на теоретската подготовка за докторската дисертација просторот се разгледува како општествена творба и на него се пристапува од општествените науки, социологијата и архитектонската теорија и историја, и се разгледуваат основните фази на општествениот развој и на дефинирањето на просторот во/и градот. Се разгледуваат теоретските мисли на Лефевр (Henri Lefebvre), Кастелс (Manuel Castells), Харви (David W. Harvey), Бренер (Neil Brenner), Бурдије (Pierre Bourdieu), Вулкок (Michael Woolcock), Диркем, Маркс, Џенкс итн.

Автори кои од социолошки аспект ги објаснуваат појавите во градот се: Ацески Пушиќ, Вујович, Чаладровиќ, Кокиќ, Гел. Авторы кои се занимаваат со македонскиот традиционален град и неговите вредности се: Чипан и Муличкоски, меѓутоа тие ги опишуваат амбиенталните и националните вредности на македонските градови во периодот пред транзицијата. Авторы односно архитекти кои зборуваат за поновите архитектонски состојби во македонскиот град се: Бакалчев, Тасиќ, Константиновски кои посебно се занимаваат со домувањето; Арсовски, Чаусидис, и многу автори на различни статии кои се обидуваат да ја дефинираат новата состојба на Скопје. Вакви слични студии, кои ги проучуваат градовите во транзициски период постојат за други балкански градови како Сараево, Загреб, Белград, Нови Сад итн., кои се соочуваат со слични проблеми како Скопје и објектите во него.

Методологијата што ќе се користи

При формирањето на една научна мисла, мора да се докаже нејзината веродостојност и патот по кој таа рационално е добиена. Од поставување на едно прашање, па сè до добивање на одговор на истото прашање се минува низ процес на логични сознанија. Најпрво и најосновно е проблемот за решавање и/или идејата за истражување, потоа од неа се формираат претпоставки т.е. хипотези кои се истражуваат со најразлични методи и на крај се заклучува дали хипотезите се одржливи и се доаѓа до решение на проблемот или одговор на првоставеното прашање. Процесот за создавање на докторска дисертација минува низ следните чекори: подготовка за научно истражување (теоретскиот дел од квантитативно истражување); избор и дефинирање на проблемот на истражување; дефинирање на поимите и поимна анализа и предмет на

истражување (градот Скопје и неговото централно јадро); одредување на целите на истражувањето; поставување хипотези; теоретско истражување; историско-компаративен метод; студија на случај; емпириско истражување и теренско истражување; систематизирање на резултати и сознанија и пишување завршен извештај и предлог решение и заклучок.

Структурата на докторската дисертација се состои од вовед, прва глава, втора глава и заклучни согледувања. Во првата глава е опфатено теоретско истражување и историско-компаративен метод, кое е поделено во пет поглавја и тоа за: град, негово дефинирање и карактеристики, бароктен град, модерен град, град во транзиција и постмодерен град. Во втората глава се опфатени две поглавја: првото кое е студија на случај за градот Скопје, историски пресек преку кој гледаме како се развивал градот и како стигнал до денешната состојба и второто поглавје во кое се опфатени резултатите од емпириското истражување и нивно толкување и коментирање. Емпириското истражување се основа врз анкетен прашалник за граѓаните на градот и го мери нивното задоволство за одредени аспекти, промени и трансформации кои се случиле во периодот на транзиција. Аспектите се однесуваат на архитектонските и просторните вредности одразени во секојдневниот живот на граѓаните. Во заклучните согледувања се систематизирани заклучоците и се дава насока за подобрување на градските вредности.

Појдовни хипотези

Мануел Кастелс (Manuel Castells) го објаснува градот како општествена проекција и одредба на социјалните процеси. Ако овој исказ го сместиме во денешниот контекст на Скопје, би ни се отвориле повеќе прашања. Кои општествени процеси влијаат на промената на градот, односно трансформацијата на градот во период на транзиција? Како централното градско јадро во Скопје ја преживува транзицијата? Како општеството во транзиција се однесува кон објектите кои се наследство од друг период и какви промени им се случуваат? Како тие промени го менуваат идентитетот на градот? Како правилно да се измерат потребите на модерниот град и тој да се модернизира зачувувајќи ги своите традиционални и автентични вредности? На кој начин архитектурата влијае врз општествените вредности? На кој начин општествените вредности ја создаваат архитектурата? Како политиката влијае врз развојот на градот и неговата морфологија? Дали соодветно планиран социјален простор може да ги зголеми демократските вредности на едно општество?

Од сите овие прашања произлегуваат и неколку основни хипотези, кои ова истражување би ги потврдило или не.

- Општествените вредности се одразуваат врз архитектурата на градот.
- Соодветна архитектура има својство да ги подобри вредностите во градот и општеството и да создаде свој идентитет преку кој би се препознавале жителите и градот.
- Архитектурата може да поддржува и поттикнува или да критикува одредени општествени појави, вредности и активности.
- Правилното планирање го подобрува квалитетот на живеење, а со тоа и ги подобрува општествените вредности.
- Социјалната интеракција е важен елемент, кој треба да е поддржуван од архитектурата.
- Лево-ориентираната власт во градот, гради морфолошки едноставни и геометриски архитектонски форми, додека десно-ориентираните користат орнаментни и историски елементи.
- Постои поврзаноста помеѓу архитектонскиот стил, орнаментот и општественото уредување.

Морфологијата, геометријата и формите во архитектурата на градот во огромна мера зависат од идеологијата на жителите. Посебно во минатото кога најголемите објекти во градот (плоштад, катедрала, општина итн.) ги градела власта и секако ги градела по сопствена естетика, со цел да се прикаже нејзината моќ и идеологија. Сите овие хипотези и размислување можат да претставуваат и насоки за понатамошни истражувања и продлабочувања на некој аспект. Градот претставува жива и комплексна творба која се менува од ден на ден, а со тоа секојдневно се отвораат нови прашања за размислување, анализа и истражување.

Предмет на истражување

„Трансформации на градот – Скопје после 90-тите“ беше првата идеја за работниот наслов на докторската дисертација. Тој опфаќа два општи поими: трансформација и град; и два поконкретни поими кои се врзуваат за локација – Скопје и временски период – после 90-тите години на минатиот век, до денес, што значи дека ги опфаќа последниве дваесетина години т.е. периодот на транзиција на Република Македонија.

Со менување на насловот од „Трансформации на градот – Скопје после 90-тите“ во „Градот во транзиција – социолошки, социо-просторни и архитектонски промени (примерот на Скопје)“ се конкретизира проблематиката која би се опфатила во оваа теза. Транзицијата во државата која трае веќе дваесетина години длабоко навлегува во секој сегмент на општеството и визуелно и физички се манифестира во просторот на градот и воедно дефинира еден временски период (повторно од деведесеттите години па сè до денес). Секоја промена си наоѓа свој медиум преку просторот и морфолошкиот и архитектонскиот израз. Оваа теза ќе се обиде да ги долови социолошките, социо-просторните и архитектонските промени во центарот на градот Скопје, кои се и последица на транзицијата, но и нејзина карактеристика.

Слични проблематики се актуелни за истражувања и во градовите во околните републики: Бугарија, Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора... Градовите како Нови Сад, Белград, Софија, Загреб, Сараево кои имаат слична историја со Скопје се соочуваат со слични проблеми и трансформации.

Балканските држави по распадот на Југославија се најдоа на премин од социјалистичко општествено уредување во капиталистичко општествено уредување. Овој период на транзиција длабоко ги потресе сите аспекти на живеење и предизвика губење на едни вредности и воспоставување на нови. „Основно за периодот на транзиција се економските промени во кои главно се содржани процесите на приватизација, либерализација, стабилизација и репродукција и политичките промени, кои се содржани во процесите на плурализација и демократизација“. (Ацески, 2002) Пушиќ вели, ако транзицијата се дефинира како процес на комплексни реформи кои се однесуваат на пет главни макропроблематични нивоа (политички, економски, социјален, културен и еколошки), тогаш просторното ниво се јавува како посебен проблем со причинско-последичен карактер, односно во секоја рамка на овие пет круга на трансформација, просторот се издвојува како причина и/или како последица, а најчесто и како двете.

Сите овие промени всушност се случуваат во одреден простор т.е. градот. Градот преминува од социјалистички град во постсоцијалистички и претрпува огромни трансформации во неговиот просторен план, структура, морфологија, функционалност и естетика. Градот е носител на историјата и колективната свест на народот (Rosi, 1966),

а во период на транзиција доаѓа до големи промени и отфрлање на постоечките вредности.

Според Чалдаровиќ: „Градот како целина постои само како симболичка екстерна презентација, која многу тешко се презентира и контекстуализира“. Според Пушиќ целината на градот не се вклопува во методот на емпириско искуство, градот се доживува и проживува на ниво на апстракција на целината или симболички: како голем или мал, стар или млад, простран или збиен и слично. Оттука се отвора прашањето кои се квалитетите, кои градот треба да ги има за правилно да биде перцепиран од жителот и како тие квалитети се создаваат и влијаат врз жителот на градот? Ова може да биде тешко да се препознае посебно кога се работи за градови кои се трансформираат, а имаат богата културна и традиционална слоевитост. Вујовиќ пишува за урбаното секојдневие во деведесеттите и опфаќа голем број од проблемите кои се случуваат во Скопје и во останатите балкански градови.

Истражувањето се однесува на градот со процесите кои се случуваат во него од социолошка, од морфолошка и од архитектонска смисла и како сите тие се меѓусебно поврзани и зависни. Ваквата интердисциплинарна поврзаност на социолошките и архитектонските поими го објаснува градот од не многу типичен аспект. Социолошките аспекти како: културен живот, општествени промени, конфликти, девијација, глобализација, колективно однесување, јавност, масовни медиуми, социјализација, економски живот итн. се случувања и процеси со кои градот секојдневно се соочува и всушност тие процеси го чинат животот во градот и го обликуваат просторот. Имаме бројни примери како едно општествено случување започнува синцир од реакции и не ретко се создава цел нов, вообичаено авангарден уметнички стил кој се одразува во архитектурата и просторот се обликува според него. Ваков настан е збогатување на некои средновековни фамилии, нивно зголемување на моќта и вложување во подемот на науката и откривање на антиката во периодот на ренесансата, кога тесниот средновековен град и несиметричните збиени куќи стануваат геометриски, рационални, симетрични форми. Брзиот развој на индустријата во Њујорк и Чикаго се одразува со градењето на првите висококатници. Октомвриската револуција во Русија е најавена/проследена од конструктивизмот и супрематизмот. Куќи и домови со внатрешни дворови, затворени кон улицата се карактеристични за исламските земји бидејќи според нивната религија и стил на живеење, жената не треба да биде видена од

улица. Всушност самиот начин на живот на една цивилизација и случувањата во секојдневниот живот можат да се препознаат по концептот на градот и неговата архитектура. Но, градот е широк поим и секој град е своја приказна.

Ова истражување е за трансформацијата на градот Скопје, главниот град на Република Македонија и го опфаќа централното градско ткиво. Трансформацијата во градот се забележува на многу различни фронтови, меѓутоа новите трендови најмногу се забелжуваат во центарот на градот кој вообичаено претставува и центар на случувањата во државата. Во мапата на градот моменталните трендови и моменталната политичка ситуација предизвикуваат одредени физички промени и тешко е да се проценат дали тие се трајни или минливи. За таква проценка потребен е изминат временски период кој би ги потврдил нивните вредности. Сепак моменталните општествени состојби се одразуваат и на веќе постарите постојни објекти преку кои се забележува трансформацијата во општеството. Објектите кои имаат висока архитектонска вредност постојано се подложни да претрпуваат различни промени и на тој начин да одржуваат чекор со времето. Природата на тие промени зависи од карактерот на општествените промени и на промените на стилот на живеење, како објекти и места во Скопје кои го положиле тестот на времето, а постојано претрпуваат промени, се адаптираат на новите потреби. Скопје е главниот град на Република Македонија. Има многу поволна географска позиција, бидејќи се наоѓа во централниот дел на Балканскиот Полуостров и затоа претставува точка низ која минуваат многу патни правци.

Скопје е типичен балкански град, град со богата историја и голема слоевитост, кој постојано претрпува промени. Во него се забележуваат остатоци и од модернизмот и од социјализмот и од народната архитектура и сите тие се меѓусебно испреплетени во сложен општествен контекст. Во последниов период на транзиција, настапува менување на општествените вредности, а со тоа се менува и урбаниот карактер на градот. Овие настани се во тековно случување. Всушност Скопје од социјалистички град се трансформира во постсоцијалистички, а ваква трансформација претрпуваат и другите градови на Балканскиот Полуостров или во Источна Европа. Многу автори од соседните држави истражуваат на оваа тема. Скопје има археолошки остатоци уште од предисторијата и низ времето одржува континуитет со своето постоење и постојано менување. Низ него минуваат многу различни народи и племиња и секое остава свој

белег. Секоја епоха остава свој слој, читлив во градската морфологија. Град со богата историја и долга традиција на градење претставува и комплексна и богата подлога која може да се истражува. Турбулентните настани како војни, пожари, поплави и земјотреси предизвикувале чести етнички промени и сето тоа оставало длабоки белези врз градската структура. Ова го прави Скопје повеќенационален балкански тип на град.

Цели на истражувањето

Цел на тезата е да ја покаже трансформацијата на просторот и неговото прилагодување на новите потреби и промените кои се случуваат во периодот на транзиција и во заклучокот да понуди решение. Тоа би се прикажало преку истражување на конкретни простори во централното градско подрачје на Скопје и нивна анализа во последните 20 години. Оваа теза ја прикажува архитектурата и физичките промени во просторот, не само како материјални форми, туку и како носители на подлабоки општествени значења во една заедница. На овој начин се потврдува функцијата и програмата на просторот и неговото прилагодување во период на транзиција т.е. во период од социјалистичко во капиталистичко општество. Во исто време преку анкетните прашаници го покажува ставот и потребите на жителите или одредена таргет група за тој простор и на некоја начин дава насоки за идното развивање на тој дел од градот.

Главната цел на докторската дисертација е да се прикаже трансформацијата на централното градско подрачје во Скопје преку неколку референтни простори кои опстанале низ времето и ја дефинираат структурата во центарот на градот и секојдневно се прилагодуваат на потребите на новите времиња и да се откријат општествените причини, вредности и услови во кои се случуваат промените, воедно и како тие се одразуваат на граѓаните кои живеат во градот.

Очекуван научен придонес

Тезата би ги поттикнала позитивните вредности во просторот, а би ги препознала и критикувала негативните. Со тоа во идните истражување би помогнала во препознавање на одредени квалитетни, трајни вредности и нивна трансформација низ времето. Исто така би ги дефинирала промените во просторот и на објектите кои се случуваат во период на транзиција, односно на промена од социјалистички општествен систем во капиталистички општествен систем и би помогнала во формирање на новите идентитети во градот и зачувување на веќе потврдените референтни места и нивна соодветна адаптација за иднината.

Заклучоците од оваа теза би можеле да се применат во подигнување на јавната свест за архитектурата и просторот, да се подобрат и актуализираат квалитетите на просторот, да се вреднуваат објектите кои се докажале како трајни квалитети и во корист на градот и неговите жители. Ова истражување би можело да се користи како компариција за останати истражувања со слична тема или за останатите балкански градови кои минуваат во сличен период и како насока за идните проектанти, урбанисти и социолози кои се занимаваат со градот и просторот.

Истражувањето би можело да поттикне социолошки студии и архитектонски проекти кои би го подобриле квалитетот на просторот во градот Скопје, а со тоа би го подобриле и квалитетот на секојдневниот живот на граѓаните.

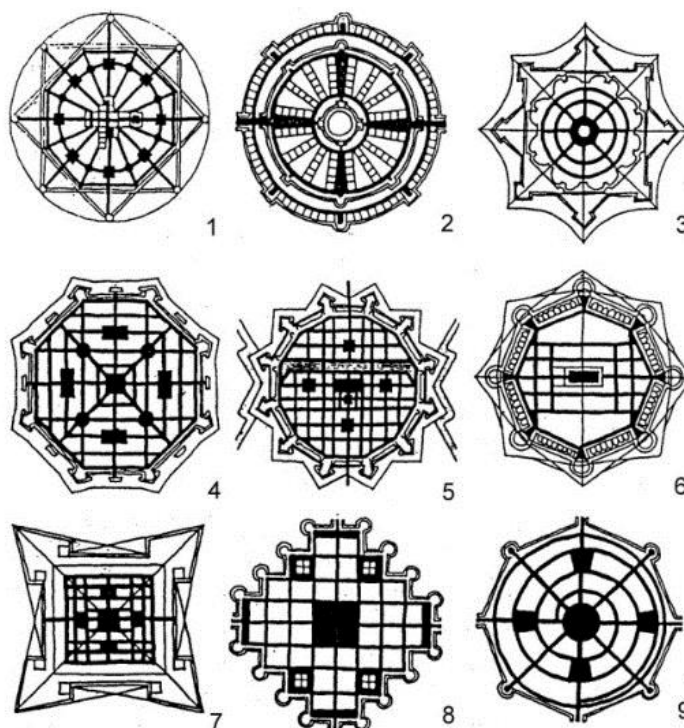
Поимно определување

Во овој труд се разработуваат општествено-социјалните и културно-политичките карактеристики во обликувањето на градот и кои вредности тие ги наметнуваат. Ова посебно се разгледува за постсоцијалистичкиот град кој минува низ период на транзиција. Градот соочен со големите општествени промени, претрпува исто толку големи трансформации кои оставаат силен впечаток во секојдневниот живот на граѓаните. Транзиција претставува процес кој подразбира низа промени и низ кој минуваат земјите кога го менуваат системот од социјалистички во капиталистички. Немајќи континуитет на западно-европски вредности, овие земји низ процесот на транзиција се обидуваат да ги стекнат тие вредности, што не е лесно.

Овој труд преку поимите како: град, колективна меморија, вернакуларна архитектура, урбан артефакт, плоштад и улица го објаснува градот. Преку дел од стилските епохи како: барок, модернизам стигнува социјалистичкиот град, неговата транзиција, преминот во постсоцијалистички град и објаснување на постмодернизмот како моментална парадигма на урбано живеење.

Во вториот дел од трудот, истите поими се објаснети во контекст на градот Скопје преку актуелните проблеми кои ги има градот.

1.ГРАД¹

Слика 1. Ренесански цртежи на идеални градови.

1. *La Sforzinda* by Filarete (1460 – 1465); 2. *Fra Giocondo* (Giovanni of Verona), c. 1433 – 1515;
3. *Girolamo Magi* (or Maggi) (c. 1523 – c. 1572) (1564); 4. *Giorgio Vasari* (1598);
5. *Antonio Lupicini* (c. 1530 – c. 1598); 6. *Daniele Barbaro* (1513 – 1570);
7. *Pietro Cattaneo* (1537 – 1587); 8/9. *Francesco di Giorgio Martini* (1439 – 1502).

¹**ГРАД**: именка, машки род, множина: градови. Грчки термин: polis; латински термин: urbs. Потекло: старословенски гордъ - заградено место, тврдина. Значење: големо населено место кое претставува административен, културен и стопански центар на некоја област

Потекло на терминот: Се смета дека зборот град потекнува од прајазикот на индоевропските јазици, иако во индоевропскиот јазик не постои збор кој означува град, туку само израз кој означува тврдина. Латинскиот термин urbs се претпоставува дека е од етурско потекло, додека терминот на старословенски е гордъ што означува заградено место, тврдина, најчесто со кружна форма. Терминот најверојатно се користел до X век кога почнале да се издвојуваат посебните словенски јазици од старословенскиот јазик. Подоцна зборот се менувал во зависност од самиот словенски јазик, но речиси кај сите словени значел утврден средновековен град со сидови и владетел т.е. град кој се развил околу манастир, замок, тврдина или црква. Овој термин денес го носи и модерното значење на современ град, населба со урбан начин на живот и ги опфаќа сите видови градови, историски, теоретски, утописки, современи градски агломерации и градови на иднината. Во некои словенски јазици како словачки и чешки, терминот град (hrad) подразбира утврден средновековен град и се преведува како замок, додека градска населба се вика место (mesto). Во јазиците од германско потекло јард (англ. yard) со значење: двор, како и изворното значење на зборот град означува заграден простор. Исто така и зборот од германско потекло гарден, гартен (англ. garden, germ. garten) со значење бавча, градина. Има пример и со староперсиски јазик, каде староперсиски збор за утврдување бил герд, кој со текот на времето се преобликувал во јерд во денешниот периски јазик. Зборот град во македонскиот јазик се користи и во контекст на други зборови: градина (бавча, парк), ограда, градилиште итн.

1.1.Потекло. Дефиниција

Времето и просторот се два поима, кои тешко може да се дефинираат, а без кои не може ниту да се замисли, ниту да се опише човечкото постоење. Парадоксално е што не сме способни да дадеме точна дефиниција за време и простор, а без нив не можеме да замислиме ниту еден поим. Човечкиот живот се случува во одредено време, на одредено место. Ова го прави човекот онтолошки врзан за просторот. Уште од почетоците на човештвото, местото претставува најсуштествен елемент за развојот и спознанието на човекот. Тој преку околината ја осознавал природата, се прилагодувал и обликувал според нејзините дадени услови, а опкружувањето се обидува да го адаптира и да го развива паралелно на своите желби и потреби. Така од првобитни засолништа, пештери и колиби се формирале првите населби и заедници кои прераснале во села или градови. Местото на човековото битисување не е само физички и географски простор, туку има и духовна димензија преку која човекот се идентификува и себеси и создава свој амбиент во просторот. Тој просторот го разбира како продолжување на своето тело, најпрво тоа би било засолништето или куќата, а потоа населбата, градот, државата. Човекот ја моделира природата во однос на своите потреби, ја прилагодува, ја покорува, па дури и ја имитира и го создава градот.

Според Луис Мамфорд (Lewis Mumford), градот претставува најсовршена човекова творба, концентрација на технологија и севкупна човекова моќ. Човекот, општеството и просторот, градот се неразделиви низ текот на времето и историјата. Алдо Роси (Rosi, 1966: 7,8) развојот на градот го дели во два големи системи. Едниот го гледа градот како продукт на функционален систем кој ја поттикнува неговата архитектура, па оттука и урбаниот простор, и другиот кој го набљудува градот како просторна структура. Во првиот случај, градот се раѓа од анализа на политичките, социјалните, економските системи и се обработува од аспект на овие дисциплини, а другата гледна точка е од аспект на архитектурата и географијата. Важен аспект за настанувањето на градот е географската локација, која анализирајќи повеќе градови не е секогаш најпријатното и најплодното земјиште, туку понекогаш се појавува и на најтешко достапниот терен, како што е со градовите во Јужна Америка, за разлика од градовите во Европа и Азија кои се појавуваат во долините на реките. Ова ни кажува дека појавата на градовите нема само утилитарна функција, туку несомнено е и духовна творба, и го покажува човековиот однос кон времето, местото, природата. Некои автори

градот го сметаат како еволутивен механизам на човекот за зачувување на развојот, достигнувањата, историјата, културата и сл. Мирослав Грчев за настанувањето на градот вели дека основната причина не била созреаната економска основа во развиеното село, туку биолошката потреба од создавањето на егзосоматски мемориски механизам и длабоко човечката, духовна, па дури и биолошката потреба да се создаде просторен модел на врската на човековото мисловно битие со космосот кој го опкружува².

Најстарото литературно дело, епот Гилгамеш, зборува за еден од првите градови Урук, кој е утврден со силни и цврсти ѕидини и неговиот монарх полубогот Гилгамеш кој го напушта својот град и трага по бесмртноста. Откако ќе го открие лекот за бесмртност и ќе го загуби, тој се враќа во градот и сфаќа дека делата, во случајов силните ѕидини на Урук се оние кои сведочат за човековата бесмртност. Всушност бесмртноста припаѓа на боговите, додека човекот својата бесмртност ја постигнува преку градот во кој живее. Гилгамеш датира од околу 2000 години пр.н.е., а градот Урук од околу 4500 години пр.н.е. Легендата за Гилгамеш е и легенда за градот.

Слика 2. Сумерски релјеф на херој кој совладува лав и држи змија во раката, претпоставка е дека станува збор за Гилгамеш. Денес се наоѓа во музејот Лувр (Louvre) во Франција.

² „Мемориското, космолошкото, симболичкото и магиското му било иманентно својство на градот, на неговото настанување, формирање, а на развитокот, битно влијаел целиот корпус на општествено-економски и природни фактори, но тие не биле прапричина ниту за неговиот настанок, а ниту пак за опстанокот на неговиот идентитет, туку само за бескрајните различности на неговите појавни особини.“ (Грчев, 1987: 74-75)

Понатаму со равојот на градовите се појавуваат многу митови за херои, богови и основачи на градови, што ја покажува симболичната и митолошката страна на појавата на град, односно приказната за настанокот на градот кој се пренесува со генерации е еден од многуте примери за мемориската улога на градот. Историските приказни за градовите основани врз факти или митови имаат цел да го дефинираат градот и граѓаните и нивните права и обврски. Често се повторува приказната во многу различни култури за некој бог/херој (Гилгамеш, Зевс, Херкулес, Тезеј...) кој основал или се поврзува со почетоците на одреден град. Првите градови се смета дека датираат, од неолитот и се појавуваат заедно со првите населби (Грчев, 1987: 70-71). Различни автори споменуваат различни период за настанокот на градот. Повторно се поставува прашањето што се смета за град и како археолозите разликуваат дали станува збор за град или населба? Одговорот е дека првите населби кои се сметаат за град имаат одредени карактеристики како: популација на населбата, височина на објектите, густина на објекти и/или население, присуство на некој инфраструктурен систем (водовод, одвод...), некој степен на административна влада, присуство на сидини или утврдување, географски простор на населбата и дали воопшто населбата била нарекувана град или има некое од наброените карактеристики³. Верувањата, боговите и храмовите се исто така неразделив дел од митолошкиот и симболичниот контекст на првите градови, па некои од првите градови се формирани и околу религиозните доминанти⁴.

Но, како разликуваме населба од град? Според шпанскиот филозоф Јосиф Рамонеда (Josep Ramoneda) од филозофско гледиште имаме неколку категории околу идејата за град. (Ramoneda, 2003) Тој вели дека градското во градот е содржано во: промената (градот не е конечна форма, туку форма која постојано се менува: промената како контраст со немобилноста); плурализмот(во контраст со идејата за идентичност); неопходноста (како контраст со решителноста, детермираноста). Човекот е социјално несоцијален, суштество кое е и друштвено и автономно, тој од градот прави отворена неопходност, која е во контраст со идејата за претходно утврдени планови (без разлика дали тие се решени од божествена сила, од природата или пак наметнати од историјата); слободата(каде градот е простор на слобода, што нуди можност да се камуфлира, да се

³Електронски извор: <http://www.ancient.eu/city/> 16.10.2016 16:00

⁴Сумерците за прв град го сметале Ериду (денес Абу Шахрен во Ирак), бил во близина на Урук и датира од околу 5400 година пр.н.е. Некои сметаат дека Јерихон е најстариот град бидејќи се откриени сидини кои датираа од околу 7000 години пр.н.е., иако на местото има остатоци од населба од околу 9000 години пр.н.е.

побегне од домените кои ги зафаќа доминантното општество во останатите сфери на коегзистенција, посебно во првичната форма на фамилија); комплексноста (едноставноста не е пријател на градот, кој е сложен по дефиниција и секој обид да се хомогенизира градот значи да се создаваат форми кои не се вклопуваат во идејата за град); репрезентативноста (градот како место на симболично претставување. Просторот во градот никогаш не може да биде хомоген, анонимен и со недостаток на експресија во одредени елементи. Монументалноста е урбана и каде што постојат такви моќни експресији постои и град); значење (градот како креатор на значењето). „Бог ја создал земјата, а човекот градот“ – вели една стара поговорка. Градот е простор за човештво, спротивно на просторот за божественост. Градот е културен простор за разлика од природниот простор; трансформацијата (како контраст со непроменливоста. Неразумно е од човекот премногу да се труди да го обликува градот бидејќи има одредена самостојна логика во неговата еволуција. И често има искушение тоа да се уништи. Големите модерни утописки урбани проекти имаат лик на деструкција позади нивната идеја. Модерното движење може да се сфати како вежба на разумот да создава чудовишта. Има семе на деструкција во градот, кое доколку мине одредени граници станува смртоносно. Во градот, анонимното его се среќава со „нас“ и тоа станува духот на јавноста. Градот е улицата, плоштадот, јавниот простор каде што сите сме различни, но каде што е препознаено правото да се биде различен. (Ramoneda, 2003).

Градот е сфера од тоа што е еднина наспроти заедницата. Градот е во доменот на „јас“, додека заедницата е „ние“. Рамонедата убедува дека секогаш кога едно „јас“ ќе премине во „ние“, слободата по малку напукнува. (Ramoneda, 2003).

Архитектурата е постојана сцена за човечките случувања; преполна со чувства, генерации, јавни случувања, лични трагедии, нови и стари настани. Колективните и приватните елементи, општеството и индивидуите се во противречност и се наоѓаат во градот; кој е составен од множество мали луѓе кои бараат некое свое уредување и заедно со него свој мал амбиент, кој би бил сличен на општиот амбиент. (Rosi, 1966: 5) Мамфорд, пак, смета дека основната задача на градот е на човекот да му овозможи свесно да учествува во космичките и историските процеси. Со својата сложена и трајна структура градот му дава на човекот способност да ги интерпретира тие процеси и активно и реално да ги обликува, така што секој драматичен чин кој се одвива во него да биде во најголема мера осветлен од свесното сознание, обележан со смисла, обоен со

љубов. Ова обогатување и зголемување на сите димензии на животот со емоционална заедница, разумна комуникација, техничка опременост и драмска живост би била секогаш врховната задача на градот во текот на целата историја. Тоа останува и понатаму главната причина на неговото постоење во иднината. (Mumford, 1988: 610)

Ранко Радовиќ (Ranko Radović) вели дека урбаните облици не настануваат сами по себе, но имаат одреден степен автономија. Урбаните облици не се надвор од природниот дух на местото, надвор од времето и историјата, надвор од постојаните промени и трансформација, надвор од технологијата на градење или средствата за движење, надвор од културата и духот на времето, надвор од демократското влијание врз граѓаните и корисниците, надвор од парите и економијата, ниту од интересот и политиката – севкупното општество. Градската форма е големата човекова творба, мемориското чудо, помеѓу сонот и јавето, утопијата и парадигмата. Таа е средишно место на планирањето и на куќи и на градови. Денес се доживува вистинска обнова на средствата за работа за подобри градови, одржлив развој, демократски урбани процеси, ефективна урбана стратегија, како и акциски урбани делувања и тоа на сите урбани нивоа. Се отфрла идејата дека урбаниот простор е само и единствено ликовен материјал кој настанува по композитен принцип, а не од животните процеси низ времето и од променливите потреби. Урбаната форма не може да е проста и механичка последица на функционалното зонирање, сведена на редување на осамени, а често и потполно исти габарити – нешто колективни објекти, нешто други објекти, помеѓу кои нема простор, туку ги раздвојува зеленило, насадено и засекогаш напуштено⁵. (Radović, 2009)

Формата (urbis) настанува на темелите на животните процеси на урбаниот развој, па не е ликовно вежбање или формализам, а принципот на организација и обликување на градот останува средство, професија и дарба. Обликот на градот е секогаш дел од вкупната култура на една средина и е настанат низ времето во дијакхронска трансформација. Затоа мора постојано да се откриваат законите на градскиот пејсаж, да се бараат причините за секоја урбана појава, нејзината смисла и значење, духот на градскиот амбиент, суштината на нивните содржини, пораките на урбаната структура, функцијата на деловите и целината на градот, врската и меѓусебните влијанија на различни урбани сили. Кога така ѝ се пристапува на урбаната морфологија, тогаш таа не може никако да биде празна школка, формален модел, игра со кристали или мртов свет

⁵Концептот на град на модернизмот/социјалистички град

на изградени споменици. Аналогно на тоа, ако го запоставиме физичкиот град и неговата конкретна просторност – нашиот урбанизам сигурно нема да добие никаков повисок степен на научност, како што многу рационални и академски експери и планери често знаат да истакнат. Формата на градот (физичката структура на градот) е пресечна и синтезичка точка на клучниот спој на архитектурата и планирањето, таму каде сложените урбанистички програми се претвораат во конкретни просторни целини (објекти и нивни склопови) во кои живее и постои човек од одредена човекова заедница. Така архитектурата не останува без својата важна и фундаментална врска – урбаното, просторниот контекст во кој се раѓа, а урбанизмот не останува без своите физички, реални, просторни димензии. Ние секогаш сме се залагале за целосна и недвосмислена рамноправност на изграденото и неизграденото во рамки на секое урбано ткиво, обликување, дизајн. Природните, слободните простори на кои длабоко се потпираат и ги чинат сите урбани архтефакти преку улиците, плоштадите и внатрешноста на блоковите, цел урбан пејсаж. Врската на внатрешниот и надворениот простор, изградените објекти и неизградениот амбиент ја покажуваат непрекинатоста на животните процеси во урбаната (социјалната) мисла. (Radović, 2009)

Планот на градот и просторната организација на содржините и функцијата, намената на површините, лоцирање на различните програми/објекти/целини и раличните архитектонски типологии се примарни фактори на секој урбан облик. Потоа следува така наречената третата димензија и конкретниот егзистенцијален простор. Дијалектичка е спрегата, дека општеството и времето ја градат физичката структура на градот, а таа потоа и сама го усвојува начинот и обликот на живот, работа, дејствување, движење итн. Тоа е важна одредница на урбаното живеење, секогаш и во целина. (Radović, 2009)

Историски и социјални секвенци ја одредуваат урбана морфологија. Тие сили делуваат истовремено, комплексно, надоврзано и контрадикторно, следејќи и поддржувајќи ја стварноста на епохата или синхрониската слика, пресек на еден датум и одреден урбан момент. Влијателните сили кои го формираат градот, се менуваат. Тие сили не се сфаќаат како издвоени, самостојни и механички извори на формата на градот, туку се бара голема сензибилност и собирање на сите урбани и други феномени. Пејзажот на градот настанува како дел од природно-географски и гео-морфолошките услови, економскиот живот и структура, општествената и политичката рамка, техниката

и технологијата од сите видови. Акцентот секако не е на обликот на градот или на урбаната структура сама по себе, туку на содржината и обичаите на живот во физичка рамка на градот. Физичката структура на градот се огледува и е основа на идејата на социјалните, економските, природните, техничките и технолошките структури. Тоа е интегриран свет од сите бројни извори на секоја урбана форма. Таа и поради тоа е така богата, важна и преполна со значење и знаци. Физичката структура на градот е израз на урбаниот живот. (Radović, 2009)

Сигфрид Гидион (Sigfried Giedion) вели како не може да се планираат градовите, ако човек не верува во животот. Не може да се верува ни во животот, ако човекот не верува во градот.

1.1.1. Мемориската функција на градот

„Секавањето е како конструирање, а потоа повторно патување низ просторот. Ние веќе зборуваме за архитектура. Мемориите се градат, како што се гради градот“.

Умберто Еко (Umberto Eco)

Феноменот на градот ја покажува успешната човечка стратегија за преживување преку зголемување на популацијата. Градот станува значајна формација и се манифестира во надворешниот свет преку успехот на неговата внатрешна кохерентност, симбиоза и поврзаност. Градот за своите жители станува идентитет, предмет на сопствена идентификација во социјалната колективност. Тој е израз на колективна структура базирана на кооперација со заедницата и како таква има ефект од животено значење за општеството. Градот се развивал и во него се верувало и се вложувало со генерации. Тој е резултат на константна трансформација, се развива од постојаното и моменталното и се прилагодува на условите и околностите како што тие се менуваат низ времето. Формите во градот имаат одредена универзалност и солидарност што ги прави дел од колективната свест, преку кои градот ја одржува разноликоста и постојано пронаоѓа нови решенија.

Алдо Роси вели дека душата на градот станува историја, обележје поврзано со градските сидини, одредувачка и истовремено одлучувачка одлика на меморијата. (Rosi, 1966: 7,8) Зборувајќи за колективната меморија Халбвакс (Maurice Halbwachs) објаснува:

„Кога одредена група на луѓе ќе се смести во еден простор, таа го менува според својата замисла, но истовремено попушта и се прилагодува на материјалните услови кои ѝ се спротивставуваат. Групата се затвора во границите кои самата ги создала. Сликата на

средината, на цврстите односи кои таа група ги има, со нив добива важна улога во впечатокот кој групата го создава за себе“. (Halbwachs, 1980)

Мамфорд вели: „Градот (е) најдобриот орган за помнење кој човекот досега го создал“. (Mumford, 1988: 569) Градот претставува колективна меморија на народот, а секавањето е врзано за одредени целини и места. Тој е местото⁶ на колективната меморија. Овој однос помеѓу локусот и градот станува оформена претстава, архитектура, пејзаж и истовремено со настанување на нови дела старите стануваат дел од секавањето. Така големите идеи ја преземаат историјата на градот и ја обликуваат. Колективното секавање го преобразува постоечкиот простор во дело на заедницата. Преобразбата е секогаш условена од материјалите кои се дадени и кои се спротивставуваат на овој чин. Разликата на архитектурата на урбаните целини од уметноста која постои сама по себе е што дури и најголемите споменици на архитектурата се тесно врзани за градот. Историјата ни зборува преку уметноста, преку архитектонските дела кои претставуваат доброволен израз на моќ или во име на државата или во име на религијата. Обележја на цели нации, цивилизации и епохи се опишуваат преку збирот на архитектонските објекти и низ околностите на нивното постоење. Колективната природа и карактеристиките на урбаните структури се распоредуваат, како и самата урбана форма. Секавањето, внатре во оваа структура претставува свест на градот. Начинот на остварување и начинот на толкување зависат од времето, културата и околностите.

Ова значење на историјата, како колективно секавање, како однос на заедницата со местото, овозможуваат да го разбереме значењето на урбаната структура, карактеристиките и значењето на архитектурата на градот. Единството меѓу минатото и иднината се наоѓа во самата идеја за град кој обзема како што секавањето го обзема животот на една личност. Да се создаде идејата таа мора да ја обликува реалноста, но и самата да се обликува во неа.

1.1.2. Колективна меморија при креирање на урбани структури

Фундаментално е градот да се гледа како ансамбл од различни инструменти кои се еднакво наштимани како за концерт. Основата за ова е долгорочно создавана од културни, социолошки и архитектонски размислувања и урбанистичко

⁶Место, на латински јазик: locus

планирање означено со релативна константност и живост. Ова е единствениот начин на кој се гради околина која може да му даде на општеството матрица за живеење која помага да развие сопствен идентитет и со форма и со содржина. Мора да разбереме како да ги восприемаме нештата, како размислуваме, како комуницираме, преку што би создале град за во иднина.

Основна потреба на човекот е да бара засолниште во природните енвиронменти во зависност од климатските услови во кои се прилагодува да живее. Првично, ова засолниште е колиба заштитена со покрив, а понатаму води до создавање на структура - куќа. Ако ја развиваме оваа идеја ќе добиеме група од куќи, населба - куќи кои ја прават симбиозата на човекот и природата. Инфраструктурните мрежи ги поврзуваат населбите во систем на околина за живеење. Ваквата интервенција во пејзажот преку згради го прави човекот да присвои, обележи одредена територија за употреба на простор за живеење со физичка видливост. Оваа територија станува културен пејзаж кои специфично се поврзува со начинот на живот на неговите жители. Човечките интервенции во природата може да се разберат како печат на живот во пејзажот. Ова означување се однесува на сите аспекти, го обликува карактерот на пејзажот и околината, градот зазема специфична форма преку различните типологии на објекти. Начинот на живот е портретиран во повеќе форми преку кои ние можеме да ги прочитае луѓето како работат и како коегзистираат. Животот брзо минува и може да се зачува само во сеќавањето, а изграденото го надминува човечкиот живот. Според изграденото, стилот на живот во една ера, останува читлив тогаш кога луѓето кои го населиле повеќе не се тука. Објектите се медиум за меморијата на човечката култура.

Ние ја интерпретираме перцепцијата која ја примаме од нашите сетила врз основа на она што го помниме. Животното искуство ни дава начин да го декодираме она што го перцепираме и да го ставиме во поширок контекст. Процесот на свесна обработка на перцепцијата е најпрво внатрешен процес. Ги споредуваме нашите перцепции со сеќавањата и на тој начин формираме сопствена слика за реалноста. Правејќи така ја користиме нашата човечка способност за веднаш да го анализираме она што го перцепираме како есенцијално. Преку споредба со минати искуства испитуваме што е исто или различно и ги разграничуваме поврзаностите меѓу искуствените аспекти, формални сличности или аналогна содржина. Ги препознаваме и ги интерпретираме новите ситуации преку споредување со аспектите на веќе спознаеното. Ова не е прост

ретроспективен начин на гледање, туку нашата моќ на асоцирање ни ги отвора очите да видиме поширок поглед од тоа што е ново.

Дизајнот почнува со местото и контекстуално набљудување на територијата. Со негово сфаќање на историјата низ сегашноста се изведуваат заклучоци, што е суштинско во местото на социокултурниот контекст. Перцепцијата на нашата околина е животен процес, автодидактичен процес кој постојано се обновува и прилагодува на специфичните ситуации. Излегува од личната меморија, но зазема удел во колективната меморија на општествена околина. Тука може да се повикаме на Адолф Лос (Adolf Loos): „...со цел да го вклучиме остатокот од светот во нашето дело, мора прво да сирнеме во колективната свест. Само тогаш нашите амбиции би биле колективно забележани“.

При создавање се минува низ процес на постојано присетување. Сеќавањата се често величени или пристрасни, тие се менуваат заедно со личноста. Меморијата никогаш не е идентична до оригиналот, туку се менува или се здружува со различни проекции на себеси создавајќи нова виртуална реалност. Во меморијата, формата се развива понатаму, се освежува и се реинтерпретира. Не се репродуцира како таква, но низ меморијата се задржуваат комплексните врски со оригиналната форма. Таа нè упатува назад кон оригиналот, потеклото ѝ е селективно. Перцепцијата на архитектурата е силно под влијание на меморијата, се повикува на она што претходно било изградено.

Дело со одредена намера носи форма поинаква од формата со функционални карактеристики. Формата носи значење кое ја покажува нејзината културолошка содржина. Исто така го изразува, настрана од информацијата за што се употребува, значењето на нејзините ефекти, социјалната употреба, социјално значење и уште многу друго. Обично преносните значења се јасно поставени во општеството и ни дозволуваат веднаш да се повикаме на нив. Често содржината е повеќе значајна, едно значење е скриено позади друго, нивната важност зависи од контекстот. Често не сме целосно сигурни на оригиналниот извор за формата, но сепак доколку не постои ни недостасува неговото присуство.

Кога зградите ќе успеат да создадат релација помеѓу топографијата, урбаниот и социокултурниот контекст низ нивната експресија и форма, тие стануваат интегрирани. Ова е врежано во колективна свест и ја зголемува нивната читливост, ги прави помалку самоистакнувачки и самообјаснувачки. Ние го препознаваме формалниот вокабулар и можеме да му дадеме значење. Ако го разбереме значењето на формата, може да ја

користиме формата како комуникациска содржина сè додека тоа е дел од колективниот систем на вредности. Естетиката се гледа како функција на колективната перцепција која може да се смени низ текот на времето во зависност од социокултурните дадености. Некои комбинации на бои кои пред неколку генерации биле невкусни, денес се прифатливи и се дел од колективните естетски разбирања. Претходно, комбинацијата била непозната и не можела да се вклопи во модната граматика. Промената на нашата идеја за мода ја зачестува оваа комбинација и ја интегрира во колективната свест, правејќи ја позната и возможна.

Познатите нешта со кои се судираме во секојдневието, престануваме да ги забележуваме. Се сеќаваме само на највпечатливото, но ако се промени нешто веднаш би забележале. Се појавува разликата меѓу она кое сме навикнати да го гледаме и она што сега го гледаме, а разликата навлегува во свеста и обрнуваме повеќе внимание. Колку е поневклопена различноста, толку повеќе почнува да иритира и да пречи. Но, да забележиме дека додека првата стратегија е да се доведе до одредено препознавање и постои ризик дека очигледното може да пречи на намената. На крајот, контрастот може да е неprimетлив и да се забележува само на втор или трет поглед. Со суптилноста на различностите се создава поголема повеќезначајност и поради тоа се формира поезија.

Основата на траен дизајн е често решение на урбаните, архитектонските и структуралните размислувања. Архетиповите ја формираат основата, но ако нема развивање од основната структура, дизајнот би стагнирал со неа и останува заглавен со веќе постоечкото и познатото. Ако додадеме на очигледните варијабли различни аспекти со кои се поврзуваме го прошируваме рангот на значење и формираме повеќезначајност, повеќеслојност. Со зацврстување на различни слоеви на значење ние правиме предуслов предметот да се промени со тек на времето. Дури и под услови на промена, дизајнот е способен да одговори на дадените прашања. Ефектот се споредува со човечкиот ген, кој како целина ги содржи значајните информации кои ни требаат за да преживееме, но кој било дел од таа супериорна информација може да стане апсолутно важна низ времето. Таа информација го обезбедува преживувањето на живото суштество за долго време, за во иднина. (Miller, Quintus, 2012)

1.2. Спонтаните вредности во градот

Градот го отсликува народот кој живее во него. Преку типоморфолошките форми на градот, во градот се читаат навиките, животните стилови,

културата, традицијата на одредено општество. Секој народ има свој начин на градење и естетика која е адаптирана на поднебјето, природните услови и се вклопува во природниот пејзаж. Сето тоа влијае врз создавањето на културата и традицијата, а архитектурата со тек на време станува историја, сведоштво од минатото кое се формира во слоеви и остава подлога за идни интервенции и промени. Сите градови или историски, традиционални јадра т.е. населби имаат некои заеднички карактеристики кои ги прават ентропични, пријатни за жителите, еколошки и вклопени во природниот пејзаж. Низ историјата постојат многу идеи за создавање на идеален град заради подобрување на животот на граѓаните. Постојат повеќе ставови и критериуми за создавање пријатни простори во градовите.

1.2.1. Препознавање квалитети на просторот

Кристофер Александер (Christopher Alexander) го објаснува процесот на градење на едно добро дело, како процес кој донесува ред во ништото, освен во нас самите; тој не може да биде постигнат, но тој ќе се случи во свој сопствен акорд, ако ние само му дозволиме. Александер кажува како да се препознае безвременскиот квалитет кој ги карактеризира сите успешни нешта околу нас и како истиот да се примени. Тој централен квалитет е темелен критериум на животот и душата на човекот, на градот, на зградата или на дивината и истиот, иако е објективен и прецизен, не може да биде именуван. Овој квалитет тој го опишува со неколку зборови, кои сами по себе не го опишуваат, но сите здружени заедно ни даваат една слика за целината: целовитост, комфорност, слобода, егзактност, несебичност, бесконечност. (Alexander, 1979)

Александер го дефинира квалитетот преку специфична методологија со ‘мостри’, кои претставуваат одредени специфики, карактеристики, делови кои ги формираат сите нешта околу нас. Како што природата е создадена од атоми, од кои секој е посебен и единствен, така и животната средина е создадена од збир на единствени мостри кои меѓусебе се во некаква корелација. Успехот во градењето се постигнува со откривање и препознавање на одредени позитивни мостри, бои кои се безвременски и ги има насекаде без разлика на времето, културата, местото, општеството и цивилизацијата. Овие мостри ги дели на живи и мртви, односно мостри кои се сврзуваат со останатите се живи мостри и креираат еден жив, целосен систем кој има сопствени внатрешни сили, како позитивен принцип и мртви мостри кои немаат својство да се поврзат со околината како негативен принцип: „До една граница до која тие се живи, дозволуваат да ги изгубиме нашите

внатрешни сили, и нè прават слободни; но кога тие се мртви тие нè чуваат заклучени во нашите внатрешни конфликти“. (Alexander, 1979)

„Колку повеќе живи мостри има во нештото во собата, објектот, градот, толку повеќе тоа станува живо како потполност, тоа повеќе сјае, повеќе го има тој самоодржувачки оган, кој е безимениот квалитет“. (Alexander, 1979) Ако го споредиме градот со жив организам, тој мора да има генетски код за да биде жив. Таквиот код, Александер, го нарекува јазик чии зборови би биле мострите. Според него, секој човек си има свој јазик, свои идеи, искуства, чувства кои се поинакви, уникатни и кои може со помош на јазикот да ги создаде во илјадници најразлични вистински облици. Тоа значи дека мострите креираат систем со уникатни основни елементи кои може да се комбинираат во бесконечни различни комбинации. Ова ни нуди многу можности за креативност, но единствен услов за да се искористат сите овие можности е да бидеме свесни за моќта на јазикот на мострите и да ги користиме во процесот на планирање и изградба. Од одделните јазици за различните задачи за градење, се креира уште поголема структура, која еволуира константно, што е заедничкиот јазик за градот. (Alexander, 1979)

Кога веќе ја имаме смислено идејата која произлегува од нашето битие, нашите познавања, потреби, емоции и знаеме како да ја кажеме, ни останува само таа да се изгради. Со повеќе вакви градби, стигнуваме до цел град за кој би важел истиот процес.⁷

Петер Цумтор (Peter Zumthor) исто така го поставува прашањето за квалитет во просторот. Тој атмосферата ја третира како естетска категорија која треба да е во духот на своето време и да има: намена и практичност, постојаност и убавина. Набројува неколку фактори кои ја создаваат атмосферата во објектот, просторот или градот и го чинат пријатен за човекот: телото на архитектурата; усогласеноста на материјалите; звукот на просторот; температурата на просторот; околните предмети; меѓу смиреноста и заведувањето; тензијата помеѓу внатрешноста и надворешноста; степени на интимност; светлината врз нештата; архитектурата како опкружување; доследност; убава форма. (Zumthor, 2012)

⁷ „И како што целината избива на површина, ќе видиме го зема безвременниот карактер, кој му го дава на безвременниот начин, неговото име. Овој карактер е специфичен, морфолошки карактер, остар и прецизен, кој мора да почне да постои, во кое било време, кога објектот или градот стануваат живи: тоа е физичкото отелотворување на безимениот квалитет на објектите“. (Alexander, 1979)

Со анализа на горенаведеното може да се создаде простор кој би поттикнал позитивни емоции, чувства и спомени. Простор во кој би се препознале себе си и каде не би останале рамнодушни. Сите овие елементи за кои зборуваат и Александер и Цумтор се реални и препознатливи во вистинскиот, физичкиот простор, во градовите или објектите. Вакви карактеристики на градење и амбиентални вредности се препознаваат во историските, традиционалните јадра и во творештвото на народниот гениј.

1.2.2. Вредностите на народната архитектура

Се поставува прашањето која архитектура е традиционална или народна или вернакуларна или анонимна и кои се нејзините вредности или карактеристики? Тоа е архитектура создадена од луѓето, од човекот според потребите на човекот и моменталните природни услови и материјали.

Во добата на просветителството и рационализмот, Марк Антони Ложије (Marc-Antoine Laugier), првиот филозоф на архитектурата, зачетокот на архитектурата го препознава во примитивното човеково засолниште, како логичен архетип од кого таа постепено еволуира до она што денес значи архитектура и градежништво. Таа примитивна колиба претставува принцип кој ги пронаоѓа основните архитектонски елементи и нивните можни комбинации, а истовремено е и критика на она што го градат современите на Ложије. Во доцниот 18-ти век, настапува поделеност на мислата околу потеклото на пратипот на архитектурата. Симболистите, основниот тип го гледаат во Божјата кука, материјалистите во Адамовото засолниште. Моделот на примитивната колиба на Ложије која се вклопува во хуманистичките теории на Витрувије, се чини научно го објаснува потеклото на архитектурата.

Слика 3. Насловна илустрација на Есејот за Архитектурата (Essai sur l'Architecture) од Ложие од 1755 година. Илустрацијата прикажува алегорична слика на примитивната колиба, изработена од Чарлс Есен (Charles-Dominique-Joseph Eisen).

Бернард Рудофски (Bernard Rudofski) смета дека архитектурата потекнува многу од пред тоа: дека природата ги создала првите облици и форми или дека некои животински видови како дабарите или мајмуните создавале засолништа уште пред човекот. Овие првобитни форми се инспирација за човекот и за почетокот на архитектурата создадена од луѓето. Најстарата архитектура претставува создавање на

засолниште и пред човекот да ги користи предностите на природата и нејзините елементи (Rudofski, 1979). Со усовршување на градителството природните елементи се реинтерпретираат повторно во објектите, на пример дрвото станува стебло, крошната на дрвото – кров итн. Како дополнителна мерка за безбедност било и градењето на тешко достапни места или правење на сидови, канали, огради околу населеното место. Ваквите бариери или врамувања на одреден населен простор го ограничува растот на просторот и постепено се создава град. Сите овие белези ја покажуваат длабочината и мудроста на анонимната архитектура. На различни географски места, спонтано и во согласност со локалните услови се развивал различен тип на градба кој во рамки на населбата или градот долго време ја задржувал својата основна форма и градителска традиција. Ова е сосема спротивно од нашите денешни отворени градови во кои владее хаос и човекот, иако е технолошки и научно најнапреден, физички и духовно не напредува. Пјетро Белучи (Pietro Belluschi) вели: „заедничка уметност која не е производ на неколку интелектуалци или стручњаци, туку спонтани и трајни активности на еден цел народ кој има заеднички наследства и дела кои се раководени од заеднички искуства“.

Всушност традиционалната архитектура е најмногу прилагодена на локалниот пејзаж. Нејзината програма и функција се прилагодени на потребите на народот и неговите идејни поимања. Формите и материјалноста ја отсликуваат народната естетика и се практични и едноставни. Таа е длабоко вкоренета во колективната меморија и во историјата на местото. Со тек на време таа се менува и на тој начин станува слоевита. Секое време има свој слој, овие слоеви го дефинираат идентитетот на местото и ја содржат историјата и духот на местото (*genius loci*). Фолклористот Хенри Гласи (Henry Glassie) за архитектурата вели дека е олицетворение на културните норми кои им претходат на индивидуалните објекти. Тој го критикува модерниот западен дизајн кој според него е резултат на претерување на одредени аспекти од западната народна традиција: желбата за ослободување од природните услови и складна вештачка (неприродна) естетика. Народната архитектура се темели на партиципација, вклученост во обврските и рамноправна политичка етика, врски кои се изгубени во модерното општество и тоа води до незнаење, слабеење на културата и пад на личната еманципација. Едноставната форма на народното градителство ја покажува постоечката општествена идеја, а народниот дизајн е достоин инженер во организација на човечки односи базирани на поставен општествен ред. Загубата на народната традиција обично

се поврзува со создавање на бариери во социјалната интеракција, мешање, заменување на функциите во објектот и наметнување на надворешна симетрија како маска. Овие промени обично кореспондираат со промените во природата на општеството, од онаква која се основа на доверба до онаа која е основана на експлоативни социоекономски врски. Народните традиции му дозволуваат на архитектот да биде повеќе самосвесен и да биде критичен за сопствените културни произволни конвенции, да ја чува културата и да биде општествено активен. За архитект кој ја разбира народната традиција, теренски истражувања би помогнале да се излечат грешките во модерните општества и да се реконструираат некои од основните дизајни кои ја обележале народната архитектура. (Glassie, 1990)

Под влијание на постмодерниот и брз начин на живот каде традицијата и нејзините вредности се под сериозна закана, холандските архитекти *MVRDV* прават концептуален проект наречен Вертикално село (The vertical village) каде ги истражуваат традиционалните урбани јадра во Азија, ги препознаваат нивните карактеристики и истражуваат како истите тие карактеристики би се примение доколку овие стари, урбани градски јадра би се надоградиле и модернизирале.

Слика 3. Изложбата Вертикално село на MVRDV во Тајпеј, Тајван. Инсталацијата во просторот претставуваат елементи од старите азиски урбани јадра поставени вертикално.

Сите човечки населби низ светот имаат неколку исти карактеристики кои здружени заедно чинат жива и пријатна заедница. Еве кои се карактеристиките на традиционалните урбани јадра според *MVRDV*: густина, индивидуалност, критична маса, флексибилност, колективност, еволуционен развој, разноликост, јавност, неформалност, идентитет. **Густината** создава урбан елан, живост и интензитет кој доаѓа од притисокот на голем број програми и луѓе кои се во помал простор; со оптимално згуснување негативните аспекти од живеењето во густо населен простор стануваат можности. Заедниците дозволуваат просторот да е личен и уникатен преку креирање на изолирано и дискретно место скриено од постојаните погледи кои ги носи колективноста живеење; **индивидуалноста** е основана на слободата на изразување преку сопственото место за живеење.); критична маса (заедниците имаат доволно луѓе кои имаат сопствена социјална инерција која ги зачувува и засилува нивните позитивни аспекти низ времето; индивидуите се привлечени заедно од оваа сила, создавајќи смисла за урбано како заеднички проект поголем од збирот на сите делови. **Критичната маса** е постигната кога бојот на луѓе ќе достигне одредена бројка која формира густина и колективност. Заедниците ја прифаќаат неизбежноста на промените, на потребите и желбите низ времето, тие се прошируваат и адаптираат, што им дозволува да одговорат на моменталните потреби преку користење на првобитниот извор како прототип за развивање во идни можности. **Флексибилноста** може да се измери од способноста да се модифицира една околина што е оневозможено од сопствениците и урбанистичките регулативи и планови. Заедниците нудат чувство на припадност и заемна поддршка преку делење на начинот на живот, амбициите, карактерите и квалитетите врзани заедно во густа социјална единица. Просторно тие често се организирани во полујавен простор со заеднички установи или простории. **Колективноста** може да се измери со мешавина од приватни и јавни простори и со присутност на заеднички програми. Заедниците еволуираат, нивниот карактер е детерминиран од растот на процесот на адаптација и од оптимирање на локалните услови. Нивниот развој е органски, причински и ги рефлектира променливите потреби, желби и навики на луѓето кои го обликуваат просторот низ времето. **Еволутивниот раст** може да се измери со континуитетот на новитети и развивање на областа. Заедниците ја прифаќаат ексцентричноста и плурализмот, преферирајќи комплексност и со тоа се спротивставуваат на монотоноста и повторувањето. Во различни заедници, жителите ги прифаќаат сопствените различни

култури и желби, заедно правејќи слоевита и богата целина. **Разноликоста** може да се измери со процентот на различни програми, стилови или различни големини на објекти во одредена област. Заедниците се по човекова мера, нудејќи пропорции, материјали и посебна интимност, што е соодветно за поделба и организација на секојдневниот живот. Антропоморфните простори за социјална интеракција и се основа за здрава цивилна сфера. Дали просторот е антропоморфен е решено од пропорцијата, дали просториите се високи или ниски, тесното и модуларното исто така може да се смета антропоморфно. Заедниците се бесплатни и отворени, нудат простор за социјални активности, колективни дебати и разидување во размислувањето. Добро планираните јавни простори ја имаат моќта да ги засилат демократските вредности на едно отворено општество, дури и во случај на помалку толерантна политичка средина. **Јавноста** може да се измери едноставно како количество на простор посветено на јавните функции наспроти приватните функции. Заедниците ја прифаќаат спонтаноста и импровизираните додатоци и модификации направени од жителите. Овие модификации се најчесто опуштени и мали по големина, ги рефлектираат желбите на индивидуалите, се функционални и често се предизвикувачки, водечки принцип во планот. **Неформалноста** се мери со присуството на индивидуални додатоци. Секоја заедница си има **идентитет**, нуди кохерентна рефлексија на карактеристиките на жителите, културата, програмата и стилот на живеење низ одредени физички форми. Овој колективен идентитет ги обединува заедничката социјална гордост заснована на интегритетот, кој е препознаен и од жителите и од посетителите. Силата на овој идентитет на местото се мери со севкупната визуелна кохеренција и препознатливост. Сите овие белези заедно обединети се тоа што ги чини традиционалните населби толку полни со дух, шмек, шарм и живост. Овие карактери ја создаваат атмосферата во еден простор, град по која тој е препознатлив. Со непочитување на ниту еден од овие принципи добиваме еден бездушен простор кој е неприроден за развивање на заедницата и нејзино еволуирање низ времето. (MVRDV, 2012)

Населбите, градовите, заедниците кои имаат вакви карактеристики се непосредни, пријатни, полни со изненадувања и контрасти и му доделуваат идентификација на нивниот жител со заедницата. Човекот не смее да ја заборави ниту природата, ниту историјата бидејќи неговото потекло е во природата, а поимањето на светот и просторот е стекнато од градот во кој растел и се развивал и преку чии слоеви

се чита минатото, историјата, културата, традицијата, естетиката. Без овие нешта човекот се губи себе си, а со тоа и можноста да создаде квалитетен простор за идните генерации. Постојат многу лекции од народната архитектура кои мора да се научат и да се применуваат во денешните градови за тие да можат да му овозможат правилен физички, психички и интелектуален развој на модерниот човек.

1.3. Елементи на градски простор и нивното значење: плоштад и улица

Урбаните форми се создадени со начинот на групирање на објектите, социјалните, духовните и други човечки обележја во природната средина, и ги овозможиле основните облици за колективно живеење. Врз таква основа, низ сите периоди, со богата културна стратификација се надградуваат урбаните простори во кои се појавуваат и првите повеќезначни урбани облици за заедничко користење кои се одликуваат со промена и трансформација во две основни форми што и до денес се применуваат во градовите. Тие форми се јавуваат во првите периоди, во вид на централен заеднички простор (двор, плоштад), кој служел за заштита, и во вид на уличен простор, кој служел за комуникација.

Плоштадот, уште во неолитот, како средишен простор имал различни значења и се одликувал со симболиката на религиските ритуали на традицијата на различните племенски и етнички основи. Во античкиот и во римскиот период овој простор бил земен како модел и се појавил во нов вид: агора, форум. Во средновековниот период во вид на градски затворен плоштад во урбана структура, во манастирските или цамиските комплекси и во вид на затворен атриумски простор на станбените структури или во селските агломерации, како простор „сред село“ или како двор на богато семејство.

Слика 4. Фотографија од внатрешниот двор на манастирот Св. Јован Бигорски

Слика 5. Фотографија од внатрешниот двор на замокот Бран (Bran) во Романија.

Слика 6. Фотографија од манастирот Трескавец, Прилеп.

Слика 7. Фотографија од манастирот Св. Јован Бигорски

Улицата во неолитските населби била веројатно вториот урбан елемент. Таа се создала како производ на зголемувањето и ширењето на населбите и потребата од комуникација. Подоцна во античкиот, римскиот и средновековниот период улицата врши поделба на имотот и ја обезбедува функцијата и организацијата на населбата, чаршијата или градот.

Основните урбани елементи, плоштадот и улицата, се развивале во првите периоди како независни простори. Грчките и римските примери биле применувани како елементи во оформувањето на урбаната композиција; но, со пропаѓањето на Римската Империја, паднале во заборав. Подоцна во средниот век, форумот и улицата се јавуваат во неизменети облици. Урбаниот простор се наметнува, не само како структура, туку и како збир од поими, форми или урбани артефакти со структурални и духовни меѓусебни врски со различни историски, општествено-економски и социјални услови. На тој начин традиционалното разбирање за урбаниот простор го губи своето еднострано значење. Оттука, основните форми на урбаниот простор ќе го конструираат духовните, социјалните, општествените и историските и други артефакти. Физичките структури заедно со содржината стануваат комплексната структура сублимирана во поимот урбан артефакт. Така широко сфатен, овој поим ни дава појасни сфаќања за причините на појавноста на различните видови урбани простори, законитости и типологии во нивниот развој, и сознанието за културен и друг придонес во различните историски периоди⁸. Процесите на урбаниот развој, низ својот континуитет, оставаат зад себе неброени примери од духовниот и културниот живот и материјалната култура, значајни за историјата. Во урбаните процеси, урбаните артефакти даваат нови вредности за градењето на историјата преку колективната свест и меморијата, аналогијата и типологијата на еден простор и времето помеѓу паметењето и заборавот. (Арсовски, 1988: 7-8)

Во Модерната кај градовите исчезнува традиционалниот поим за градскиот простор. Јасна е препознатливоста на нивните основни геометриски својства и естетски квалитети кои овозможуваат надворешниот простор свесно да го доживееме како градски простор. Постои постојаното присуство на поларитет помеѓу внатрешниот и

⁸Натамошните истражувања на урбаните простори се потпираат врз две концепции за урбаниот простор. Првиот концепт, ги опфаќа културите на Египет, Сумер и Грција, кој се карактеризира со нагласување на надворешните волумени и занемарување на внатрешните простори. И вториот, го опфаќа периодот од римскиот Пантеон до крајот на XVIII век, кој носи за интеграција на надворешните и внатрешните волумени.

надворешниот простор. Внатрешниот простор штити од надворешната околина симболизира приватност, додека надворешниот простор важи за отворен, непречен простор за движење под слободното небо со јавни, полујавни и приватни зони. Два основни елементи се улица и плоштад. Во категорија внатрешен простор би станувало збор за ходници и соби. (Krier, 1999)

1.3.1. Плоштад

Голема е веројатноста дека плоштадот е првата манифестација за човековиот градски простор. Тој настанува со групирање на куќи околу некој слободен простор. Оваа конфигурација дозволува во најголема мера отворена контрола на внатрешниот простор, а според тоа е овозможена одбраната од надворешноста на минимална површина, територија. Овој облик на двор, често е носител на симболички содржини, проследен со градби кои претставуваат духовни монументи (агора, форум, манастирско двориште, двор на џамија).

Активностите во градот се случуваат во јавни и приватни области. Облиците на однесување на луѓето се слични и во двете области. Така стигнуваме до тоа дека градежните облици на јавните површини во сите епохи има огромно влијание на типологијата на приватните куќи. Човек може да заклучи дека постои некој вид општествен ритуал кој произведува совршен идентитет на поединецот во однос на колективот. Во прв план нè интересираат оние активности кои се случуваат во градот под ведро небо, односно активностите кои човекот ги прави надвор од својата интимна област на својот дом и за кои е потребен јавен градски простор.

Просторот на плоштадот типоморфолошки може да се поистовети со атриумска куќа. Куќата со внатрешен двор е најстар тип на градска куќа. Јавниот простор на плоштадот низ својот развој имал разнородни функции, настани: пазари, свечени плоштади, плоштади за движење на војска, црквени плоштади, плоштади пред општини за венчавки итн. Онака како што ни ги оставил средниот век, ја изгубиле првобитната функција и својата симболична содржина и многу од нив се задржале само низ активностите околу одржување на спомениците.

Губењето на симболиката во уметноста на градење ја опишува *Gideon* во своето дело, *Raum, Zeit, Architektur* (Простор, време и архитектура). Критиката која тој ја упатил на Корбизије во триесеттите години, даваат надеж дека оваа загуба можеби би можела да се компензира со јаката уметничка изразна сила. Тој се надевал на истото и од новите

конструктивни техники. Естетската вредност на типовите простор е исто така независна од караткотрајните содржини на функционалноста, како интерпретација на оптоварените симболи кои се условени со времето. Повеќекатната кука со внатрешно двориште била тип на зграда од средниот век, па до новата доба, ѝ претходел замок, ренесансна или барокна палата итн. Не постои никаква основа поради која, градежните облици кои во поранешните династии служеле за репрезентација не би можеле и денес да бидат пример за организација на стан. Првите христијани не се плашеле да ја преземат типологијата на римските општествени згради или базилики за создавање на прототип на својот култ.

Нема ново уредување на плоштади од јавен карактер кои би биле споредливи со плоштадите од минатото. Треба да се опреми со функции кои се во склоп на потребите на градот и да се планира на права локација. Која функција доаѓа во предвид за плоштад? Комерцијални активности како пазар, но пред сè оние кои се од областа на културниот домен. Јавни установи, општински сали, младински домови, библиотека, театар, концертна сала, кафеана, бар итн. По можност, такви функции кои се однесуваат на временски ограничени активности, доколку станува збор за централен плоштад. Домувањето не треба да биде исклучено во ниту еден таков случај. (Krier, 1999)

1.3.2. Уличен простор

Улицата е последица на порастот на површината на некои места, поради што средишниот плоштад станал стеснет од куќите. Таа ја организира распределбата на земјиштето и создава посебни парцели. Таа има изразен карактер за користење за разлика од плоштадот, кој со својата ширина е посоодветен за манипулација отколку улицата, каде човекот е изложен на сообраќајна гужва. Архитектонска позадина се забележува само на минување. Уличните објекти кои сме ги наследиле од нашите градови се замислени по мера на човек, коњ, кочија. Улицата е несоодветна за моторен сообраќај, но е секогаш згоден простор за движење и доживувања на луѓето. Таа ретко настапува како самостоен издвоен простор, како на пример кај селските улици. Таа главно се доживува како дел од некоја мрежна структура. Неисцрпната разноликост на просторните ситуации на една таква мрежа нам ни е добро позната од старите градови.

Во подрачјата каде што има само станбена содржина, уличниот простор⁹ е подрачје кое на секого му изгледа како за движење и игра. Се вели дека: „Архитектура

⁹Криер (Krier, 1999) посочува на пет грешки во однос на улицата:

е нешто цврсто, употребливо, корисно“. Нејзината улога уште расте со создавање на удобност во внатрешноста на просторот и како демонстрација на престиж во надворешноста. Епохата која повеќе не го препознава поимот архитектура во своето полно значење се наоѓа во културолошка криза чија трагичност одвај може да се опише. Разгледаните проблеми за станбената улица, во извесна смисла важат и за трговска улица. Одвојувањето на пешакот од моторизираниот сообраќај носи опасност пешачката зона да се осами. Мора да се разработат решенија за бучавата и загаденоста на воздухот од издувните гасови кои настануваат од моторниот сообраќај, да се држат што подалеку од пешаците, а истовремено двете овие области просторно да не се разделуваат. Тоа значи постигнување една комплексност на овие функции со значајни технички вложувања, цена која моторизираното општество мора да ја поднесе. Застрашувачки е бројот на возила и брзината со која се движат. Денес никој не може да предвиди до какви сè катастрофални мери би се приближил и какви сè решенија би се спремиле за негово совладување. Исто така гротескно звучи мрачното предвидување дека еден ден гигантските улици при потребно престојување кон друг систем на возила, би останале бескорисни наоколу.

Помеѓу инвестиција за потреба, машина = автомобил и животни потреби = човек, постои огромен јаз и треба да се плати цената за повторно воспоставување градски простор, доколку ова општество и натаму го смета животот во градот за економски исплатливо. Трговската улица бара еден поинаков пристап од станбената улица. Робата која е изложена во излозите поставени едни спроти други, минувачите треба да можат да ги опфатат со еден поглед без притоа постојано да преминуваат од едната на другата страна на улицата. Тоа е основната желба на купувачите, а најверојатно и на трговците. Поинаква просторна ситуација се среќава, каде пешаците се под трем заштитени од атмосферските влијанија и можат непречено да ги разгледаат излозите на трговците.

1. Кога од еден дел од станот или куќата не може да се пријде на улицата, тогаш тоа станува задниот страна на зградата и се создава конкуретна ситуација помеѓу градскиот внатрешен и градскиот надворешен простор.

2. Кога гаражите и паркинг местата се наредени така да го осцилираат сообраќајот на автомобилите – станот не го допира уличниот простор.

3. Кога игралиштата се збиени во изолирано подрачје, само за да не пречат на интимноста на станот.

4. Кога не може да се инвестираат пари во јавна зелена површина, дрворед, плочник и други улични уредувања кои се претпоставка за атрактивноста на просторот.

5. Кога е занемарен естетскиот квалитет на соседните куќи, кога се изоставува меѓусебно ускладување на спротивните улични фронтови или оградување на уличниот сектор или мерата на ускладување. Во функционална интеграција уличниот простор и плоштадот играат прецизна културолошка улога.

Овој тип на трговски улици до ден денес ја нема изгубено својата убавини, ниту функционалност. Пешакот е многу малку загрозен од пониско поставените сообраќајни улици. Истото може да се рече и за уличните галерии и пасажи покриени со стакло, кои се пронајдок на деветнаесеттиот век. Секако дека проветрувањето/вентилацијата била занемарена на уличната фасада кон пасажот. Во денешните сосема климатизирани административни и службени згради, овој тип би можел повторно да стане актуелен. Заштитата од невреме за трговските улици за нашиот степен на географска ширина е градска удобност што е пријатно просторно искуство.

Сосема се изгубила улицата со аркади која ја развиле римјаните од салата со столбови кои ја опкружувале грчката агора. Појавата на овој тип улица е фасцинантно случување во историјата градење на градови. Од шематски и униформиран градски план на грчкиот град при растење на стандардот под римската власт се покажала потреба во рамномерната улична мрежа да се истакнат ориентационите улици кои се архитектонски богати со орнаменти. Тие сигурно претставуваат важни функционални детали кои денес не можат да се реконструираат. Тие, покрај репрезентативниот носат и еднозначен комерцијален карактер, спротивно од агората и форумот, кои биле пред сè ограничени за политички и религиозни цели. Римјаните овој уличен простор го усовршиле со богата фантазија. Улицата и плоштадот се прифатени како независни и автономни простори. Овие просторни карактеристики на римската и грчката епоха на градење градови во овој облик, со пропаѓањето на римското царство се заборавени во Европа. (Krier, 1999)

1.4. Градот во период на барок¹⁰

1.4.1. Социокултурен контекст на барокот

Човековата историја е составена од многу периоди, стилови кои меѓу себе се поврзани со причинско-последичен редослед и се однесуваат на секој општествен сегмент, како политика, економија, наука, филозофија, уметност, архитектура итн. Во XVII век се појавува еден нов стил наречен барок кој врши голема промена во секоја сфера во општествениот живот и остава последици кои во голема мера го дефинираат понатамошниот негов развој. Тој ќе има исклучително значење и за модерниот град и модерниот човек, бидејќи воспоставува голем дел од институциите кои ги користиме и

¹⁰**БАРОК:** именка. Значење: стил или период, од ран XVII век во Италија, карактеристичен по помпезноста, раскошот и орнаментите. Потекло: од францускиот збор *baroque* што означува рапав или несовршен бисер, кој пак потекнува од португалскиот *barroco*. Терминот во Шпанија е *barrueco*, а во Италија *barocco*.

денес и го формира општественото и просторното уредување на механички¹¹ начин кој до тогаш бил нетипичен, а за модерното и постмодерното општество тоа е пракса.

Барок како стил во уметноста или период во историјата има некои недоследности поради кои различно се дефинира. Некои сметаат дека барокот превладува во XVII век, други дека е завршна фаза на ренесансата, трети дека е период помеѓу ренесансата и модерната доба. Некои автори се прашуваат дали и периодот рококо од 1700 година до 1750 година припаѓа на барокот. За историчарите издвоено разгледување на барокот како посебен стил е најпрактично. Самиот збор означува неправилности, па и стилот се дефинира како неправилен, извртен, гротесккен и ја надминува едноставната класификација. Периодот во кој се појавува е исполнет со немири и внатрешни превирања и настапува по ренесансата¹²(период кој е познат по преовладување на рационализмот, правилните форми, симетријата, едноставност). Барокот е често со контрадикторна природа и полн со низи парадоксалности.

Некои автори сметаат дека барокниот стил го изразува духот на противреформацијата во Европа, што всушност во тој период (околу 1600 година) е веќе завршена. Католицизмот во периодот на барокот ги враќа голем дел од своите поранешни територии, протестантите се повлекуваат и се воспоставува нова рамнотежа. Католичката црква за да го одбележи успехот започнува нов бран на канонизација (со прогласување на светци во 1622 година) кој трае до средината на XVIII век. Сепак и покрај аскетскиот живот и побожноста на светците, новите црквени поглавари ја поддржуваат барокната уметност со световниот сјај. Но, барокот не се користи само за сакрална уметност, туку негови елементи многу брзо го напуштаат Рим, родното место на барокот, и се развиваат во северни протестански држави каде се применуваат на различни теми. Барокот се појавува во бурен историски период кога многу лесно од напнатост се преминува во отворен судир. Во XVII век речиси сите европски народи непрекинато војуваат и склучуваат непостојани сојузи.¹³(Janson, Janson, 2005: 548-549)

¹¹Емил Диркем (Émile Durkheim) ги објаснува трансформациите во општеството со еволуирање од механичко општество во органско општество. Механичка солидарност е идејата дека примитивните општества заедно имаат неразвиена поделба на трудот и сите вршат ист вид на работа. Органската солидарност е идејата за современото општество, поради развиената поделба на трудот произлегува од разновидноста. Со цел општеството да функционира и да преживее, потребен е поголем број на лица. Динамичка густина е бројот на луѓе и фреквенцијата на нивната интеракција. Зголемената динамичка густина води до трансформација на механичката во органска солидарност.

¹²По манеризмот, како последна фаза на ренесансата.

¹³Војната (1618-1648) меѓу Франција (за превласт над Европа) и хабсбуршката монархија која владеела во Шпанија, Холандија и Австрија, во најголем дел се водела во Германија, на крајот ја зафатила цела Европа,

Од политички аспект, вообичаено барокот се поврзува со апсолутизмот и централизирана држава во која владетелот владее со неограничена власт. Барокот се појавува во Европа, во период кога државите не се сè уште обединети, има постојани војни и народот почнува да го јакне националниот дух и традиција. Апсолутизмот започнал во дваесеттите години на XVI век со Фрањо I (Francis I of France) во Франција и Медичи (Medici) во Тоскана, но тоа бил периодот на Ренесанса. Својата кулминација апсолутизмот ја доживеал за време на владеењето на Луј XIV (Louis XIV)¹⁴ во втората половина на XVI век, владетел кој ги нарачал најпознатите и најголемите барокни дела. Сепак барокот се развива и во Холандија, каде нема апсолутистичка власт, туку кај граѓанско општество кое ја јакне својата национална свест. Постепено барокот преминува во значително ублажена класицистичка форма. (Janson, Janson, 2005: 548-549)

Во ренесансата уметникот бил и научник и хуманист, но тоа се менува во периодот на барокот. Во XVII век научната и филозофската мисла стануваат посложени, апстрактни, систематични и уметникот не може да учествува. Декартовото¹⁵ мото „Мислам, значи постојам“ и законот за гравитација на Њутон (Sir Isaac Newton) не ја поттикнуваат многу уметничката имагинација. Постои многу мала врска помеѓу барокната наука и барокната уметност, која иако одвај забележлива е клучна за разбирање на целиот овој период. Се појавува нова физика чии темели ги поставуваат Коперник (Nicolaus Copernicus), Кеплер (Johannes Kepler) и Галилео (Galileo Galilei), а својот врв го достигнува со делата на Декарт (René Descartes) и Њутон (Sir Isaac Newton). Оваа физика се разликува од религиозната метафизика на хуманистите и дава сосема нов поглед кон светот. Сонцето е во центарот на вселената, а не Земјата и човештвото, со тоа се расипува врската помеѓу сетилната перцепција и знаењето т.е. науката го отфрла она што нашите очи и разум ни го кажуваат – дека сонцето се врти околу Земјата. Научниците ги дефинираат односите во космосот со математички и геометриски изрази

и ја опфатила дури и холандската борба за независност од Шпанија која се водела од 1581 год. Откако Холандија добила слобода влегла во цела низа судири со Англија и Франција кои траеле до 1679 год., поради морска и трговска превласт.

¹⁴Луј XIV (Louis XIV) (05.09.1638 – 01.09.1715), познат како Луј Великиот или Кралот Сонце, бил монарх од Куката Бурбон (Bourbon), крунисан за крал на Франција од 1643 год. до неговата смрт во 1715 год. Почнувајќи од 4 годишна возраст, тој владеел 72 години и 110 дена, што е најдолго владеење на монарх во европската историја. Во време на апсолутизмот во Европа, Франција била лидер во растењето на централизираната моќ.

¹⁵ René Descartes

како дел од законите за механика. Ова го менува цел поглед на светот и сфаќањето на визуелната стварност благодарение на развојот на оптиката и физиологијата. Нападот на ренесансната наука и филозофија, базирана на остатоците од антиката придонесува и до потиснување на култот кон природата и доминарање на модерните науки, како алхемијата и астрологијата. (Janson, Janson, 2005: 548-549)

Барокот не произлегува само од еден аспект во општеството, туку опфаќа повеќе општествени сегменти и тоа: верски, политички и/или интелектуален развој. Карактеристични општествени елементи за барокот се повторното зацврстување на католичката вера, апсолутистичките држави или јакнењето на националната свест и новиот развој на науките и филозофијата. Во овој период човековите односи, емоции и страсти се многу поистакнати од претходно. Њутновата механика ни дава нов поттик за разбирање светот и во истиот зазема активна улога и да дејствува. Контрадикторноста повторно се појавува како дијалог помеѓу страста, умот и духовноста.

1.4.2. Барокот во градот

Ренесансните концепти на градот не се многу забележителни во текот на периодот на ренесансата и се базирани на концептот на средновековниот град. Средновековниот град и неговиот концепт е повеќе вековно втемелен во човековата култура и традиција на живеење и потребен е подолг временски период за да се промени или да се напушти. Со појавата на барокот, бурните политички случувања, новата наука и воопшто новиот поглед кон живот кој сега му дава сè поголемо значење на земниот живот и земните задоволства, како последица на многуте војни, епидемиите на чума и слични непогоди, градот и секојдневната сцена на животот почнува сè побрзо да се менува.

До XVII век, промените во градот се случуваат делумно и фрагментирано, но за време на барокот сликата почнува целосно да се менува. Голема улога има науката, која со откривањето на механичката физика отвора сосема нови видици. Населението е исцрпено од војни и чуми, а на власт доаѓаат оние кои имаат моќна војска и поголема количина собран капитал. Во вакви услови едни градови повеќе се развиваат од други и стануваат средиште на нацијата. Бидејќи се појавува и артилеријата, утврдениот град повеќе не гарантира безбедност, па градот нема потреба повеќе да расте во височина и со тоа да го ограничува бројот на жители во рамките на своите ѕидови. Градот почнува да расте и надвор од ѕидините, кои повеќе и не се многу важни т.е. тој се шири

хоризонтално. Бидејќи има поголем простор, се населуваат и повеќе жители кои се привлечени од градовите каде што можат да ги пласираат своите продукти, да најдат работа и на тој начин да си обезбедат егзистенција. Ваквите градови имаат отвореност и јасност кои се разликуваат од тесните улици на средновековниот град. Барокниот град не означува само естетска промена, туку тој произлегува како општествена промена од политичките и економските промени. Мамфорд (Mumford, 1988: 415-418) вели дека силата која во антиката ги создаде големите антички градови повторно се појавува и во барокот, но овој пат таа е многу поефикасна, бесчувствителна, комплексна, модифицирана и поорганизирана. Општеството е механички организирано што соодветствува на развојот на науката во тој период, за разлика од средновековниот град кој е спонтан, органски и интуитивен. Новиот град содржи геометриски распоред, математички апстракции и методи, строги улици, геометриски паркови. Во уметноста, скулптурата, орнаментите се потенцира екстравагантност, сензуалност, драма, бунт против механичкиот ред, што доведува до контрадикторност и напнатост во формите во просторот.

Во средновековието има два типа на град: кралски градови и граѓански градови. Во барокот расте националната свест и помалите градови се обединуваат околу еден поголем со централна власт. Ова доведува до зголемување на бројот на жители во градовите и формирање на модерно општество со еден политички и економски центар. Ваквите градови кои се зголемуваат и прераснуваат во деспотски центри, често се спротивставувале меѓусебно, па војската и војувањето посебно се развива за време на барокот. Тоа придонесува до формирање на нови институции во градот како касарни и простори за борби на отворено надвор од градот. Во новиот систем најважни станале две работи: војската и бирократијата кои се главните поддржувачи на деспотизмот. Сите сегменти на општеството добиваат закон, ред и униформа со што полесно се владее. За бирократијата се градат посебни институции и објекти. Со оглед дека градот расте во широчина повеќе не може за кратко време да се стигне од едниот до другиот крај, па се појавува колата т.е. кочијата како превозно средство. Ова го развива и чувството за време, скоро во секој дом се појавува часовник. Градот повеќе не припаѓа само на пешакот, туку се создаваат авениии по кои брзаат колите. Ова брзање и движење е уште една карактеристика на барокот, животот во градот мора да е драматичен, модерен и

полн со случувања. Досадата и застареноста се сметаат за нови гревови. (Mumford, стр. 415-418)

Зградите во барокниот град се олицетворение на драматичните рутали на дворскиот живот и претставуваат колективен украс и имитација на начинот на живот на дворјаните. Во дворскиот живот владее раскош, многу бескорисни предмети, додворувања, интриги, лицемерие, добро расположение, мода, скап накит, паразитизам, празни разговори, сплетки, завери... Може да се забележи дека барокот навлегува длабоко во меѓучовековите односи и дури и на тоа поле е контрадикторен во своите вредности. Дворското однесување има огромно влијание врз градот, од него произлегуваат нови институции кои подоцна се појавуваат и во демократските општества. Бидејќи еден од принципите на барокот е континуитет, тој ја исклучува монотонијата и досадата, па така се појавуваат и нови форми на културен живот како забавни паркови, музеи, рингишпили, балови. Ова не влијае само на градското ткиво, туку се менува и распоредот во домовите. Мебелот повеќе се користи од естетски, отколку од функционални причини, се појавува ходникот во куќите и приватните соби. Ова значи дека луѓето имаат право и потреба на приватни работи и/или самување кое не било карактеристично за претходните епохи, кога немало ходници и од една соба се влегувало во друга. Аналогно на ходниците во куќата се појавуваат широките авениии и улици во градовите кои се геометриски решени. Овие елементи ги дефинираат блоковите во градот и вообичаен за барокниот град е зракастиот план. Овој план има многу воинствена и механичка стратегија, тој го освојува просторот и го прави широк и отворен, не по човечки мерки, туку мегаломански.

Како што веќе неколкупати споменавме, барокот се карактеризира со низа противречности кои се забележителни од секој аспект, па така истите се забележуваат и во визуелните, физичките и естетските категории. Стилот се карактеризира со драматичност, бесконечни извиткани линии, контраст помеѓу светли и темни елементи, нагласени сенки, сјај и огледала кои рефлектираат и создаваат илузија на бесконечност и континуитет, многу украси и орнаменти, движења и контури, нагласена страст и сензуалност, потенцирање и пренагласување на чувствата посебно во скулптурите и сликите. Во естетиката најчесто се користат форми со искривувања во форма на буквите: „S“ и „C“. Ваквите облици силно се спротивставуваат на механичкиот и геометрискиот план на градот, правилните блокови и ортогонални булевари и авениии, сето тоа

придонесува до напнатост, драматичност и впечатливост како во општествените сфери, така и во просторот во градот. Се користат скапи и богати материјали кои ја покажуваат моќта на централизираната власт: злато, мермер, благородни дрва... Во барокот ништо не е едноставно и монотono.

Со опаѓањето на барокот, формите во просторот ја намалуваат својата драматичност и преминуваат во класицизам, необароктен, неокласицизам, неоренесанс т.е. се навраќаат кон стилското минато и ги ренитерпретираат веќе постоечките елементи и орнаменти, но без некоја посебна инвентивност и уникатност. Остатоците од барокот се чувствуваат уште три века после него и градот и просторот се соочуваат со криза.

Како реакција на овој начин на живот, раскошот и деспотизмот на владетелите ќе следуваат низа бурни историски случувања кои го менуваат општествениот поредок. Мамфорд вели:

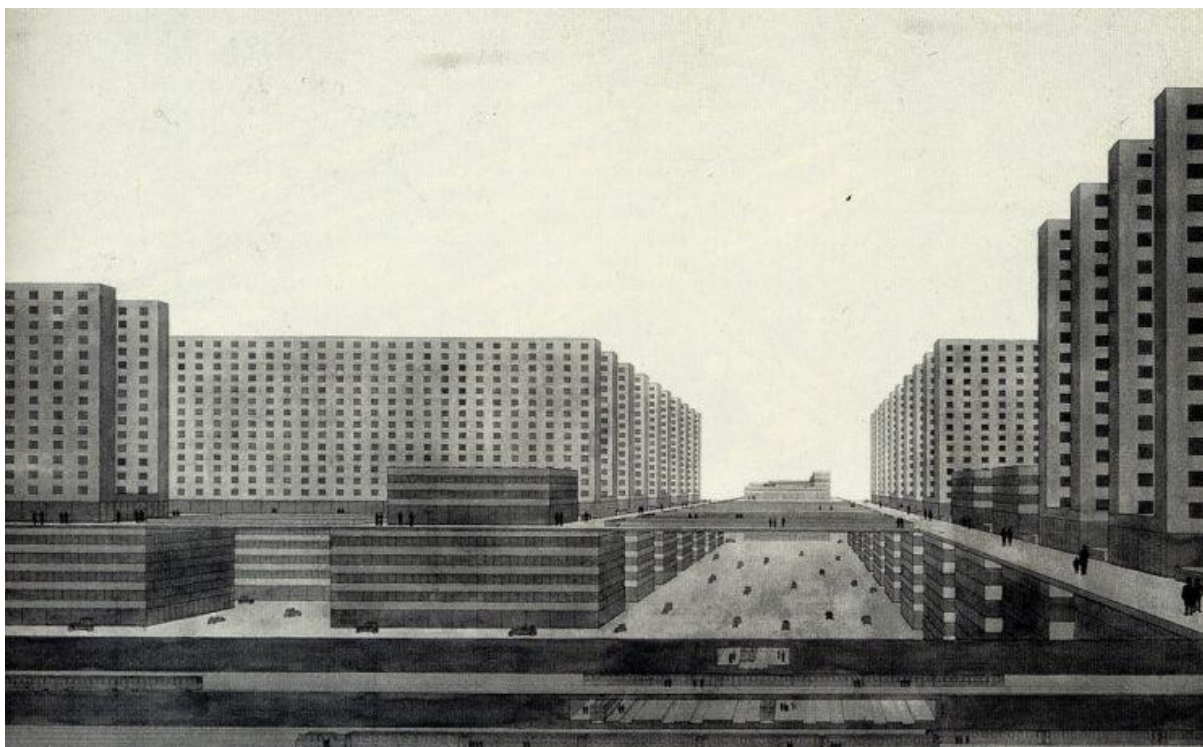
„На почетокот на секоја централизација на политичката власт, секогаш има една јака личност која знаела да се служи со сите средства на присила: таа се претвора во своја негација кога сите тие атрибути и целата таа енергија ја апсорбира службената механизација, во која се претвора онаа првобитната власт во една подалечна точка со помошта на бирократската и воената организација. Ако тиранијата е последица од збрки и неспособноста на демократијата, вистината е дека ширењето на демократијата е неизбежна последица на крајната фаза на тиранијата т.е. ефикасна деперсонализација. После некое време ниту најмоќните императори, финансиски великани или диктатори не знаат повеќе од обичниот човек на улица и едните и другите се само запци на истиот механизам“. (Mumford, 1988: 415,418)

Настаните што следат, Француската Револуција, индустриската револуција која се развива врз механичката физика, доведуваат до нови погледи кон светот кои го дефинираат модерниот човек на XX век.

Слика 8. Приказ на Версајската палата, изградена од Луј XIV.
(<http://verdeshandel.dk/frankrig/index.html>)

2. МОДЕРЕН ГРАД¹⁶

Слика 9. Вертикалниот град (The Vertical City) од 1924 година, на Лудвиг Хилберсајмер (Ludwig Hilberseimer).

¹⁶**УТОПИЈА:** вид збор: именка, женски род, мн. утопии. Значење: Замислена идеална земја во која владеат идеални општествени односи, благосостојба и среќа. Англиски јазик: *utopia*. Употреба: Филозофија. Спротивно од: дистопија (ж.)

2.1. Историско-општествен и социокултурен контекст и неговото влијание врз појавата на модерната

Од средината на XVIII век, светот суштински започнал да се менува. Се случуваат политички револуции¹⁷ против апсолутната власт, со цел да престане угнетувањето и привилегиите на највисокиот staleж. Новите начини на транспорт го носат светот во период на индустрија и производство, се раѓаат големи градови, зајакнуваат постоечките држави и Европа се рedefинира со појава на нови помали национални држави. XVIII и XIX век е период кој носи суштинска промена во социоекономските и културни услови на тоа време. Се случува индустриската револуција, почнувајќи во XVII век во Британија, со откривањето на парната машина и индустријализацијата се шири на градовите, во светски размери како глобална појава. Брзиот развој резултира со брз раст на популацијата во градовите, што подоцна доведува до пренаселеност, загаденост и додатни социоекономски проблеми. Со појавата на железниците и прекуокеанскиот транспорт се јавуваат масовни миграции кои исто така имаат огромно влијание врз растот и трансформацијата на градовите.

Индустриската револуција сведочи за триумф на средната класа на индустријалци и бизнисмени над постоечкиот аристократски слој. Ова јакнење на граѓанската класа кое се најавува уште од ренесансата¹⁸, според некои автори започнува во периодот на просветителството, не признава никаков деспотизам, идеја која е исто така значаен фактор за појавата на модерната свест. Кантовата¹⁹ мисла: „Осмели се да знаеш“ ги поттикнало граѓаните да ја отфрлат застарената традиција. Понатаму Жан Жак Русо (Jean Jacques Rousseau) вели: „Согласноста на народот е единствената основа врз кој се темели авторитетот на една власт“. Ваквиот филозофски дискурс на просветителството, во голема мера ги поттикнува револуциите кои следуваат. Секако ова не е резултат само на индустриската револуција, туку и на политичките револуции

¹⁷Француската буржоаска револуција, 1789-1799год. претставува период на голема политичка и општествена промена во француската политичката историја, но и на Европа во целина. Во неа, француската структура на власта, претходно апсолутна монархија со феудални привилегии за аристократијата и католичкото свештенство, претрпела радикална промена во форми инспирирани од просветителските идеали на република, граѓанство и неотуѓиви права.

¹⁸капитализмот го најавуваат уште трговците во средниот век.

¹⁹ Immanuel Kant

кои се случуваат во Франција²⁰ и менување на општествениот поредок од феудализам во капитализам.

Слика 10. „Слободата го води народот“, масло на платно, автор: Делакоа (Eugène Delacroix), 1830 година.

Ослободувајќи се од феудалците и со економско јакнење преку новите пронајдоци, се јавува нова моќна класа – буржоазија која го создава новото капиталистичко општество кое доведува до екстремно брзо богатење на одреден слој (сопствениците) на сметка на работничката класа која нехумано се експлоатира.

Карл Маркс (Karl Marx) и Фридрих Енгелс (Friedrich Engels) ја согледуваат оваа општествена појава на екстремно класно раслојување преку слоганот: „Буржоазијата и пролетеријатот“ во Комунистичкиот манифест. Тие ги објаснуваат општествените промени врз основа на една поширока теорија според која општеството се движи напред врз основа на одредени спротивставености меѓу општествените класи, капиталистичката

²⁰Најпрво со Француската Револуција од 1798 години, а потоа и Француската Револуција од 1848 година кои поттикнаа бран револуции во Европа и Америка.

и работничката. Во капиталистичкото општество владејачка класа се сопствениците на фабрики, финансиери, банкари наспроти пролетеријатот, и токму меѓу овие две класи тие предвидуваат да се случи и последната класна борба која ќе доведе до поправедно бескласно општество – комунизам, во кое ќе нема разлики меѓу богатите и сиромашните. Оваа утописка идеја е главен стремеж на новиот светски дух кој се залага за слобода и еднакви права во модерниот свет. (Маркс, Енгелс, 1987)

Паралелно на овие политички и филозофски случувања, во градовите во овој период се случува нешто сосема друго. Со развојот на технологијата се воведува употреба на нови материјали во градежништвото (челикот, бетонот и стаклото), кои се пробиваат најпрво преку изградбата на новите фабрики, железници, за подоцна да бидат прифатени и како материјал за изградба на други објекти од административен и станбен карактер - висококатниците (чикашката школа²¹). И покрај сето ова, поголемиот дел од архитектурата не е во чекор со она што се случува во индустријата и покажува колебање и несигурност. Новите материјали се облекуваат во уметничките стилови на минатото, но набргу тоа ќе се покаже непрактично и скапо. И покрај обидите да се направи архитектура со нов обликовен израз, таа се смета за грда и несоодветна. Овој период на еклектично лутање во архитектурата (неокласицизам, необарок, неоромантизам...) и борба меѓу старото и новото завршува во почетокот на XX век со појавата на модерната архитектура.

Модерниот свет и модерната цивилизација се многу комплексни за разбирање. Џонсон и Џонсон (Janson, Janson, 2005: 651-655) ја објаснуваат сложеноста на модернизмот со фактот дека период кој започнал пред 250 години сè уште нема добиено име. Може да се нарече „период на револуција“ бидејќи го карактеризира брза и насилна промена. Започнал со два вида на револуција: индустриска револуција, која ја симболизира парната машина, и политичка револуција, под знамето на демократијата во Америка и Франција. Двете револуции сè уште траат. Дobar дел од светот настојува да се демократизира и индустријализира. Западната наука и западната политичка мисла (и сите останати производи на модерната цивилизација: храна, облека, ликовна уметност, музика, книжевност) конечно ќе им припаѓаат на сите народи, и покрај предизвиците од

²¹Чикашка школа се група архитекти кои работеле во Чикаго и Њујорк кон крајот на 19-от век и во првиот квартал на 20-от век, во годините 1883-1893. Тие се: Вилјам Ле Барон Џени (William LeBaron Jenney), Луис Саливен (Louis Sullivan), Бурнхам и Рут (Burnham & Root), Вилјам Холабирд (William Holabird), Мартин Рош (Martin Roche), Жорж Х Виман (George H. Wyman).

другите идеологии кои бараат покорност - како што се национализмот, религијата, па дури и племенската заедница. Овие две движења денес се така тесно поврзани што ги сметаме како различни видови на ист процес, со подалекустижни ефекти од која било промена од неолитската револуција пред 10 000 години. Сепак овие револуции, не се исти и покрај обидите да се поврзат со подемот на капитализмот, не може да се разбере заедничкиот двигател на овие настани. Двата стремежи се втемелени на идејата за напредок, но додека напредокот во науката и технологијата е повеќе или помалку постојан и мерлив, тешко истото може да се каже и за потрагата по среќа. (Janson, Janson, 2005: 651-655)

Ако го прифатиме името „период на револуција“, како соодветен за целиот период, сè уште мора да се дефинира векот. Без разлика колку различните мислења на научниците се поделени – модерната доба започнала тогаш кога луѓето се стекнале со „модерна свест“. Околу 1900 година западниот човек, станал свесен дека значењето на новата доба во која живее е определено со машината, која е поставена пред поинакво сфаќање на просторот и времето, како и ветувањето за нов вид на човештво и општество. Тешко е од денешна гледна точка правилно да оцениме колку луѓето од таа доба, технолошката револуција ја сметале за важна. Напредокот во науката, математиката, техниката и психологијата околу 1880 и 1890 година, го поставил темелот на добата на машините и производите. Дизелски и турбински машини, електричниот мотор, светлинското полнење, автомобилите, сијалицата, грамофонот, радиото, фото апаратот, авионот засекогаш го промениле квалитетот на животот. Модерната свест е толку темелна за нашиот идентитет, што без неа тешко можеме да ја разбереме цивилизацијата на минатите стотина години. (Janson, Janson, 2005: 651-655)

Овој период изобилува со појава на општествени движења и револуции како: марксизмот, национализмот, фашизмот, нацизмот, комунизмот, анархијата и слично. Сите овие со себе носат бран настани. Еден од оние кои има извршено силно влијание на модернизмот е марксизмот и Октомвриската Револуција во Русија.

2.1.1. Револуција²² и манифест²³: социјална структура на општеството

Почетокот и првата половина на XX век е политички многу бурен период карактеризиран со револуции, авангардни движења и две светски војни. Се случуваат два типа на општествени промени: општествена еволуција, која подразбира постепени, бавни, мали промени во општеството²⁴ и општествена револуција што подразбира брзи, нагли, големи промени во општеството. Според Мур (Moore, 1967) револуција е насилно движење кое вклучува голем процент од популацијата и резултира со промена на структурата на власта, легислативата поврзана со други важни општествени функции и го менува тлото на кое се наоѓаат основите за правото на власт. Револуција во општествени смисла подразбира радикална и видлива промена во општеството и во социјалната структура, која се појавува одеднаш, за краток временски период и често е придружена со насилство. Во политичка смисла тоа би значело период кога народот нагло го менува лидерот или политичкиот систем со насилство. Револуциите се најдраматичен пример за политичка активност; возбудливи, тензични, фасцинантни и привлекуваат огромно влијание иако не траат многу долго. Делата што тие ги носат се коренити промени и се највлијателни во процесот на општествените промени. Според Ричард Пајпс (Pipes, 2015) првата модерна револуција е Француската Револуција од 1798 година, која се случува спонтано и несвесно. Оттогаш сите револуции во Европа се резултат на постфранцуско-буржоаската идеја за слобода. Во Европа во XIX век се

²²Зборот револуција потекнува од лат. збор *revolution*, што значи се врти. Револуција во општествените науки подразбира комплетно променување на начинот на размислување, на методите, работата, системот и сл. Револуција е широк поим, кој се користи во повеќе контексти. Во општеството разликуваме:

- Технолошка револуција - се менуваат средствата за производство, а со тоа се менуваат и општествените односи. Неолитска револуција (10 000 г. пр.н.е.), луѓето почнале да се занимаваат со земјоделство, создале постојани населби, се појавиле првите општествени класи. Индустриска револуција (крај на XVIII век и почеток на XIX век), се открива парната машина и почнува индустријализацијата, а работната сила се сели во град. Постиндустриска или информатичка револуција (крај на XX век).

- Политичка револуција - една општествена група насилно ја презема власта од владејачката општествена група. Француска буржоаска револуција (1789 година), премин од феудално во капиталистичко општество. Октомвриска Револуција во Русија (1917 година), премин од капиталистичко во социјалистичко општество.

- Културна револуција - се појавуваат нови идеи и идеологии, кои или се инспирирани од општествените појави или ги најуваат општествените промени. Хуманизам и ренесанса (XIV век), развој на уметноста и науката.

²³Зборот манифест води потекло од латинскиот збор: *manifestus*, што значи проглас, текст кој прокламира основни правила на некоја нова група, обично се јавува како радикално спротивставување на конвенционалното. Подоцна, околу 1640-тите во Италија се користи *manifesto*, што значи јавна декларација. Писмен проглас од власта за народот; писмен проглас до јавноста на политичко, културно или друго движење со програмска содржина. На прашањето зошто политичарите и архитектите пишуваат манифести, Чарлс Џенкс (Charles Jencks) вели дека главната причина е да се промени светот. (Jencks, 1997)

²⁴развој на општеството и неговите форми, структури и институции со градација од помали мирни трансформации.

појавуваат револуционери и интелектуалци кои се посветуваат на проучување и анализирање на историјата, насилството, општествениот систем и прогресот. Нивната цел е да се ослободи вистинската човечка природа која е потисната од приватната сопственост и институциите. Овие радикални комунисти и анархисти предвидуваат револуција која би го сменила, не само политичкиот и социоекономскиот поредок, туку и целото човечко постоење. Целта според зборовите на Лав Троцки (Leon Trotsky) е да се преврти светот. Еден од начините според Чарлс Џенкс (Charles Jencks) е пишувањето на манифести, а главната причина за нивно пишување е да се промени светот. (Jencks, 1997)

За Чарлс Џенкс (Charles Jencks) манифестот е „чудна уметничка форма“, која ги користи сите алатки кои се на располагање – ритам, лоши шеги, досетки, срамни невинности – и преку нови метафори, се обидува да убеди. Првиот манифест се Десетте божји заповеди, камените плочи кои Бог му ги дава на Мојсеј и од кои произлегува начинот на пишување манифест. Треба да има сила и експлозија на емоции, да биде незаборавен и психолошки импресивен, како вулкан и како камени плочи т.е. закони и правила и личен глас, да се воспостави интимна врска со читателот. Манифестот е „спој на малку терор, незадржливи емоции и харизма со многу здрав разум“, кои не нè оставаат рамнодушни поради хистеричниот тон со кој се развиваат идеите и во себе носат една пророчка димензија, но истовремено се поддржани со теоретска основа и затоа се убедливи и логични. (Jencks, 1997) Најчесто се појавуваат кога општеството е во криза, политичка или културна, нудат нова идеја и се залагаат за нејзино остварување. Модернизмот има неколку манифести кои се клучни во неговото дефинирање и во постанување на новите вредности на модерниот човек. Овие манифести се и политички и архитектонски и се обидуваат да зададат правила по кои би се создал „храбар нов свет“!

Карл Маркс (Karl Marx) и Фридрих Енгелс (Friedrich Engels) најавуваат ново струење во Европа кое доживува кулминација со Октомвриската Револуција во Русија²⁵.

²⁵Дефиниција за револуција од Карл Макс: „Во одреден стадиум од развојот, материјалните производни сили во општеството ќе дојдат во конфликт со постоечките односи на производството или со она што е правен израз за истата работа, со имотно-правните односи со кои соработувале. Од овие форми на развој на производните сили, овие врски се претвораат во окови. Тогаш почнува епоха на социјалистичка револуција. Со промена на економската основа, целосната структура брзо се менува. Во ваквите трансформации правиме разлика меѓу материјалната трансформација на економската состојба за производство која би можела да се детерминира со помош на природните науки и легалната, политичката,

Тие го објавуваат „Манифестот на Комунистичката партија“ во 1848 година, што претставува еден од историски највлијателните политички текстови во светот. Манифестот започнува со пророчка интонација²⁶ за најавување на комунизмот во Европа. Во него се опишуваат условите за создавање на новиот класен staleж – буржоазијата, која ја обвинуваат дека не создава праведен свет, туку само ги заменува феудалците со нов капиталистички систем и сите вредности ги мери според капиталот разрушувајќи ги сите патријархални и идилични односи, претворајќи ги сите ценети професии во платени работници и раскинувајќи ги семејните односи, сведувајќи сè на профит. (Маркс, Енгелс, 1987) Манифестот повикува на обединување на сè поголемиот број работници и создавање на партија која би се спротивставила на буржоазијата. Повикува на обединување на пролетеријатот и комунистите и го категоризира производството како општествено добро, а не приватна сопственост. Повикува на револуција, со цел да се воспостави новиот комунистички поредок преку обединување на пролетеријатот против буржоазијата и преку револуција; воспоставување на општество во кое слободниот развој на секој поединец е услов за слободниот развој на сите. (Маркс, Енгелс, 1987)

2.1.2. Револуција и манифест: архитектурата на Модерната како општествен проект

Во 1908 година се објавува друг текст, напишан од Адолф Лос (Adolf Loos) „Орнамент и злосторство“, според кој недостатокот на орнамент ја покажува вистинската интелектуална надмоќ на модерниот човек. Во орнаментот се кријат симболики од минатото кои низ времето ја менуваат својата првобитна уметничка суштина и добиваат сосема поинакво значење, а нови орнаменти не може да се измислат. Орнаментот на објектите им дава препознатливост за стил и историска епоха од која тие потекнуваат. Лос прави споредба со домородец кој го декорира своето тело со украси и/или тетоважи и на тој начин ги покажува своите достигнувања т.е. убиени непријатели или други вредности кои се неприфатливи за модерниот човек. Човекот во XX век треба сосема да се ослободи од украсите од некоја мината епоха, бидејќи може рационално и

религиозната, атеистичката или филозофската трансформација односно идеолошката форма која всушност ја носи суштината на конфликтот и се бори за идејата“. (The Great Soviet Encyclopedia 1979)

²⁶ „Едно сениште врти низ Европа — сеништето на комунизмот. Сите сили на стара Европа се обединија во свештена хајка против тоа сениште. Римскиот папа и рускиот цар, Метерних и Гизо, француските радикали и германските полицајци“. (Маркс, Енгелс, 1987)

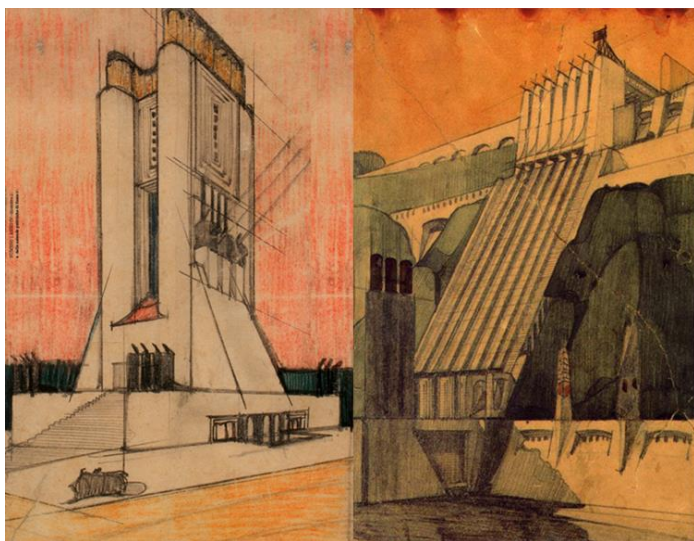
практично да ги гледа работите и да се ослободи од секакви тривијалности од минатото. Орнаментот е одобрен, единствено ако некоја селска жена изработува мотиви со цел да вметне дух на сопственото постоење и творење, но за лични потреби и од задоволство. Со појавата на фабричко производство, кое е многу поекономично од рачно изработените орнаменти кои се симбол за аристократија и буржоазија, орнаментот претставува скап украс кој можат да си го дозволат само повисоките класи и на тој начин се потенцира економската нееднаквост. Така аристократите се издвојуваат со историски симболи, наспроти работникот кој е модерен човек, класа создадена од индустриската револуција. Работата на работникот за да се произведе орнамент е непотребна и залудна. Залагањето за отстранување на орнаментот, неговото надминување ќе ја означи еволуцијата на човекот и почетокот на современиот живот. Отсуството на орнаментот нема да доведе до упростување на архитектурата, туку до истакнување на квалитетот на материјалот како супериорен фактор во појавноста на објектот. Во обид да воспостави нов формален израз во архитектурата, Лос смело ја третира фасадата со чисти површини и отсуство на каков било орнамент; вредноста на неговите објекти е во високиот квалитет на материјалот и односот на пропорциите. Тој е восхитен од машината при тоа разбирајќи го нејзиниот суштински карактер и нејзината релација со архитектурата и дизајнот. (Loos, 1908)

Восхитот кон машините посебно го покажуваат футуристите, кои пишуваат два манифеста во Италија, пред самиот почеток на Првата светска војна. Со објавувањето на „Манифестот за Футуризмот“ во 1909 година, започнува движење кое се развива меѓу двете светски војни како утописко, модерно, интензивно, хистерично, со анархиски и фашистички елементи. Автор е Маринети (Marinetti)²⁷, кој се залага за комплетно индустријализиран глобален свет во чиј императив се брзината и развојот на технологијата, машинеријата со сета нејзина бучност и одушевувањето со брзината на новото време. Тој не верува во убавина и во неговиот манифест вели: „Нема повеќе убавина. Ниедно дело без агресивен карактер не може да биде ремек дело“. Уметноста не може да е ништо друго освен агресивност, храброст, борбеност, револт како основни елементи со кои се спротивставува на статичната ирелевантна уметност од минатото. Манифестот звучи со панична хистерија водена од екстремната самоубеденост во една

²⁷ Филипо Томасо Маринети (Filippo Tommaso Marinetti) (1876-1944), италијански поет, теоретичар, основач на футуризмот како движење, а подоцна фашистички идеолог.

надреална слика за иднината. Тој зборува за нова и силна револуционерна програма во која тој со своите поддржувачи прекинуваат секаква врска со минатото со тоа што „ги уништуваат музеите, библиотеките и академиите“. Тој ја слави војната како деструктивен гест кој ја носи слободата. Маринети пропагира комплетно менување на општественото живеење, целосно раскрстување со сè што има каква било врска со минатото. (Marinetti, 1909)

Вториот манифест е „Манифестот на футуристичката архитектура“, 1914 од Санта Елија (Sant’Elia)²⁸. Манифестот истакнува дека „декоративната вредност на футуристичката архитектура зависи единствено од користењето и оригиналниот распоред на суровите материјали со нивниот природен изглед“. Неговите дизајни зборуваат за архитектонски површини и маси огромни по големина, храбро поставени во заеднички сооднос формирајќи ја сликата за градот на новото време која зрачи со херојски индустриски експресионизам. Неговата утописка визија се темели на високо индустријализиран и механизирани град од иднината којшто го конципира не како збир на индивидуални објекти, туку како една огромна, повеќеслојна, меѓуповрзана и интегрирана конурбација дизајнирана околу животот на градот. Овие екстремно моќни цртежи ја отелотворуваат сета таа возбуда од модерната технологија и архитектура. Но, дури и во целиот занес од технологијата и модерното, во монументализмот на Сант Елија, сепак можат да се насетат елементи на Арт Нуво. (Sant’Elia, 1914)

Слика 11. Футуристички цртежи на Сант Елија.

²⁸Антонио Сант Елија (Antonio Sant’Elia) (1888-1916), италијански архитект, инволвиран во футуризмот како движење. Помеѓу 1912 и 1914 год., под влијание на американските индустриски градови како и виенските архитекти Ото Вагнер (Otto Wagner) и Адолф Лос (Adolf Loos), почнува серија на цртежи за футуристичкиот „Нов град“ кој бил замислен како симбол на новото време.

Манифестите се пишуваат секаде каде што има нова мисла. Во Русија „Реалниот манифест“ е клучен текст на конструктивизмот, напишан во формат на плакат и првпат покажан на изложба во Москва на 5-ти август, 1920 година. Негови автори се руските теоретичари Наум Габо (Naum Gabo) и Антони Певснер (Antoine Pevsner). Манифестот се однесува најмногу на уметност. Наум и Антони велат дека за нив времето и просторот се родени денес и тие се единствените каде животот се случува, сè останато е минливо: државата, политиката, економскиот систем, па дури ни идеите не ги издржуваат вековите. Токму поради ова, уметноста треба да биде насочена кон времето и просторот и секаде да го придружува човекот. (Gabo, Pevsner, 1920)

Ле Корбизије (Le Corbusier) во 1920/1921 година објавува статии во списанието *L'Esprit Nouveau* во Париз, од кои во 1923 е издадена книга со наслов „Кон вистинската архитектура“ (*Vers une Architecture*). Ова дело е можеби едно од најважните наслови. Во него Корбизије го обмислува и анализира значењето на архитектурата за новата доба. Секој од есеите ги критикува модерните трендови на еклектицизмот и орнаментите и предлага архитектура која би го променила начинот на интеракција меѓу луѓето и објектите. Геометриски едноставните и објектите без орнаменти не се само функционални и елегантни, туку и ја откриваат вистината за објектот. Овој нов метод на живеење, потекнува од новиот дух и од индустриската ера. Неговиот архитектонски стил е основан на визијата за општеството од иднината кој е верен на својата индустриска природа. Всушност Корбизије ги поставува темелите на модерната архитектура и повикува на револуција преку новите технологии и методологии на производство кои нудат нови решенија и нов стил кој ја решава кризата во архитектурата т.е. „...изграден е стил на нашето време: извршена е револуција“. (Le Corbusier, 1923) Корбизије ја признава општествената улога на архитектурата, посебно во ера на големи социјални и политички промени. Архитектурата е клучен инструмент кој може да ги излечи болестите на модерното општество, па дури би можела да спречи револуција, односно со архитектонска револуција да се избегне политичка револуција. Модерната архитектура ги синтетизира инженерот и архитектот кои меѓусебно се дополнуваат и чинат хармонија. Архитектот ги комбинира формите и облиците и создава ред, кој соодветствува на неговата природа и придонесува до хармонија. Инженерот достигнува хармонија преку материјалност, а архитектот убавина преку духовност. Архитектурата треба да ги обединува во себе и функцијата и формата и да е усогласена според

пропорцијата т.е. човековите мерки. Елементите кои допираат до нашите сетила се чистите геометриски форми, кривата линија, хоризонталата, вертикала и сл. Со препознавање на овие елементи во архитектурата, се создава ред кој на нашите очи им е познат како убавина²⁹. Модерниот архитект всушност не го откажува минатото, туку го анализира за да ја воочи суштината и подреденоста, а потоа истата да ја употреби на нов, модерен начин. Тој поставува три предупредувања за архитектот: облик – елемент преку кој нашите сетила чувствуваат; површина – обвивка на обликот која може да го уништи или засили чувството; план – ги одредува и обликот и површината. Оттука произлегуваат и петте постулати на модерната архитектура кои Корбизие ги објаснува и кои се труди да ги примени во своите архитектонски дела: објектот подигнат на столбови со слободно приземје, кровна градина, слободна фасада (повлекување на столбовите), лентовидни прозорци, слободна флексибилна. Ваква зграда е Вилата Савоја (Villa Savoye)³⁰, во која се реализирани сите теоретски поставки, модулорот и златниот пресек. Трите предупредувања на архитектот, преточени во петте постулати и практично покажани во Вилата Савој се темелите на модерната архитектура. Корбизије повикува на револуција во архитектурата која може да се избегне, ако се поткрене иницијатива (авион³¹) да се постави стандард (автомобил), да се дефинира нов квалитет (Вила Савоја), да биде рационална и економична (фабрички произведени куќи), односно да биде она што е Партенон на своето време. Тој повикува архитектурата да е современа и иновативна.

²⁹На пример антички Рим има совршена рамнотежа меѓу полно – празно, ритам, светлина, пропорции.

³⁰Вилата има чиста, препознатлива и едноставна форма со што го задоволува критериумот за облик на Корбизије. Подигната на пилони, формира трем во приземјето кој овозможува лесна, ненаметлива архитектура и фузија меѓу внатрешното и надворешното. Има кровна градина и слободна фасада. Лентовидните прозорци, ја пропуштаат светлината и визуриите од пејсажот, а не ја загрозуваат површината со премногу линии и прекршувања. Со нив се зачувува целовитоста и се внесува доза на динамичност и континуитет. Вилата има и јасно дефинирана модуларна мрежа со скелетен конструктивен систем што ја прави основата слободна и флексибилна. Корбизије прво го дефинира чистиот волумен, потоа го крева со ред столбови и на крај внатрешно го длаби.

³¹Ле Корбизије преку авионот, кој ја симболизира иницијативата, автомобилот кој го претставува стандардот, Вила Савоја, масовното произведените куќи кои се економични и рационални и античката архитектура (Партенон), ги објаснува карактеристиките кои се потребни во модерната архитектура.

Слика 12. Вила Савоја, Ле Корбизије.

2.2. Источен блок - руска авангарда

Модерните револуционерни идеологии се дефинирани од недостатоците на постоечкиот систем, желбата за животот да се промени на подобро, новото време, новите интелектуални, индустриски и технолошки капацитетити. Општествените промени носат промени во сите аспекти на секојдневниот живот. Архитектурата како одраз на општеството и сите промени кои се случуваат во него, исто така е и една од главните алатките преку кои се манифестираат новите промени. Октомвриската Револуција во Русија носи целосен нов правец во структурата на општеството, економијата, идеологијата, уметноста, архитектурата. Новите правци како конструктивизмот и супрематизмот всушност ја отсликуваат идејата и ентузијазмот на интелектуалците и народот за промена, за нов подобар свет со мир и еднаквост. Архитектите од постреволуционерна Русија преку архитектурата ја поддржуваат револуцијата. Руските теоретичари во архитектурата гледаат начин да се решат проблемите кои се појавуваат после револуцијата. Зградите не се однесуваат пасивно на

општествените промени, туку се активни инструменти за промена. Конструктивизмот ја покажува практичната страна на револуцијата, додека супрематизмот е наклонет кон духовната. Заедничко за двете струења е тоа што се целосно во духот на социјализмот, односно тежнеат кон еднаквост и достапност на материјалните добра за сите. Конструктивизмот тоа го прави преку истражување на материјалите и обединување на уметноста и практичноста, а супрематизмот со отфрлање на предметното, како непотребно и неважно. Ваквите револуционерни идеи се материјализираат преку архитектурата на станбениот блок Наркомфин³², во кој се препознава стилот на живеење на новиот поредок. Самиот распоред во блокот го диктира начинот и темпото на живеење. Се прави обид за создавање на идеална, утописка околина за живеење во кој владеат принципите на револуцијата (дури и Француската Револуција): слобода, еднаквост, братство³³!

Станбениот блок Наркомфин³⁴ ги запознава жителите со нова форма на живеење - колективно живеење. Граден е за работниците на народниот Комесаријат, во период кога конструктивизмот почнува да отпаѓа поради сталинизмот кој наметнува поинакви вредности. Од четири планирани објекти, само два се завршени. Блокот е типичен пример за конструктивистичка авангардна архитектура и е едно од најубавите, најелегантните и најважните дела на руското модерно движење. Ова дело ги обединува социјалните, техничките и уметничките аспекти на конструктивизмот и петте постулати на модернизмот. Има 54 станбени единици, кои немаат посебна кујна. Со создавање на заеднички содржини како кујни, перални, градинка, библиотека, спортска сала како дел од блокот, станарите се охрабруваат да се социјализираат, а жените да излезат од нивната традиционална улога во феминистички начин на живот. Од друга страна, архитектите во 20-тите години морале да се соочат со општествената реалност на пренаселениот социјалистички град, каде апартман планиран за една фамилија со повеќе од една соба, станувал повеќесемеен апартман. Становите можеле да го задржат статусот за едно-фамилијарни само ако се просторно мали и не може да сместат уште една фамилија. Секој стан кој се наоѓа на едно ниво можел да се прегради, па затоа авангардата дизајнирала модуларни единици кои се дуплекси, на две нивоа – спална на горното ниво и дневна соба и кујна на долното. На овој начин станот го задржувал

³²Narkomfin building

³³Liberté, égalité, fraternité!

³⁴почнува да се гради во 1928 година, а е завршен во 1932 година во Москва.

потребниот простор и пространството, а не можел да се прегради за да се всели втора фамилија и со тоа да се намали стандардот на живеење.

Слика 13. Станбениот блок Наркомфин.

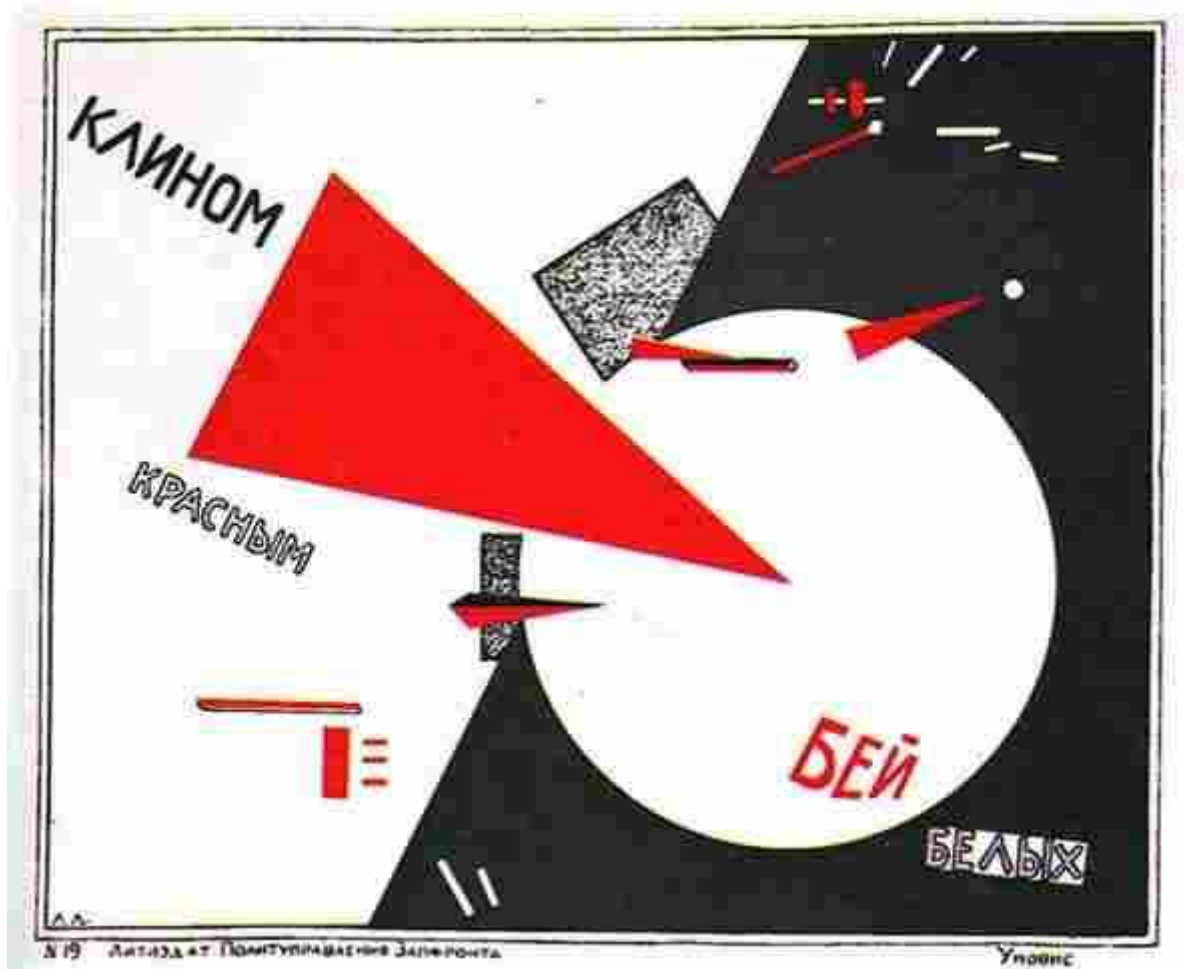
Утопизмот и реформите во секојдневниот живот кои ги покажува Наркомфин, изумираат брзо по изградба. По почетокот на петгодишниот план и желбата на Сталин (Joseph Stalin) за моќ, сите идеи за колективизмот и феминизмот се етикетирали како левичарски т.е. како идеи на Троцки (Leon Trotsky). Во 30-тите години приземјето кое било слободно и на пилони е потполнето и е планирано адаптирање на блокот во еклектичен сталинистички стил. Згаснувањето на руската авангарда по доаѓање на власт на режимот на Сталин, всушност само докажува дека уметноста и архитектурата се алатки за пропаганда на одредена идеологија и начин да се популаризира таа идеологија во широките народни маси. Сепак влијанието кое го имаат извршено конструктивизмот и супрематизмот е неоспорливо. Сталинизмот (1924 година) не го запрел нивното ширење и влијание во Европа, а со тоа и револуционерните идеи. Ова е еден од начините, како Октомвриската Револуција ја определува модерната уметничка, архитектонска и интелектуална мисла, секојдневниот живот, производството во Европа и западниот свет.

Супрематизам (1913) е уметничко движење, фокусирано на основните геометриски форми, обоени во неколку бои. Основано е од Казимир Маљевиќ (Kazimir Malevich) и е отворено со изложбата на Маљевиќ во Петербург во 1915 година. Овој

стил се развива за време на револуција и се обидува да се отфрли старото и да се создаде нешто ново, но и го ревитализира интересот за руската традиционална народна уметност. Според Маљевич: „Уметноста повеќе не се грижи да ѝ служи на државата или религијата, таа повеќе не сака да ја покажува историјата на манирите, не сака да има ништо понатаму со предметите како такви и верува дека може да постои само за себе беспредметна“. Терминот супрематизам се однесува на апстрактна уметност која е суштина на чистото уметничко чувство, а не на визуелен опис на предмети. Тој создава јазик на основни геометриски форми: „Под супрематизам јас го разбираам првенството на чистото чувство во креативната уметност. За супрематистот, визуелниот феномен на предметниот свет е безначаен, значајното нешто е чувството, како такво, надвор од опкружувањето кое го уназадува“. Од 1920 година руската авангарда почна директно и остро да се критикува од власите, а во 1934 година доктрината на социјалистичкиот реализам стана официјална и се забранети сите различни уметнички изрази.

Конструктивизмот(1915 – 1940) е уметничка и архитектонска мисла која ја гледа уметноста како дел од општествените цели. Се развива на почетокот на 1919 година, веднаш откако Болшевиците доаѓаат на власт и носи надежи и идеја кои ги прифаќаат напредните руски уметници кои ги поддржуваат целите на револуцијата. Станува збор за целосно нов пристап кон создавање на дела, кој бара укинување на традиционалните уметнички грижи за композицијата и ги менува со конструкција. Конструктивизмот повикува за внимателни технички анализи на модерните материјали и се надева дека овие истражувања би нашле примена во широкото производство и би биле во служба на новиот комунистички поредок. Конструктивистите работеле на јавни фестивали и улични дизајни за Болшевичка влада. Инспирирани од изјавата на Владимир Мајаковски (Vladimir Mayakovsky): „улиците се наши четки, плоштадите се наши палети“, уметниците и дизајнерите учествувале во јавниот живот за време на Граѓанската војна. Во 1921 година е усвоена нова економска политика од Советскиот Сојуз и започнува дизајнирање на комерцијални, рекламни постери и плакати кои ги дизајнираат конструктивистите со цел да се предизвика реакција и да делува емотивно. Се рекламираат производи како масло за готвење, пиво, мода и секојдневни продукти, наменети за широката маса и за работниците. Конструктивистите се обидуваат да создадат дела кои би ги натерале набљудувачите да станат активни во уметничкото дело. Лисицки (El Lissitzky) вели дека: „Уметникот со својата четка конструира нов симбол.

Овој симбол не е препознатлива форма од што било завршено, претходно направено, веќе постоечко во светот – тоа е симбол на нов свет, кој почнува да се гради и кој постои поради волјата на народот“.

Слика 14. Постер на Лисицки, 1919 година.

Конструктивизмот целосно ја прифаќа модерноста, тој е апстрактен, геометриски, експериментален и неемоционален. Се применуваат основните форми за кои се мисли дека имаат универзални значења, а не субјективни или индивидуални форми. Уметноста е многу редуктивна, со основните елементи и се користат нови начини на изразување. Концептот е најважен – конструктивистите гледаат уметност на редот, кој го одбива минатото (редот во минатото кој кулминира со Првата светска војна) и кој води до свет со повеќе разбирање, единство и мир. Оваа утописка идеја често е невидлива во поновата апстрактна уметност која е инспирирана од конструктивизмот. Конструктивистите предлагаат фокусот на традиционалната уметност на композицијата

да се смени со конструкцијата³⁵. Конструктивизмот сака да го изрази искуството на модерниот живот, неговата динамика и новите преориентирани квалитети на просторот и времето, но исто така развива и нова форма на уметност која е соодветна за демократска и со модерни цели руска револуција. Конструктивистите се сметале себеси за конструктори на ново општество, културни работници кои работат заедно во пар со научниците во нивната потрага за решенија на модерните проблеми.

Идејата за уметност во конструктивизмот е потисната од теоријата за продуктивизам на Осип Брик (Osip Brik), кој бара директно учество во индустријата. Рускиот конструктивизам почнува да опаѓа кон средината на 20-тите години поради непријателството на режимот на болшевичката партија (сталинизмот) кон авангардната уметност. По доаѓањето на власт на Сталин сите овие авангардни движења се сметаат за „буржоаски формализам“ и се укинуваат. Во Русија уметноста почнува да се претопува со новата политичка власт и се создава соцреализмот (социјалистички реализам), некаде во средината на 30-тите години и трае во следните 50-ина години. Тоа е уметнички правец кој во себе ги поврзува реализмот и романтизмот и на идеалистичен начин го прикажува животот во Русија во тогашното општествено уредување. Идеите на руската авангарда се прошируваат низ Европа и западниот свет, посебно во Германија преку училиштето Бухаус³⁶ (Bauhaus).

2.3. Дефинирање на модернизмот

Модернизмот е движење кое се појавува во XIX и XX век, а својот врв го достигнува во почетокот на XX век и за време на периодот помеѓу двете светски војни. По Втората светска војна, модернизмот доживува криза - оптимизмот кон индустријата создаде страшни оружја за светски војни. Модернизмот ги зафаќа сите сфери на општеството, се залага за отфрлање на сите традиции и формирање на нов, модерен свет за модерниот човек. Секако ова е последица на сите случувања во светската историја: буржоаската револуција, индустриската револуција, напредокот на науката и

³⁵Клучното дело во конструктивизмот е Третата интернационала на Татлин (Vladimir Tatlin), 1919-1920 година, која е комбинација од машинска естетика со динамични компоненти кои ја слават технологијата. Габо јавно ја критикува кулата на Татлин викајќи дека треба да се создаде или функционални куќи и мостови или да се создаде чиста уметност, но не и двете.

³⁶Баухаус е училиште за архитектура и применета уметност, кое постоело од 1919 година до 1933 година. Најпрво било основано во Вајмер, потоа во Десау, па во Берлин за најпосле да се укине со доаѓањето на националистичките партии на власт во Германија. Иако ова не е руско училиште, претставува продолжување на идејата на руската авангарда, по нејзиното укинување во СССР и воведување на соцреализмот.

технологијата, растот на градовите, појавата на комунизмот, социјалистичките револуции, Првата светска војна...Една од причините зошто модернизмот е тешко објаснив е затоа што се разгранува на многу движења кои не се секогаш последователни, туку некои од нив се појавуваат и развиваат паралелно, и може да се дури и контрадикторни. Модерни движења се: неокласицизам и романтизам, реализам и импресионизам, постимпресионизам, симболизам и арт нуво од XIX век и сè што се случува во XX век: авангардата по која следуваат: фовизмот, експресионизам, кубизам, футуризам, супрематизам, дадаизам, де стил, конструктивизам, надреализам, неоодаизам, оп арт, поп арт, минимализам, постминимализам, апстракција.

Според некои автори модернизмот се појавува заедно со модерната мисла, се најавува уште во ренесансата во XIV век и кулминира со просветителството во XVIII век, кога западната цивилизација започнала да ја негира божјата волја како основа за објаснување на светот. Се создал нов авторитет, човекот и неговата рационалност. Џон Раскин (John Ruskin), го критикува модерното општество бидејќи смета дека не се води грижа за човековата душа, за Бог и за природата, туку само за машините и профитот. Тој го предвидува отуѓувањето на поединците и се противи на поделбата на трудот во смисла дека со мислата владеат сопствениците, а работата е на работниците. Тој ја гледа општествената улога на уметноста и смета дека само здрав народ може да создава голема уметност, а тоа посебно се однесува на архитектурата која е слика на состојбата на целото општество.

Нил Линч (Neil Leach) во збирката на есеи „Обмислувајќи ја архитектурата“ се обидува преку размислувањата на клучните мислителци на дваесеттиот век, од различни полиња да го дефинира и искритикува модернизмот и да даде насоки за современото општество и архитектура. Според него (Leach, 1997) модернизмот е естетска практика на модерното време, период кој е речиси невозможно да се дефинира. За некои модернизмот започнува со Декарт (René Descartes), и оттука се идентификува со просветителството. За други, тој го должи своето потекло на Шарл Бодлер (Charles Baudelaire) и Густав Флобер (Gustave Flaubert) и крвавото задушување на револуцијата од 1848 година. За трети сè уште модернизмот е во суштина состојбата на дваесеттиот век. Всушност, променливоста на модернизмот, нејзината фрагментирана природа и постојаната потрага за прогрес и нови форми се чини дека ја исклучува секоја целосна дефиниција. Која и да е точната дефиниција, „модернизмот“ е прифатен како удобен

термин за одредена група мислители кои имаат модерен поглед и кои се фокусирани на општествените проблеми и на естетските практики на модернизмот. Централна тема која ги обединува е шокот од новото. Моментот на зачудувачка луцидност е суштината на модерното време. Интензивирањето на емоционалниот живот, кое е последица од престимулирањето на сетилата создава заситен индивидуалец кој може да се гледа и како продукт и како отпор против модерната состојба. Се буди суштинската бездомност на современото постоење. Тоа оди кон потенцијално осиромашување на модерното движење во архитектурата, на што Адорно (Theodor W. Adorno) обрна внимание во неговиот есеј, кој е моќна критика на пишувањето на Адолф Лос (Adolf Loos) за архитектурата и го изложува парадоксот во суштината на модернизмот. Архитектурата е обврзана за функционализмот, функционализам кој на крајот е нешто повеќе од стил – не смее да ја потисне или изостави општествената/социјалната функција. Култура чија архитектура ја има загубено грижата за музата. На нејзино место тој повикува за архитектура која има крила, архитектура која може да понуди обид/поглед за некој утописки свет од иднината. Може и да се сугерира дека постмодернизмот веќе постои внатре во модернизмот како критична нишка на отпорот. Пропаѓањето на модернизмот можеби може да се препише на неговиот неуспех да ги прифати овие многу издржани критики. (Leach, 1997)

Според Џонсон и Џонсон (Janson, Janson, 2005: 651-655) низ вековите имало расправи за модерноста^{37,38} (во XII век, во XVII век), во кои модерното генерално содржело негативна конотација, бидејќи било спротивставено со класичното. Сепак ни најконзервативните не препорачувале ропско имитирање на антиката. Модернистите себе си се гледале како приврзани за вечните вредности, дури и од самиот антички поредок. Како христијани, верувале дека имаат предност над антиката, бидејќи религиозната вистина се сметала повисока од научната вистина или естетската убавина, единствена област која паганите ја занемаруваат. Деветнаесеттиот век раѓа два спротивставени погледи на модерноста, кои се натпреваруваат до денес: еден втемелен

³⁷Зборот модерен потекнува од раносредновековниот *modernus*, со значење придружник, ововременски и во поширока смисла, нов, необичен – наспроти антика, која не познавала соодветен израз, иако модерен потекнува од латинскиот *modo* (сега).

³⁸Модерноста се темели на христијанското гледање на историјата како на прекин во времето (пред и после Христос), наместо сфаќање на кружно повторување кое преовладувало во Грција и во Рим. Идејата за историјата како низа на периоди го должиме на Петрарка (Francesco Petrarca), кој ја поделил историјата на доба на светлина, мрак и повторно раѓање. За него историјата е линеарна, овозможува на човештвото активна улога во обликувањето на нејзините резултати.

на науката и материјалниот напредок, потекнува од просветителството и неговата верба во разумот и слободата, и кој се поистоветува со средната класа и радикална алтернатива, која буржоазијата ја претставува како непријател на културата, односно како малограѓанштина. Вториот поим (со корени од германската мисла од XVIII век), посебно својствен за романтизмот, прв го формулирал францускиот писател Стендал (Marie-Henri Beyle Stendhal) и го поставил во служба на модернизмот, претходник на авангардата. Современите бавно го прифаќале новото, затоа што може да ја вреднува само иднината, но е и сегашноста.

Шарл Бодлер (Charles Baudelaire), е тој кој на модернизмот му го дава нејзиното сегашно значење. Модернизмот, пишувал, „тоа е минливо, краткотрајно, случајно, половина уметност, а другата половина е вечно и неменливо... Бидејќи сите векови и сите народи имале сопствен облик за убавина, така неизбежно и ние имаме свој. Карактеристичен елемент во секоја манифестација доаѓа од чувствата; и баш како што имаме свои сопствени карактеристични чувства, така имаме и своја сопствена убавина“. Забележливото е тоа што тој изворот на оваа убавина ја сместил во урбаниот опстанок: „Животот во нашиот град е богат со поетски и чудесни теми. Ние сме обвиеени и обземени како да сме во атмосфера на чудесното, но ние тоа не го приметуваме“. Во овој дел, тој се потпира на својот колега критичарот Теофил Готиер (Théophile Gautier), кој вели дека модерната убавина се темели на прифаќањето на модерната цивилизација онаква каква што е. Но, за да го постигнат тоа, уметниците мора да одат против традицијата и да се потпрат на сопствената фантазија, што бара изложување на големи ризици. Бодлер се издвоил како прв кој употребил механичка метафора за убавина, наместо органска која била омилена на роматичарите. Тој го осудил материјалниот напредок на модерната цивилизација, кој помагал во создавање јаз помеѓу модерноста и модернизмот. Модернизмот гледа во иднината, додека модерноста е обземена со сегашноста која може да стои на патот за напредок. За уметниците, модернизмот е повик кој ја потврдува нивната слобода да создаваат во нов стил и им дава за задача да го одредат значењето на својата доба, дури и да го преобликуваат општеството со својата уметност. Уметниците отсекогаш одговарале на промените во светот околу себе, но ретко се спротивставувале на неговите предизвици онака како што тоа го правеле во модернизмот или со таква страсна, посебна посветеност. Тоа е улога за која авангардата е одвај способна. Иако двете прераснале како дел од декадентното движење на крајот од

деветнаесеттиот век, изразот авангарда³⁹, како и модернизмот, има друга историја од средниот век. Општествениот реформатор, гроф де Сан-Симон (Louis de Rouvroy, duc de Saint-Simon), ги вклучил уметниците, занаетчиите и индустријалците во елитна екипа која би требало да владее со идеална држава, бидејќи тие како луѓе со визија можат да ја предвидат иднината, но и да помогнат во нејзино создавање. Но, како што сфатил Бодлер, дисциплината нужна за политичко делување е контрадикторна со романтичарскиот индивидуализам. Иако нејзиниот досег бил постепено ограничен главно на културата, авангардата понекогаш играла активна улога и во политиката. И покрај фактот дека се тесно поврзани, авангардата во никој случај не била синоним, па дури била и спротивна на модернизмот. И двете се движат против своето време. Но, додека модернизмот останува посветен на утописката визија на иднината која потекнува од просветителството, авангардата е врзана единствено за уништување на буржоаската модерност. Судејќи по ова мерило, малку од водечките уметници во дваесеттиот век ѝ припаѓале на авангардата во потесна смисла. (Janson, Janson, 2005: 651-655)

Денес, кога ги отфрливме столбот на традиционалниот авторитет кој порано нè задржувал и ограничувал, можеме да делуваме со подеднакво застрашувачка и охрабрувачка слобода. Последицата на таа слобода, која ги доведува во прашање сите вредности, се секаде околу нас. Нашето познавање на нас самите, денес е значајно поголемо, но тоа не ни ја дало сигурноста како што се надевавме. Во свет без цврста потпора постојано трагаме за сопствениот идентитет и значењето на човечката егзистенција, поединечна и колективна. Модерната цивилизација не се развива во периоди кои е лесно да се идентификуваат затоа што на неа и недостасува кохезивноста од минатото; не може да се разликува јасен стилски период во уметноста или во кој било друг облик на култура. Наместо тоа, откриваме континуитет од друг вид: движења и противдвижења. Ширејќи се како бранови, овие „изуми“ ги победуваат националните, народните и временските граници. Никогаш и никаде долго доминантни, тие се натпреваруваат или мешаат едно со друго во облици кои без престан се менуваат. Затоа и нашиот приказ на модерната уметност повеќе ќе се потпира на движења отколку на земји. Само на тој начин можеме да го почитуваме фактот дека модерната уметност,

³⁹Поимот потекнува од француските војни и првпат е применет на уметност во шеснаесеттиот век, но почнал да го користи своето модерно значење со романтичарите.

наспроти сите регионални разлики, е подеднакво меѓународна како и модерната наука.(Janson, Janson, 2005: 651-655)

2.4. Градот, архитектурата и модернизмот

Чарлс Џенкс (Charles Jenks) во „Модерни движења во архитектурата“, пишува за нагласената разноликост, многуте лица на модерната архитектура и ни ја предлага теоријата на поливалентноста, преку која е возможно да се проценат вредностите на модерната архитектура без да се повикува каква било доминантна идеологија. Теоријата на поливалентноста има за цел поискрено да ни го претстави јазикот на модерната архитектура, која најчесто ја изучуваме како рационална - функционалистичка догма во релацијата форма - функција, а која всушност потполно ги користи различните архитектонски средства: од орнаментот, симболизмот, уметничкиот занает, полихромијата и метафората. Во право е кога се бунува против бришењето од нашето сеќавање на цел еден експресионизам или футуризам, а можел тука да ги додаде и советските конструктивистички вредности, па и „архитектурата без архитекти“ и многу други појави, примери, личности и идеи. Дефинирањето на генеричките карактеристики на интернационалниот стил што не ги ни обработувале зградите кои отскокнувале од сликата за модерна архитектура: бело варосаните унифицирани фасади. Се чини дека општо прифатената слика за модернизмот во архитектурата е слика на помалку од дваесет години од дваесеттиот век меѓу 1910 – 1930 година. Ле Корбизије вели (Le Corbusier) дека „функцијата на убавината е независна од функцијата на корисноста; не ни се допаѓа она кое е отфрлено како бескорисно (бескорисноста е глупава); и од таа причина ни се допаѓа корисноста, која пак сама по себе не е убавина“.

Новата капиталистичка и индустриска доба, како и новите модерни начини на живеење и на дејствување на модерниот човек бараат и нови архитектонски концепти кои би ги задоволувале новите потреби. Традиционалните начини на градење се заменуваат со нови технологии кои отвараат сосема нови можности и погледи кон светот, до тогаш невидени. Се појавуваат нови идеи за светот и млади архитекти кои проектираат и градат во еден сосема нов дух, можеби дури и утопистички. Но, новото време отвора нови прашања и носи нови проблеми. Сепак архитектите на модерната архитектура имаат оптимистички ставови и погледи кон иднината. Токму таа верба и надеж кон новото општество и новата архитектураа имаат потенцијал постоечките

проблеми да ги реши на идеален начин, ја прави модерната архитектура уште попривлечна и интересна.

Според Џонсон и Џонсон (Janson, Janson, 2005: 872) модерната архитектура на дваесеттиот век, посебно пред Првата светска војна, објавила најпрво одбивност кон украсот кој е цел сам на себе, без трага од историцизмот. Таа се залага за чиста функционалност, како одраз на епохата на машината со нагласок на рационализмот. Но модерната архитектура бара многу повеќе од промената на архитектонската граматика и речник. За да ги искористи изразните можности на новите градителски техники и градежни материјали кои инженерите ги оставиле на располагање на архитектите, била потребна и нова филозофија. Оние кои стоеле на челото на новата архитектура биле многу силни и артикулирани мислители, а нивниот теоретски дух бил тесно поврзан со идејата за општествена реформа која била потребна за решавање на проблемите кои ги донела индустриската цивилизација. Според нивното мислење способноста на архитектите да го обликуваат човечкото искуство носи и одговорност за активно да делуваат во обликувањето на модерното општество на најдобар можен начин.

Според многу познавачи на градот на модернизмот, неговите корени се во современото сликарство. Анализирајќи ја матрицата на градот на сонце, воздух и зеленило, градот кој настанува како реакција на погубните хигиенски услови на деветнаесетвековниот град, градот кој и симболички и физички целосно го негира традиционалниот град, неизбежно е да се забележи влијанието на модерниот ликовен израз врз обликувањето на градското ткиво. Ле Корбизје е личноста која ја предводи идејата за функционалниот град, кој треба да е зонирани на зони со различни функции: домување, работа, спорт и рекреација, сообраќај и историско наследство. Како и да е, во средиштето на Современиот град за три милиони жители, Ле Корбизје поставува 24 административни шеесеткатници кои „се капат во сонце, воздух и зеленило“. Во ваква атмосфера можеш лесно да одиграш партија тенис на кровот од сопствената зграда, но невозможно е да купиш чаша вино за своите гости.

Модернистите го разбираат градот како општа форма претпоставена од процесот на техничка рационализација и објективизација на социјалните врски произлезени од логиката на монетарната економија. Тафури (Manfredo Tafuri) вели дека технологијата се стреми да создаде „универзум на прецизноста“, на што архитектите би одговориле со збунетост. Во реалноста, модерната урбана форма успева да ги регистрира во себе

конфликтите од победата на технолошкиот напредок – грубо променетата димензија, отворениот план во кој секој обид е да се пронајде точка на рамнотежа. Анализирајќи го текот на модерното движење како инструмент на капиталот (околу почетокот на XX век, со Гарниевит⁴⁰ Индустриски град, па до околу 1939 година, кога кризата на модернизмот стана длабока и реална на сите нивоа и во сите сектори), можат да се одвојат три последователни фази кои го следат овој дел од историјата: прва фаза, втора фаза и трета фаза.

2.4.1. Градот пред модернизмот: Индустриски град⁴¹

Луис Мамфорд (Mumford, 1988:475-510) го опишува индустрискиот град, односно „јаглен град“, како што го нарекува Чарлс Дикенс (Charles Dickens). До деветнаесеттиот век постоела приближна рамнотежна на поделбата на дејности во градот. Освен работата и трговијата, градот бил место и за други важни сегменти како религијата, уметноста и забавата. Сето тоа се менува после шеснаесеттиот век, кога почнува само времето потрошено за работа да се смета за правилно искористено време. Со индустрискиот подем и капитализмот, градот се претворил во поле за купување и продавање, работното време станало по дванаесет, па дури и шеснаесет часа на ден. Мудростите дека „работа без забава затапува“, повеќе не важеле. Поради огромната продуктивност, градот станал преполн со брда од отпад, додека луѓето буквално гинеле во него. Не следејќи ги пораките на мислителите, филозофите, интелектуалците и научниците за насочувањето на градот, на крајот болестите пресудиле дека мора нешто да се преземе. Новите фактори кои влијаеле на создавањето на индустрискиот град биле рудникот, фабриката и железницата, но нивното успешно прекинување на градската традиција било одраз на ослабената солидарност на повисоките слоеви. На местото на аристократијата и селската култура дошле моќта и финансиите затскриени под демократијата. Барокниот сон за моќ и луксуз барем имал човечки апетити: сетилни задоволства, пари, кревет, храна. Новиот концепт на човечката судбина, според замислата на утилитаристите, немал место ни за сетилни уживања, туку се основал на напор за производство, штедење, физиолошко одрекување и осудување на задоволствата.

⁴⁰Tony Garnier

⁴¹ Mumford, Lewis. Grad u Historiji. Zagreb: Naprijed, 1988

Помеѓу 1820 и 1900 година се создаваат најизопачените градски комплекси, чија политичката основа се потпира на три столба: укинување на еснафите и создавање на постојана несигурност за работничката класа, основање на конкурентен отворен пазар за работна сила и роба, држење на зависни поседи во странство, како извор за сировини за потребите на новата индустрија и како пазар за собирање на вишоците на механизираната индустрија. Економската основа е експлоатација на рудниците, неизмерно зголемено производство на железо и користење на парната машина. Во основа на овој систем според тогашните идеолошки сфаќања, бил човекот како поединец: единствена должност на државата била да ја чува неговата сопственост, да ги штити неговите права и неговиот слободен избор и слободна работа. Овој мит претставува демократизација на барокниот концепт на апсолутен владетел: граѓанинот претприемач сега сакал да биде рамноправен деспот – емоционален деспот како романтичарските поети или практичен деспот како претприемачите. Во практика се сведува агресивната желба за зголемување на богатството на поединецот. Најдраматичен фактор во градот за овој период е зголемувањето на бројот на жители што придонесува урбанизацијата да се развива брзо како и индустријализацијата. Селата пораснале во градови, а градовите во велеградови. Димензиите на куќите и површините во куќите драстично се промениле. Големи градби се кревале преку ноќ. Се градело набрзина, пред луѓето да ги забележат грешките. Новодојденците не можеле да дочекаат да се изградат нови објекти па населувале и во стари објекти и потоа се снаоѓале. Цел период бил чиста импровизација. Растот на градовите не бил само во Европа, туку и во новите земји каде што постоела шанса градовите да се изградат на цврсти темели и демократија и да се почне отпочеток, но за жал таа шанса не била искористена. Градот не се развивал и не се подобрувал и покрај комуналиите како гасовод, водовод и санитарните јазли, кои често биле лошо направени и лошо распоредени. Градот често ги лишувал своите граѓани и од најелементарните елементи на животна потреба како светлина и воздух.

Во овој нов свет, единствено машината можела да биде олицетворение на редот, единствено индустрискиот велеград можел да рече дека претставува општествена и административна организирана целина. Немало простор ни за организми или какви било општествени група, ниту човечки личности. Не поминувале ни институционалните форми, ни естетските образци, ниту историјата, ниту митот. Малку луѓе биле свесни

дека ширењето на рударството довело до деформација на целото општество, упропастување на пејсажот и насилно вознемирување на општествената слика. Земјоделството поставува рамнотежа помеѓу дивата природа и човечките општествени, социјални потреби. Од друга страна, рударството е деструктивно. Во овој период речиси секаде се појавуваат рудници паралелно со железницата. Се уништувале шуми, а со тоа и цели животински видови и природната рамнотежа била нарушена.

Доколку воопшто постои некакво свесно политичко насочување на растот и развојот на градовите во палеотехничкиот период, тоа се случува во склад со постулатите на утилитаризмот. Најфундаментално е мислењето кое го преземале од теолозите, а за кое не биле ни свесни: верување дека боженствено битие управува со економските активности и ги обезбедува, сè додека човекот безобразно не се вмеша, јавно по пат на сударни и ненасочени настојувања кои се секако приватни, на самостојниот поединец. Не теолошкиот термин за оваа однапред утврдена рамнотежа е да се остават работите спонтано да течат. Индустрискиот и урбанистичкиот создаде нов вид град, кој мислеле дека така би го создала природата, одвратна маса луѓе лишени од своите природни карактеристики, прилогодени не на потребите за живот, туку на некоја митска борба за опстанок кои создаваат средина која е и самата изопачен сведок на бездушност и интензитетот на самата таа борба. За нивно настанување не бил потребен план, бидејќи хаосот не се планира. Всушност овој принцип го наметнуваат утилитаристите со цел државата да нема голема власт. Тие немаат доверба во системот на уредување и бараат слобода за стекнување неограничен профит и приватно богатење, без никакви норми и праведни цени. Се размислува за државата и човештвото, но се заборава на локалната заедница. Средновековната заедница е распадна, а модерната сè уште не е формирана. Некои од најлошите карактеристики на фабричкиот систем се долготрајното работно време, монотоната работа, ниската плата и систематското искористување на детска работна сила. Околу фабриките се појавуваат цели комплекси: се појавуваат погони за извор на енергија, потреба за фабриката и населби за работниците. Сопствениците сакаат да ги намалат трошоците и да го зголемат профитот, па ги намалуваат платите и бараат евтина работна сила: деца и сиромашни луѓе. А за работодавачот да има вишок на работна сила (а со тоа и поевтина), производството морало да биде некаде каде живеат голем број на луѓе. Фабриката на парен погон која произведува роба за светскиот пазар била прв фактор за зголемувањето на градовите, а

вториот бил железничкиот транспорт. Друга карактеристика бил рудникот со јаглен кој бил извор на енергија и поврзан со железницата.

Главните елементи во новиот урбан комплекс биле фабриката, железницата и сламот – сиромашен, нехигиенски четврт. Сами по себе, тие го сочинувале индустрискиот град. Ваквата урбана агломерација можела да се проширува и се проширивала, а не стекнала ништо од сите оние институции кои го карактеризираат градот во зрела социолошка смисла, како место во кое е концентрирано општественото наследство и во кое можноста за постојан општествен сообраќај и заедничко дејствување им даваат на сите комплексни човечки дејности еден нов и повисок потенцијал. Но, тука недостасуваат дури и органите карактеристични за неолитски град, освен во формите кои се преземени од поран период. Фабриката станала центар на новиот урбан организам. Сите останати елементи на живот ѝ биле потчинети на неа. Комуналиите, водоводот и минимумот државна администрација доаѓале подоцна доколу не биле направени од претходните генерации. Уметноста, религијата се сметале за украс. Никој не се грижел за пожарникарски станици, санитарни инспекции, болници и училишта. Фабриката ја имала најдобрата локација, вообичаено покрај реката која имала функција за процесот на производство и за во неа да се фрла отпадот, што придонело до загадување на водата и на животот во неа. Покрај водата овие фабрики го загадувале и воздухот и се создавале брутални животни услови. Фабриците биле наредени покрај реките или железниците и околу нив постојано никнувале населби за живеење. Тоа не можело да се спречи бидејќи „слободната конкуренција“ го одржувала распоредот на индустријата. Станбената зона се поставувала на слободниот простор помеѓу фабрики и железници и често се градела на простор каде имало отпад од фабриците и од материјалите кои останувале од фабриците и железниците, па така човекот постојано бил изложен на индустрискиот отпад. Самиот град се состоел од криви и тесни улици, расфрлани фрагменти земја, чудни форми поставени онака како што дозволувале фабриците и железниците и депонии. Наместо планирањето, железницата ги дефинирала границите на градот. Со исклучок на неколку историски градови, каде железниците биле поставени на работ на градот, вообичаено било железниците да се градат во самото срце на градот и околу да создава пустош од складишта и станици. Тоа во центарот не носело само бучава, туку и индустриски погони и катастрофални станбени можности. Ваквите услови до толку ги отупеле граѓаните, што и богатите слоеви кои можеле да си го

дозволат најдоброто рамнодушно го прифаќале најлошото. Во станбениот поглед, градовите кои никнувале на стари темели, работниците старите фамилијарни куќи ги претварале во станбени касарни, така што една соба била наменета за едно семејство. Тоа создавало пренатрупаност и нехигиена. Новите куќи за работниците биле уште полоши бидејќи од темел се граделе со лоши материјали. И во старите и во новите населби се создала огрмна нехигиена, каква што немало до тогаш. Поголемиот дел од собите немале директна светлнина, ниту вентилација, немало слободен простор, па дури и креветите биле пренатрупани. Станало нормално сметот да се фрла директно на улица, кој никој не го собирал додека не се создадат купишта ѓубре. Имало недостаток на тоалети, луѓето чувале животни кои слободно шетале по улиците. Поради недостаток на станови, и подрумите почнале да се користат како станови. Сето ова довело до појава на многу зарази, чуми и болести. Нечистотијата почнала да понира во земјата, па и градските бунари станале многу загадени. Во градот немало вода за пиење, па сиромашниот слој дури почнал да проси вода. Условите биле уште полоши за сезонските работници. Цела атмосфера во градот бил тмурна, грда, експлоатирачка и непријателски расположена за човековиот живот, дури и во поглед на најелементарните потреби. Фридрих Енгелс (Friedrich Engels) смета дека куќите на богатиот слој би требало да припаѓаат на работниците и тие тука да живеат, но тоа е многу наивно размислување и тоа не би ги решило проблемите на сламот.

Во станбените блокови секаде се повторуваат истите формации: исти мрачки улици, истите темни патеки полни со смет, истиот недостаток на отворен простор за градини и детска игра, истиот недостаток на склад и индивидуалност во станбената населба. Прозорците се обично тесни, просториите се недоволно осветлени, нема ни обид насоката на улицата да се ориентира според инсолацијата и правецот на ветерот. Монотоното сивило и чистотата на подобрите четврти каде живееле добро платени стручници или чиновници, со куќи во низ или во редослед во кој две по две се надоврзуваат една на друга, со едно дрво во тесниот двор, изгледаат подеднакво мрачно, како и нескриената нечистотија во сиромашниот четврт или уште помрачно, бидејќи уличниот живот во сиромашните делови е попријателски и поотворен. До крајот на деветнаесеттиот век куќата се опремува благодареејќи на масовното производство и пронајдоците. Има железни цевки, усовршен е тоалетот со водовод, воведен е плин за осветлување и греење, када за бањање со довод и одвод на вода, градски водовод до

секој куќа, систем на канализација. Но, сепак ова не е достапно за сите слоеви. И наспроти индустрискиот напредок, се јавува опаѓање на естетиката и осиромашувањето се чувствува преку кичот, невкусните тапети, лошо врамени и грди слики, малограѓански мебел. Граѓаните одбиваат сè што е природно под оправдување на мода и уметност. Дури и храната станува вештачки произведена, се живее во валканост, бучава и пренатрупаност и се покажува отпор кон какво било подобрување. Ова не е исклучок, туку генерална слика. Ваквите услови создаваат дефектни луѓе: рахитични деца, деформации на коски и органи, неправилна функција на ендокрина жлезда поради изместена исхрана, кожни болести поради нехигиена, сипаници, тифус, шарлах, дифтерија, туберкулоза, бронхитис, воспаленија, многу професионални болести. Секојдневието е исполнето со хемиски загадувачи кои предизвикуваат рак како: хлор, амонијак, јаглерод моноксид, фосфорна киселина, метан и флор. Ова предизвикува голема смртност кај населението, меѓутоа најзагрозена категорија се децата. И покрај сите елементи кои го тврделе спротивното, луѓето верувале дека квалитетот на животот е на повисоко ниво од претходно. Со тек на време, смртноста почнала да се намалува, делумно бидејќи храната се подобрила и луѓето станале поотпорни, но и бидејќи сапуноот започнал масовно да се употребува.

Мора да се признае дека со темпото на индустријализацијата, да се градат соодветни градови било невозможно. Успехот на индустријализацијата ги ограничил човечките вредности. Како да се создаде складен град со поединци кои мислат само на себе и на кои единствен закон им е сопствената волја? Како да се интегрира нова механичка функција во нов тип на план, ако таквата интеграција зависи од цврста контрола на јавните ограничани кои всушност не постојат? Градовите кои имале здрави средновековни традиции, ги совладале проблемите, но новоизградените градови кои немале никаков историски темел имале очајни резултати. Истиот период кој се фалел со своите технички достигнувања и со своите способности во научните предвидувања, ги препуштил своите општествени процеси на случајноста, како научната сила на духот да се исцрпила со машините и немала сила да се бори со човековата реалност. Индустриските и фабричките агломерации биле во општествен контекст посурови од феудалните средновековни села. Новата урбана појава, агломерација на јаглените градови (конурбација) не е просторно ограничена, ниту се развива околу едно старо историско јадро. Таа се шири во урбана маса, заедно со густината. Во таа маса нема

цврст центар, нема институција која е способна да го обедини градскиот живот, нема политичка организација која е во состојба да обедини заедничка дејност. Преостануваат само секти, фракции, општествен талог од стари институции расфрлани наоколу, односно тоа би било „ничија земја“ на социјалниот, општествениот живот. Овие нови градови не создавале ниту уметност, ниту, наука, ниту култура, па дури не ја ни преземале од старите центри. Главната боја на јаглениот град била црна. Црни облаци од чад се кревале од фабричките оаци и од железничките станици, ги гушеле организмите во градот и растурале насекаде пепел и чад. Сликата малку се променила со пронаоѓањето на плинското вештачко осветлување. Градбите сами по себе не биле лоши, индустриски со железни орнаменти, меѓутоа тие биле поставени без никаков ред што ги правело да изгледаат многу непривлечни. Во ваквата средина, дури во модата почнала да се носи црната боја, но не како симбол на жал, туку како симбол на индустријата. Реките биле црни и загадени, мрсни честички јаглен имало насекаде. Се било со темни флеку и ситни честички железо. Воздухот ги печел очите, грлото, белите дробови, хемиската индустрија го загадувала воздухот и покрај постојаниот мирис на јаглен. Во ваква средина човековите рецептори морале да отапат, за човекот да биде среќен. Тоа придонело губење на вкусот, па дури и моќните луѓе јаделе конзервирана и застоена храна бидејќи веќе не чувствувале никаква разлика. Немало повеќе вистински бои и се преферираше темни, недефинирани нијанси. Темна, безбојна, загадена и смрдлива била новата средина. Сето ова ја намалувало човековата работоспособност и барало поголемо внимание да се посвети на хигиена, перење, бањање, санитарии и лечење. Друга карактеристика била бучавата. Овие градови биле екстремно гласни: звук на железница, звук на работната лента во фабриките, звукот на парните погони, машините за ткаење, фабричките сирени, поци од работниците и така натака. Ако го набљудуваме ова ново урбано подрачје во неговата најниска физичка смисла, без вложување во неговите општествени елементи или културата, станува јасно дека никогаш порано толкава маса луѓе не живеела во толку бездушна и расипана средина, грда по облик, изопачена по содржина и никогаш таа не била така генерално прифатена, како нормална и неизбежна.

Една од позитивните работи на индустрискиот град е реакцијата од него. Како реакција на индустрискиот град имаме преземено чекори за да се ослободиме од неговите негативни аспекти. Тоа би значело водење грижа за санитарииите и хигиената,

враќање на зеленилото во градовите, асфалтирање на улиците, дислоцирање на фабриките и железниците од центарот на градот и многу други мерки кои се преземаат во наредните години. Се појавува концептот на висококатница, односно градот би одел во висина со што би се решила и пренаселеноста, а земјата би била слободна за паркови и градини. Другиот концепт е железницата да се постави под земја, на тој начин се формира подземен град со сообраќајници, инсталации и слично. До крајот на деветнаесеттиот век се појавиле два нови социјални феномени: индустрија за забава и конsumerизам. Тие се појавиле како резултат од низа фактори: ширење на масовно производство кое ги намалило трошоците (и продажните цени), технологија за масовна забава како киното, концентрација на маса луѓе во градовите кои можеле да консумираат производи за забава, и тоа до 1900 година за првпат животниот стандард се кренал значително, што голем дел од луѓето имале вишок приходи. Ова почнало да го менува и фокусот на живот кај граѓаните, па се случувал и пресврт поради помалото работно време што овозможило поделба на времето и за забава и за работа. Изборот на што да се прави во новостекнатото слободно време вклучувал театар, сали за играње и концерти, играни филмови и професионални спортови. (Mumford, 1988: 475-510)

2.4.2. Прва фаза на модерниот урбанизам

Во оваа прва фаза во која се наоѓа градот во периодот на модернизмот се случува надминување на архитектонскиот романтизам и се создава поинаква урбана идеологија и последователно на тоа - морфологија. Како последица од хоророт на индустрискиот град се формираат нови градски концепти кои би му овозможиле на новиот модерен човек достоинствено живеење. Се појавила драматична пренаселеност во градовите, што придонело до пораст на живеењето во слам, нечистотија, зарази и недостаток на природа и зеленило. Новите урбани планери се обидувале сето ова да го променат. Таков концепт прави францускиот архитект и планер Тони Гарние (Tony Garnier) во проектот за Индустриски град (Cité Industrielle) од 1904 година. Тони Гарние се занимавал со социолошките и архитектонските проблеми. Неговата основна идеја се состоела од одделување на просторот по функција преку зонирање во неколку категории. Во Индустрискиот град се детерминираат стандарди во градот кои и материјално и морално им се потребни на луѓето.

Неговиот град е за отприлика 35 000 жители, населени во југоисточна Франција, на брдовит терен со езеро на север и речна долина на југ. Тој го дели градот на станбена

зона, железничка станица и индустриска зона. Тој се труди да ги опфати сите аспекти на градот вклучувајќи владеење, домување, производство и агрокултура. Различните функции во градот се јасно поврзани, но одделени со локација и форма. Трудот во градот е одделен со четири главни функции: работа, домување, здравје и рекреација. Јавниот простор во центарот на градот е поделен во три дела: администрација и збиен хол или плоштад, музеи и спорт. Железничката станица е во центарот на градот и ги поврзува сите јавни објекти. Пругата минува помеѓу фабриката и градот и продолжува кон медицинските објекти. Зоната за домување се состои од правоаголни блокови ориентирани на оската исток-запад, што му дава издолжена форма на градот. Тука се лоцирани куќите, кои имаат големи зелени површини со сонце и воздух. Во предвид е земена и енергетската ефикасност, бидејќи Гарниер предвидува градот да црпи енергија од хидроелектрана лоцирана во планините, заедно со болницата. Исто така предвидени се и објекти наменети за уметности и социјализација. Друг важен реон е реонот со болници. Иако во тоа време медицината не била многу напредна, ги сметала сонцето и чистиот воздух за многу корисни во процесот на оздравување. Затоа нема една болница, туку повеќе павиљони кои создаваат релаксиран амбиент. Сè е направено од армиран бетон. Друга иновација е еднаквоста меѓу луѓето во градот. Нема судници, полициски станици, затвор или црква бидејќи би владеел социјализам. Овој план има извршено големо влијание во подоцнежните концепти на градови.

Овој проект на Тони Гарниер извршил огромно влијание врз понатамошното планирање на градовите, меѓутоа тој не бил прв ваков концепт. Во 1898 година Ебензер Хавард (Ebenezer Howard) издава книга „Градовите – градини на утрешнината“ (Garden Cities of To-morrow) во која има дијаграм на град – градина и поделбата на градските функции во зони.

2.4.3. Втора фаза: утопското планирање на Ле Корбизије

Во втората фаза од развојот на градот во периодот на модернизмот, се појавуваат идеолошки проекти кои се основаат на незадоволените човекови потреби. Сите потребни промени можат да се реализираат само преку урбанизмот и архитектурата во конкретен облик. Всушност тие во овој период се одраз на сите авангардни мисли, сликарство, поезија, музика, скулптура кои се остварени само на идејно ниво, како и реакција на општествените и политичките случувања. Во 1925 година во своето дело за градот „Градот на утрешнината и неговото планирање“ (Le

Corbusier, 1925), Ле Корбизије ги опишува своите ставови за како би требало да изгледаат новите градови. Тој преку технички анализи и архитектонска синтеза црта шеми за современ град за три милиони жители кои ги изложува во Париз, во ноември 1922 година. Проектот е пречекан со ентузијазам, иако е крут и бескомпромисен. Тој се труди да одговори на основните прашања кои произлегуваат од самите длабочини на човековите чувства. Подоцна и во книгата „Градот на утрешнината и неговото планирање“, Корбизије се обидува да ги одговори овие фундаментални прашања преку два аргументи: едни кои се есенцијални за човекот и кои произлегуваат од умот или срцето на физиологијата на нашите сетила и вториот кој е историски и статистички аргумент.

2.4.3.1. Современ град за три милиони жители, 1922 година

Според Ле Корбизије (Le Corbusier, 1925) предметот на овој проект не е да се надмине постоечката состојба, туку да се конструира теоретска формула која би ги покажала основните принципи на планирање на модерен град, кои можат да служат како скелет за кој било систем за планирање. Одлуките за градот се случуваат во брз хаос, со цел градот да се стави под контрола. Големият град е бесконечно помокен од сите употребени алатки и само што почнува да се буди. Основните принципи се следниве: мора да ги оздравиме центрите на градовите; мора да се зголеми густината; мора да се зголемат средствата за добивање и мора да се зголемат парковите и отворените простори.

Корбизије новиот град го сместува на рамна површина, за да се решат проблемите со сообраќајот. Реката ја лоцира далеку од градот, како течна сообраќајница, станица и раскрсница. Популацијата се состои од граѓани кои се од градот (работат и живеат во него), приградски жители (работат во надворешната индустриска зона и живеат во град-градина) и мешан вид (работат во деловните делови на градот, но живеат со своите семејства во град-градина). Оваа поделба ги дефинира областите во градот на три дела: деловен и станбен центар (компактен дел, брз, жив и концентриран, со најголема густина); индустрискиот град во однос со град-градина (овој дел треба да е еластичен) и град-градина со дневниот транспорт на работниците (периферија). Помеѓу деловите мора да има законско утврдување на заштитна зона⁴² која дозволува проширување,

⁴²Заштитената зона (која ќе биде сопственост на градот), со својот аеродром. Тоа е зона во која би било забрането градење, резервирана за растот на градот, како што е утврдено од страна на општината и се состои од шуми, полиња и спортски терени. Формирањето на „заштитена зона“ со постојано купување на

резервирана зона на шуми и полиња, резерва со свеж воздух. Корбизије предвидува дека работењето во нашиот модерен свет станува поинтензивно од ден на ден, а неговите барања влијаат на нашиот нервен систем на начин кој е сè поопасен. Модерниот терен бара тишина и свеж воздух. Градовите денес можат да ја зголемат густината само на сметка на отворените простори⁴³, затоа центарот на градот мора да биде изграден вертикално. Градските живеалишта повеќе не смеат да се градат по должината на „улиците-коридори“, кои се полни со бучава, прашина и се лишени од светлина. Урбани живеалишта се градат далеку од улиците, без мали внатрешни дворови и со прозорци кои гледаат во големи паркови. Улицата има техничко значење, како објектите или мостовите. Современата улица би била нов вид на организам, растегната работилница, дом за многу комплицирани и деликатни инфраструктури (гасоводот, водоводот и електричната мрежа) кои се достапни во текот на нивната должина. Сообраќајот е класифициран⁴⁴. Бројот на постоечките улици треба да се намали за две третини, крстопат на секои педесет метри за да нема заостанат сообраќај. Растојанието помеѓу две автобуски постоејки дава потребна единица за растојанието меѓу улиците, односно мрежен систем со улици на секои 400 метри (понекаде на 200 метри). По двете големи оски на градот, два нивоа под артериските патишта за брз сообраќај, би имало канали кои би воделе до најдалечните предградија (град – градина). (Le Corbusier, 1925)

Во основата на облакодерите и околу нив има отворен простор со градини, паркови и патишта. Во овие паркови се рестораните и кафулињата, луксузните продавници, сместени во згради со оддалечени тераси, театрите, сали и така натаму, паркиралишта или гаражи. Облакодерите се дизајнирани чисто за деловни цели. На левата страна има парк, големи јавни згради, музеи, општински и административни канцеларии. На десната страна, минува една од главните артески патишта и се сместени

мали имоти во непосредна близина на градот е една од најсуштинските и итни задачи што општината може да ги извршува. На крајот ќе претставува десеткратно враќање на инвестираниот капитал.

⁴³Густина на населението би изнесувала 1 200 жители на арк. во облакодерите, 120 жители на арк. во резиденцијалните блокови (луксузните живеалишта), станбените блокови со сличен број на жители. Оваа голема густина ни го дава потребното скратување на растојанијата и обезбедува брза интеркомуникација. Во областа на облакодерите 95% од теренот е отворен (плоштади, ресторани, театри). Од областа на резиденцијалните блокови, 85% од теренот е отворен (градини, спортски терени), додека од станбените блокови 48% од теренот е отворен (градини, спортски терени).

⁴⁴тежок сообраќај (под земја има улица за густ сообраќај со бетонски сервисни јадра каде би се истоварал товарот); полесен сообраќај, за кратки патувања во сите правци (на приземјето на зградите има комплицирана и деликатна мрежа на обичните улици секоја посакувана насока) и брз сообраќај, кој опфаќа голем дел од градот (формирање на две големи оски на градот, големи артериски патишта за брз еднонаосочен сообраќај изграден на огромни армирано-бетонски мостови кои водат до близина на помошни улици од приземјето).

магацините и индустриските простории со товарни станици. Во центарот на градот има централна станица поврзана со целиот сообраќај на неколку нивоа. Станицата ќе биде суштински подземен објект. Нејзиниот покрив, би бил два ката над природното ниво на градот, ќе го формира аеродромот за аеро-такси. (Le Corbusier, 1925)

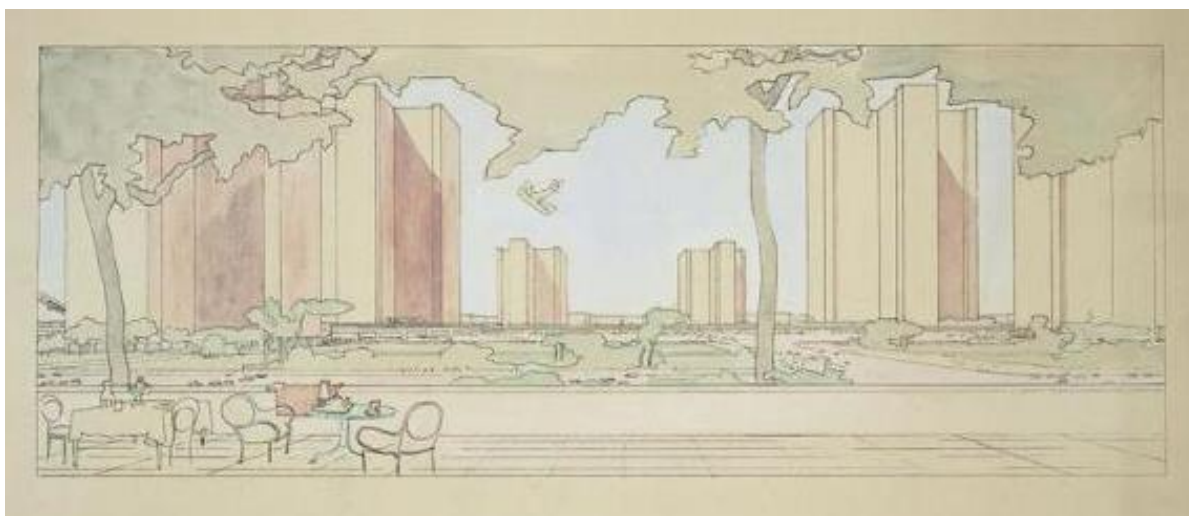
Градот како што го замислува Корбизије има дваесет и четири облакодери способни за домување од 10.000 до 50.000 вработени (деловен, хотелски дел, итн.) и опфаќа 400.000 до 600.000 жители. Станбените блокови, од двете главни типови што веќе се споменати, претставуваат уште 600.000 жители. Во град-градина уште 2.000.000 жители или повеќе. Големiot централен отворен простор се кафулињата, рестораните, луксузни продавници, сали од различни видови, прекрасен форум кој се спушта низ етапи до огромните паркови што го опкружуваат, целиот аранжман обезбедува спектакл на редот и виталноста. Градот содржи образовни и граѓански центри, универзитети, музеи за уметност и индустрија, јавни услуги, окружни сала, спортски терени: моторни трки, трки, стадион, пливачки бањи итн.

Објектите за работа се делат на: облакодери за бизнис високи 60 метри; станбени згради со од шест двојни спрата и со становите кои гледаат од двете страни на огромни паркови; станбени згради на „клеточен“ принцип, со „висечки градини“, кои гледаат во огромни паркови. Сите овие се без внатрешни дворови.

Град-градина според Корбизије е градот од иднината. Тој вели дека мора да градиме отворено, а распоредот да биде чисто геометриски. Денешниот град умира, бидејќи не е геометриски. Да се изгради на отворено, да ги замениме нашите сегашни хаотични аранжмани, со униформан распоред. Ако не го сториме тоа, нема спас. Резултатот од вистински геометриски изглед е повторување, стандардна, совршена форма (создавањето на стандардни типови). Не постои првокласна човечка продукција, но има геометрија во својата основа. За да се воведи униформност во зградата на градот, мораме да ја индустријализираме зградата. Градењето е една економска активност која досега се спротивставила на индустријализацијата, но и на тој начин избегнала напредок, со што трошоците за градење сè уште се високи. Корбизије го критикува архитектот, бидејќи ги сака неправилните локации, тврдејќи дека тие го инспирираат со оригинални идеи. Машината која се постигнува со масовно производство е ремек-дело на удобност, прецизност, рамнотежа и добар вкус. Ако градежништвото се реорганизираше на линиите на стандардизација и масовно производство, може има

работници способни и интелигентни како механика. Духот на мајсторот мора да биде дисциплиниран, така што ќе стане дел од тешката и точната машинерија од дворот на индустриски градители. Трошоците за градење би се намалиле. Платите на работниците би спаѓале во дефинитивни категории; на секој според неговите заслуги и услуги. Ние мора да се изградиме на отворено; и во градот и околу него. Потоа работејќи низ секоја неопходна техничка сцена и користејќи апсолутна економија, ќе бидеме во можност да ги доживееме интензивните радости на креативната уметност која се базира на геометријата. (Le Corbusier, 1925)

Овој план за град на Корбизије е директна последица на чисто геометриски размислувања. Нова единица во голем обем (400 метри), инспирира сè. Ова е местото каде што, во прекрасна контрапунктна симфонија, силите на геометријата доаѓаат во игра. Може да се почувствува воодушевувањето од новото време: „Тоа е спектакл организиран од архитектура која користи пластични ресурси за модулација на формите кои се гледаат во светлината. Град за брзина е направен за успех“. (Le Corbusier, 1925)

Слика 15. Цртеж на современиот град за три милиони жители на Ле Корбизје.

2.4.3.2. Озарениот град, 1924 година

Озарениот град (The Radiant City) е нереализиран урбанистички план⁴⁵ од Ле Корбизје, првпат претставен во 1924 година. Дизајниран да содржи ефективни

⁴⁵Радикалните идеи понатаму ги развил Ле Корбизје во неговите нацрти за различни шеми за градови како Париз, Антверпен, Москва, Алжир и Мароко. Конечно, во 1949 година тој нашол власт која му овозможила реализација - индискиот главен град Панџаб. Во Чандигар, првиот планиран град во ослободената Индија, Ле Корбизје го применил својот строг систем на зони. Можеби најголемото остварување на идеите на Ле Корбизје може да се забележи во концептот на главниот град на Бразил, Бразилија, која беше изградена на слободно празно место обезбедено од претседателот на Бразил. Лусио Коста (Lúcio Costa) и Оскар Нимаер (Oscar Niemeyer) дизајнирале совршено геометриски град со одделени

транспортни средства, како и изобилство на зелен простор и сончева светлина, не само што би им овозможи на жителите да имаат подобар животен стил, туку би придонел и за создавање на подобро општество. Иако е радикален, строг и речиси тоталитарен по својот редослед, симетријата и стандардизацијата, предложените начела на Ле Корбизије имале големо влијание врз модерното урбанистичко планирање и довеле до развој на нови типологии за домување со висока густина. Во согласност со модернистичките идеали за напредок (што го охрабруваше уништувањето на традицијата), Озарениот град произлегува од табула раса: изграден врз ништо помалку од основите на урнатите народни европски градови. Новиот град содржи префабрикувани и идентични облакодери со висока густина, распространети низ огромна зелена површина и распоредени во ортогонална мрежа, овозможувајќи градот да функционира како „жива машина“.

Во суштината на планот на Ле Корбизије е идејата за зонирање: строга поделба на градот во сегрегирани комерцијални, деловни, забавни и станбени области. Деловната населба е во центарот и содржи монолитни мега-облакодери, секоја достигнувајќи висина од 200 метри и сместувајќи 5 000 до 8 000 луѓе. Во центарот на оваа граѓанска област е главната транспортна палуба, од која широк подземен систем на возови ќе ги транспортираат граѓаните до и од околните населени места. Средините за домување ќе содржат префабрикувани станбени згради, познати како единици (unités). Достигнувајќи височина од 50 метри, ваквата единица може да има 2.700 жители и да функционира како вертикално село: капацитетите за угостителство и перење ќе бидат на приземје, градинка и базен на покривот. Парцели би постоеле помеѓу единиците, дозволувајќи им на жителите максимална дневна природа, минимум бучава и рекреативни објекти на нивните прагови.

Во 1947 година, Ле Корбизије го проектирал Марсејскиот Блок (Unité d'Habitation), кој произлегува од единицата во Озарениот град. Поради трошоците за производство на челик во повоената економија, изграден е од бетон и го најави доаѓањето на бруталистичката архитектура. Оваа типологија, дава одговор на дефицитот во поствоениот период и дополнително се адаптира низ целиот свет во безбројните проекти за домување. Unite d'Habitation (единица за живеење) во Марсеј е модерен блок за

монументални административни зони и идентичните станбени единици, целосно во сопственост на владата. Со примена на принципите на Ле Корбизије, Коста и Нимаер се надеваа дека ќе создадат град кој ја материјализираше еднаквоста и правдата.

домување односно мегаструктура која во себе содржи една цела заедница со сите потребни функции. Првично е проектиран во 1954 година, тој претставува едно од најголемите достигнувања на Корбизије, кое и денеска е важно, како генеративен модел како и во времето на неговиот подем. Објектот е изграден според петте точки на модернизмот. Објектот стои на пилони, а приземјето е отстапено за пешаците. Основната карактеристика на типичните апартмани е дека еден е на два ката, како приватна кука со двовисинска дневна соба. *Unite d'Habitation* функционира со 5 надредени внатрешни улици. Внатре има улица за намирници (комунални услуги), ресторан, соба за чај и бар за ужина кој овозможува оброци, перална, соба за пеглање, сушална, драгстор, фризер, мала пошта, тобако, весници, книжарница и аптека. На најгорниот кат (17 ниво) има јасли и градинка. Има кровна тераса која има и висечки градини и белведере, овозможува отворен простор за вежбање и гимнастика, солариум 300 метарска трака за трчање, бар итн. Со просторот за вежбање, надворешниот театар, кино екранот, градинката, базенчето и траката за трчање, кровот е полн со инкарнација на друштвеност и простор за јавни случувања. Апартманите имаат сончева светлина. Брисолеите на балконите на двете страни се исто така многу умно решени: хоризонталните и вертикалните брисолеи го спречуваат сонцето во лето, но не го покриваат во зима.

Unite d'Habitation е креиран за фамилијарен живот. Корбизије ја делел вербата на советската авангарда за „модерниот човек“ кој може да ги надмине ограничувањата на буржоаското општество. Денес, како последица на модернизмот, изградените градови на Ле Корбизје речиси никогаш не се опишани како утопии. Станбените блокови инспирирани од единицата за домување, кои лежат на периферијата на речиси секој голем град денес, станаа инкубатори на сиромаштија и криминал; повеќето биле темелно преобликувани или срушени. Сепак, идејата за воведување ред преку планирање е исто толку релевантна сега, како и кога Ле Корбизје првпат го објави „Озарениот град“. Прашањата за здрав живот, сообраќај, бучава, јавен простор и транспорт, кои Ле Корбизје - за разлика од кој било архитект пред него – ги дефинира во целост, продолжуваат да бидат главна грижа на градските планери и денес.

Слика 16. *Unite d'Habitation* во Марсеј, модерна мегаструктура.

2.4.3.3. Парискиот план Воисин, 1925

Планот Воисин е решение за центарот на Париз, изработен помеѓу 1922 и 1925 година од Ле Корбизје, директно извлечен од современиот град за три милиони од 1922 година. Вклучува згради во ортогонална мрежа која зазема многу важен дел од десниот брег на Сена. Просторот е високо структуриран со две нови сообраќајни артерии прободени низ градот, кои продолжуваат низ утврдувањата и приградската област и го поврзуваат главниот град со четирите страни на земјата. Раскрсницата на пресекот на овие две авениии е центарот на планот, центарот на градот во централна Франција. Корбизје се спротивстави на идејата за изградба на нов административен град во периферијата и предлага да се изгради во подножјето на Монмартр, кој го опишува како актуелен градежно-архитектонски проект кој се базира на конкретни статистики, докажаната сигурност на одредени материјали, нова форма на општествена и економска организација и порационално искористување на недвижен имот.

Којбизје ја опишува улицата на модерниот град, пешакот оди под сенката на дрвјата, околу него има огромни тревници, воздухот е чист и нема бучва. Над гранките, во небото се гледаат широко распространети кристални кули кои се издигнуваат високо. Овие просирни призми се огромни блокови на канцеларии⁴⁶, под секоја е подземна

⁴⁶Во новиот деловен центар ќе се врши канцелариска работа во целост на дневна светлина и изобилство на свеж воздух. Навечер со минување на автомобилите по должината на автострадата, се забележуваат

станица. Бидејќи овој град има три или четири пати поголема густина од постоечките градови, растојанијата што треба да се поминат се три или четири пати помалку. Од врвот до дното фасадите на зградите на новиот град претставуваат простори од стакло. Нема трага од сидање, се отфрлаат тулата и каменот. Сè што останува видливо е стаклото и пропорцијата. Во владеењето на Луј XIV, е донесен закон за ограничување на висината на зградите, но денес инженерите можат да изградат толку високо, колку што сакаат. Длабоките темели на овие канцелариски згради ќе повлечат огромни ископи, од кои може да се направат вештачки ридови и паркови. Огромното зголемување на вредностите на земјиштето ќе донесе профит на државата што ќе поминува во милијарди франци - за да се стекне централниот дел на Париз и да се реконструира во согласност со координиран план значи создавање на богатство. Тогаш улицата⁴⁷ како што ја знаеме ќе престане да постои. (Le Corbusier, 1925)

Слика 17. План Воисин.

прозрачни траги преку летното небо. Над него лежат пространи покривни градини на овие канцеларии-облакодери, засадени со растенија. Надземни електрични светилки пролеваат мирен изглед. Длабочината на ноќта ја прави преовладувачката смиреност, но подлабоко. Фотелји се расфрлани. Има групи во разговор, свират бендови, танцуваат двојки. Канцелариите се во мрак, нивните фасади нејасни, а градот изгледа длабоко. Од далеку доаѓа шум на квартали во Париз кои остануваат немодернизирани.

⁴⁷Според Корбизје дефиницијата за улицата е ‘траса што обично се граничи со тротоари, тесни или широки како што може да биде случај’. Директно од неа се сидовите на куќите, кои кога се гледаат против небесната линија и претставуваат гротескна силуета на огради, тавани и оџаци. Улицата не е ништо повеќе од ров, длабока пукнатина, тесен премин, а прокрај се е и опасна. Улицата е полна со луѓе: човекот мора да се грижи каде оди и се соочува со опасноста да биде прегазен од автомобил. Улицата се состои од илјадници различни згради, околу илјади куќи се валкани и крајно непријатни едни со други. Во недела, кога тие се празни, улиците го откриваат нивниот целосен ужас. Секој аспект од човечкиот живот се повлекува низ нивната должина. За Корбизје, улицата е позабавна од театарот, подобра од она што го читаме во романите, но ништо од сето ова не воздигнува со радоста која ја предизвикува архитектурата. Не постои ниту гордост што произлегува од редот, ниту духот на иницијативата што е создаден од широки простори, Денешната улица може да ја одржи својата човечка драма. Тоа е добро насобраната патека на вечниот пешак, остаток од вековите, дислоциран орган кој веќе не може да функционира.

2.4.4. Трета фаза и кризата на модерниот урбанизам

Третата фаза на градот во модернизмот е всушност и пропаѓањето на модернизмот. Сега архитектонската идеологија станува идеологија на Планот. Идеолошката функција на архитектурата почнува да се смета за непотребна и ограничена во реализирање на не многу важни проекти. Оваа фаза може да ја разгледаме преку генералниот урбанистички план за градот Скопје, изработен во 1948 година од Лудјек Кубеш и чешкиот тим архитекти. Планот е изработен како нешто сосема ново, кое го негира и одрекува постојното и како нешто што би се градело од почеток. Планот содржи континуирана мрежа во кој има линии (станбени линиски блокови) и точки (кули). Тој го отфрла дотогашниот континуитет на градот, елементите кои го насочуваат неговиот развој, градската историја и меморија. Овој план би се реализирал со рушење на дотогаш изграденото и без ников обзир за објектите од претходните историски епохи.

2.5. Кризата на модернизмот

Во 1933 година, во Атина, Ле Корбизије и неговите соработници ја пишуваат Атинската повелба. Тоа е документ во кој се поставуваат основните правила за модерната архитектура и претпоставки за како таа треба да се развива. Атинската повелба во 95 точки ја опишува модерната архитектура и како да се планира модерниот град. Сепак, тоа што тука не е предвидено е брзина со која се случува технолошкиот напредок и новите недоумници кои тоа ги предизвикува. Речиси се поминати 90 години од пишувањето на Атинската повелба, а нејзината важност не може да се оспори. Сепак и после толку години, градовите воопшто не наликуваат на идеалните градови опишувани во делата на модерните архитекти. Дали нивните погледи се премногу утопистички или некаде е скршнато од правата насока? Новите прашања се занимаваат со преселбите од село во град, кои се зголемени во таа мера, што градовите стануваат пренаселени и премногу се шират, што ги прави нездрави места за живеење и како такви поттикнуваат зголемен процент на непосакувани појави во општеството, глобализација, губење на традиционалноста и автентичноста, загадувањето, густоот сообраќај, лошиот однос кон културното наследство, животот во предградието и центарот на градот, губењето на врските со природната околина, зоните на дејствување во градот... итн.

Во 1977 е напишан нов документ наречен Декларацијата на Мачу Пикчу, документ кој е основан на Атинската повелба и кој цели кон поттикнување на модернизација и ги отвора прашањата кои во Атинската повелба не се предвидени, а се

имаат појавено во реалното општество. Декларацијата на Мачу Пикчу е обид делумно да се одговори на новопоставените прашања и да испровоцира размислување за нив со што би можело да се смисли ново решение. Новите форми на модерната архитектура ги победија границите населувајќи се во далечни земји како Мексико, Јужна Африка, Јапонија, Финска, САД и Англија. Сепак модернизмот не е секаде подеднакво ентузијастички прифатен. Тој се судри со тоталитаристички сид токму во земјите од кој потекнуваа, Германија и Русија. Нацистичкиот фашизам го третирал модерното движење со расистички навреди идентификувајќи го со корозивниот ефект на интернационалниот комунизам. Италијанскиот фашизам ја толерирал новата архитектура сè додека му се покорувала на национализмот и на класичната традиција. Сталин ја одбил новата архитектура преку карикираната пропаганда, дека апстрактните форми се примери на „буржоаски формализам“.

Според Јенкс (Charles Jencks) крајот на модернизмот е симболично претставен и со рушењето на станбениот комплекс во Сент Луис (St. Louis). *Pruitt-Igoe*⁴⁸ е модерен комплекс за домување изграден во 1954 година во *St. Louis, Missouri*, САД, дело на архитектот Минору Јамасаки (Minoru Yamasaki), а финансиран од федералната власт⁴⁹. Овој комплекс се состои од 33 блокови со по 11 катови, со вкупно 2 870 апартмани, на вкупно 23 хектари, наменети за социјалните случаи. *Pruitt-Igoe* имал имиџ на нова, урбана и модерна населба, која во 1956 година била населена 91%.

⁴⁸The Pruitt-Igoe Myth (2011)

⁴⁹После Втората светска војна, поради новата технолохија и механизација за обработка на полињата и ливадите, многу фармери и Афро-Американци се преселиле во градовите, во потрага по нова работа и подобра иднина. Овие луѓе се вработуваат во индустриските центри во градовите, а се населуваат во градски населби кои се во близина на работното место и се трошни и сиромашни, без канализација, со лоша хигиена и незадоволителни услови за живот. Бидејќи властите сметаат дека овие населби го загрозуваат угледот на градот и очекуваат се поголемо згуснување на градската популација, тие ги рушаат до темел овие населби и на нивно место градат нови модерни блокови кои се очекува да одговараат на потребите на луѓето.

Слика 18. Рушењето на населбата Pruitt-Igoe во 1976 година.

Првичната реакција за комплексот била драматично позитивна, но ваквиот период не траел многу. Владата не плаќала за комуналните сервиси, хигиената, потребните поправки и санации, а жителите не биле доволно економски моќни за сами да се погрижат за тоа. Во меѓувреме се градат сè повеќе нови населби кои се надвор од градот, во периферијата. Животот и новите куќи во периферијата се поевтини и средната класа почнува да се сели надвор од градот, каде се отвораат и нови работни места. Градот останува без средна класа, нешто кое урбанистите во 1949 година не го предвиделе. Во вакви услови се зголемува сегрегацијата помеѓу населението и *Pruitt-Igoe* станува сè понапуштено. Остануваат само оние кои се посиромашни и немаат каде да одат. Од 1970 година до 1980 година, популацијата во Сент Луис се намалила за 28%.

Сиромашното население кое останало во *Pruitt-Igoe*, главно со афро-американско потекло се соочило со дискриминација од системот, со секојдневни рестрикции, изолација, безработица, постојани контроли, неморалност. Жителите почнале своето незадоволство агресивно да го изразуваат, се намалил соживотот меѓу соседите, се формирале агресивни банди кои вршеле вандализам во населбата. Луѓето станале лути, несреќни, згорчени, предизвикувале пожари, деструкција, кршеле стакла, уништувале. Во вакви нездрави услови за живот, се појавиле многу девијантни појави како: манијаци, проституција, насилство, криминал, дрога, разочарани, несреќни и психички скршени луѓе. Во 70-тите години празните згради стануваат засолниште на дилери на дрога и

криминални банди. Власта е немоќна да ги спречи, па се случуваат сè повеќе насилства и убиства. Поради овие причини блокот се руши и до 1976 година сите 33 се целосно срушени, а теренот расчистен. Популацијата во Сент Луис е дуplo намалена, а модернизмот се докажал како не секогаш соодветно решение.

Вилијам Куртис (William J. R. Curtis) вели дека механичките форми почнале да се менуваат во биоморфни уште во некои слики од доцните дваесетти. Интернационализмот почнал да се преиспитува, а проблемот на регионализмот, на селскиот жаргон – дебелиот сламен покрив, камените сидови, елементите за засенчување (брисолеите) веќе навлегувале во Корбизјеовиот речник (боравејќи заедно со оптегнатите мазни бели фасади и лебдечките волумени). Триесеттите години ни покажуваат како „објектите-типови“ на машинизмот постепено се заменуваат со „објекти кои предизвикуваат поетична реакција“.

Како што созрева модерната архитектура, чистите и едноставни линии и форми повторно почнуваат да се заменуваат со посложени линии и форми. Дали можеби со усовршување на технолошките изуми се усовршува и масивно производство на декорации и комплицирани детали и нивното пласирање на пазарот значи напуштање на принципите за едноставност? Или го најавува постмодернизмот како нова општествена и екстремно комплексна парадигма?

2.6. Град во транзиција⁵⁰

2.6.1. Краток историски пресек: подемот и падот на социјализмот

Во XIX Карл Маркс пишува за класната нееднаквост во „Комунистичкиот манифест“⁵¹ и ги поставува темелите на социјализмот. Во почетокот на XX век оваа идеологија преминува од теорија во практика, почнувајќи со Болшевичката револуција во Русија. Светот станува поделен на источен и западен блок, односно на држави со социјалистичко уредување и капиталистички држави. Падот на Берлинскиот ѕид во 1989 година го претставува и падот на социјализмот. Државите кои имаа социјалистички вредности започнаа долг и тежок процес на премин во капиталистичко

⁵⁰**ТРАНЗИЦИЈА:**именка - женски род, множина: транзиции. Значење: премин, врска, она што го чини преминот од едно во друго, посреден член и сл. движење, пат или промена од една позиција, состојба, ниво, предмет, услови, концепт и сл во друга., промена, премин од една сцена во друга со звучен или театрален ефект, период на време во кој нешто се менува од една во друга состојба, споен дел меѓу две нешта. Терминот потекнува од латинскиот збор *transitionem*, што значи: „да се помине преку или врз нешто“. Англиски јазик: *transition*. Пример: земја во транзиција.

⁵¹Маркс, Енгелс. Манифест на Комунистичката Партија. Скопје: Комунист, 1987.

општество наречен транзиција. Транзицијата е процес кој се состои од реформи кои се случуваат во неколку фази. Некои од тие реформи се: слободна пазарна економија, повеќе партиски систем на владеење, демократски вредности, либерализација, приватизација, формирање на нови општествени вредности и слично.

Во XIX век национализмот е една од најважните политички идеологии на територијата на Европа. Тоа е бурен период, кога помалите држави се одвојуваат и осамостојуваат, се борат за независност и за рамноправно место на светскиот пазар. Наспроти тоа се појавуваат многу теории, како светот би се направил подобро место за живеење за обичниот човек. Карл Маркс, германски социјалист и филозоф ја сфаќа историјата на целото општество како класна борба меѓу општествените сталежи и се залага да се поттикнат работниците на бунт⁵² против капиталистите и да воспостават таканаречена „диктатура на пролетаријатот“.

„Маркс го објаснува отуѓувањето во согласност со сопствените сфаќања за човекот; бидејќи човекот го изградува сопственото битие, со зголемување на човековите потенцијали и, доколку нема можност да ги реализира тие потенцијали, тие за човекот стануваат отуѓени. Работникот станува толку посиромашен, колку што повеќе произведува богатство и колку што неговото производство добива сопствена моќ и опфат. Човекот е работник и коренот на неговото отуѓување е неговата генеричка дејност, односно неговиот труд. Со помош на трудот човекот создава предмети, но тие предмети се животни средства за друг човек. Во процесот на отуѓувањето настанува приватната сопственост, која ги прави луѓето глупави и едностранни. Наместо трудот да биде слободна човекова дејност, тој се претвора во принуда, измачување, отчовечување, отуѓување. Во трудот човекот потенцијално се потврдува, а реално се отуѓува“. (Ацески, 2013: 43-44)

Маркс, еден од највлијателните луѓе во светската историја, ја проширил својата идеја дека капитализмот е осуден на пропаст. Неговата идеологија, марксизмот била широко прифатена од револуционерите и работниците во светот. Социјализмот се појавува и како реакција на индустриската револуција, која наметнала сопствениците на фабриките да ја акумулираат целата заработка, додека работниците живееле во сиромаштија и лоши

⁵²Револуцијата се случила во Русија. Во 1898 год. во Русија се основа Руска социјал-демократска работничка партија (РСДРП). Во 1912 год. е основана Болшевичката партија од Ленин, посветена на кревање на работникот и соборување на режимот. Во 1917 год. има работнички демонстрации во Петроград кои довеле до абдицирање на царот, по што била формирана либерална (привремена) влада. Во октомври 1917 год. Ленин наредил да се заземе Зимскиот дворец и болшевиците ја презеле власта. До крајот на 1920 година контрареволуционерите биле победени, била воспоставена апсолутна власт од болшевиците и Русија била преименувана во Сојуз на Советски Социјалистички Републики (СССР) т.е. Советски Сојуз во 1922 година.

услови за живот. Во текот на XIX век се појавуваат социјалисти⁵³ кои имаат радикални ставови и бараат правда и еднаквост за сите.

По Втората светска војна земјите од целиот свет заземале страна или кон САД или кон СССР, така глобалната политичка сцена станала исполнета со тензија помеѓу источниот и западниот блок. Најголемиот дел од тензијата произлегува од различните политички идеологии на САД и Советскиот Сојуз и различните стилови на живеење. Во САД се негува таканаречениот „американски сон“ т.е. живот, слобода и потрага по среќата, што произлегува од тоа дека САД нема бомбардирани делови или слични штети од војната, економијата процутува и се зголемуваат личните приходи. Во СССР на власт е Сталин, кој сите свои неистомисленици ги затворал, прогонувал и убивал, условите за живот биле тешки, а работата напорна. Двата блока ширеле политичка пропаганда за својата идеологија низ остатокот од светот. Овој период наречен Студена Војна, траел од крајот на Втората светска војна до 90-тите години т.е. до 1989 кога е срушен Берлинскиот ѕид. Во 1985 година Горбачов почнал со економски и политички процес кој подоцна го предизвикал падот на Комунистичката партија во Русија. Во 1991 година Борис Елцин ја забранил Комунистичката Партија и го распуштил Советскиот Сојуз.

Во 90-тите години и почетокот на XXI век на западната светска сцена се доцниот капитализам, конsumerизмот, глобализацијата, постмодернизмот, кои благодарение на сè побрзиот технолошки развој со неверојатна брзина се шират насекаде во светот. Проблем се појавува во земјите кои го напуштиле социјалистичкиот модел на уредување и немаат континуитет во развојот на демократијата и капитализмот. Преодниот период во кој се воспоставуваат новите вредности на место на старите е наречен транзиција.

2.6.2. Социјалистички град

Многу автори полемизираат на темата дали постои нешто што би можело да се нарече социјалистички град или која е разликата помеѓу социјалистички и западен, односно капиталистички град покрај очигледното - идеологијата. Дали постои некоја физичка, практична, видлива разлика во градовите?

Основните разлики произлегуваат од општествената идеологија. Во социјалистички уредените општества, центарот на општествениот живот е заедницата односно комуната, а не семејството. Градскиот живот се прилагодува на постоечките објекти, а социјалистичките градови постојано развиваат нови општествени форми. Она

⁵³Robert Owen, Henri de Saint-Simon, Ferdinand Lassalle

што го дефинира социјалистичкиот град, покрај општествената идеологија, е начинот на уредување и постојаното модифицирање на просторот според одредени принципи за тој да одговара на општествениот поредок. Вообичаено се градат големи станбени колективни форми, во кои живеат многу семејства и кои имаат некои заеднички функции кои ја акцентираат колективноста во секојдневното дејствување. Градот или соседството имаат јавно испланирани зони кои се поврзани со евтин јавен транспорт на локално ниво. Станбените објекти се едноставни, без декорации, најчесто според принципите на модернизмот, со цел да се акцентира еднаквоста помеѓу сите граѓани и да нема сегрегација. Некои групи на автори сметаат дека земјите од третиот свет и земјите од Источна или Централна Европа, треба да го следат примерот на западните земји за модернизација и индустријализација. Треба да постои позитивен однос помеѓу индустријализацијата (процентот на жители кои се вработени во индустриското производство) и урбанизацијата (процентот на жители кои живеат во градската област).

Дејвс и Гоулден (Davies and Golden, 1954) го вовеле терминот хиперурбанизација, кој опишува земја која има поголем степен урбанизација отколку што дозволува индустријализацијата и сметаат дека тоа би требало да се избегнува. Според други автори, хипоурбанизацијата е модел карактеристичен за општествата со државен социјализам. Тие сметаат дека урбанизацијата во овие држави е пониска од урбанизацијата во истиот период во западно европските земји. Економистите ја објаснуваат хипоурбанизацијата во Централна и Источна Европа, тие покажуваат дека тие општества минале низ фазата „принуден раст“, со висока стапка на инвестиција и ниска стапка на потрошувачка, за што побрза индустријализација и концентрирано е вложувањето на производство, посебно на тешка индустрија. Ова соодветствува со марксистичката идеологија дека нематеријалните производи како што се услугите, не се дел од националното производство (Kornai, 1992, ch.9). Како последица од овој процес се малите инвестиции во инфраструктурата и транспортот, комуникациските врски, станбениот простор, здравството и образованието. Максималната инвестиција во индустријата, а минимална инвестиција во инфраструктурата, која според Офер (Ofer, 1976, 1977) се постигнува со: ограничување на средствата за инфраструктура и услуга по глава на жител; помала пропорција на непродуктивност во однос на продуктивни работници во градот (висока стапка на жени во работната сила); ограничен број на рурални во однос на урбани мигранти (делумно бидејќи трошоците за инфраструктурата

во руралните подрачја се значително помали). Офер смета дека и пред социјалистичкото уредување, во Источна Европа функционирал модел на хипоурбанизација, кој ја олеснил политиката на државниот социјализам.

Последици од оваа подурбанизација биле недостигот на станбен простор за вработените во градот, што предизвикало градење на државни станови кои се доделувале на жителите и кои се чекале неколку години. Друга последица е секојдневното патување помеѓу селото и градот, за оние кои не можеле да живеат во градот и покрај слабата инфраструктура. Трета последица е политиката на контрола на населението која спречувала преселби од селска во градска средина и кулминирала со воведување на некој документ или „внатрешен пасош“ кој го гарантирал правото на станување на одреден дел.

Мареј и Селенји (Murray and Szelenyi, 1984) направиле поделба на четири фази кај социјалистичките држави: деурбанизација и нулти урбан раст (кај азиските држави), хипоурбанизација и интензивна социјалистичка урбанизација. Во интензивната социјалистичка урбанизација во Источна Европа почнува да опаѓа вработеноста во индустријата, а се зголемува вложувањето во инфраструктурата. Тоа е етапа кога се излегува од принудниот раст и се дава приоритет на потрошувачката и услугата, што е чекор кон целосно развиен социјализам, па дури и можеби кон капитализмот.

Градскиот живот според марксизмот се подразбира како прогресивна сила која го охрабрува колективниот, неиндивидуалниот идентитет, а планирањето на градот се смета како важна алатка за да се достигне политичка цел (Andrusz, 1987). Централното планирање, поседувано од државата, е во многу поголема контрола, отколку во западните капиталистички градови, каде земјиштето е поседувано од приватни лица. Основната структура на социјалистичките градови треба да обезбеди објекти за општествени институции како средства за колективот преку кои се планира развојот на продуктивните сили во интерес на економијата. Приоритетен е евтин јавен превоз за да може да се обезбеди лесно пристигнување на работното место. Станбените блокови се градени според ист стандард за исти потреби и доминираат во градскиот пејзаж. Организацијата на идеалниот социјалистички град би бил последица на укинување на приватна сопственост, отстранување на привилегирани класи и примена на принципите на еднаквост заштитени од лидерите, што би требало радикално да ги смени урбаните обрасци. Зоната за домување се очекува дека би била една од недискриминаторските,

просторно недиференцирани типови на домување, каде ниту една социјална или професионална група би немала подобри станбени локации, кои би биле поделени по случајност. Јавните услуги треба да бидат со ист квалитет, достапност и пристапност. Погодностите како висококвалитетно физичко опкружување, вклучувајќи рекреативна средина, ќе бидат подеднакво достапни на сите. Сите урбани услови би биле слично рамноправни распоредени и достапни. (Demko, Regulska, 1987: 290)

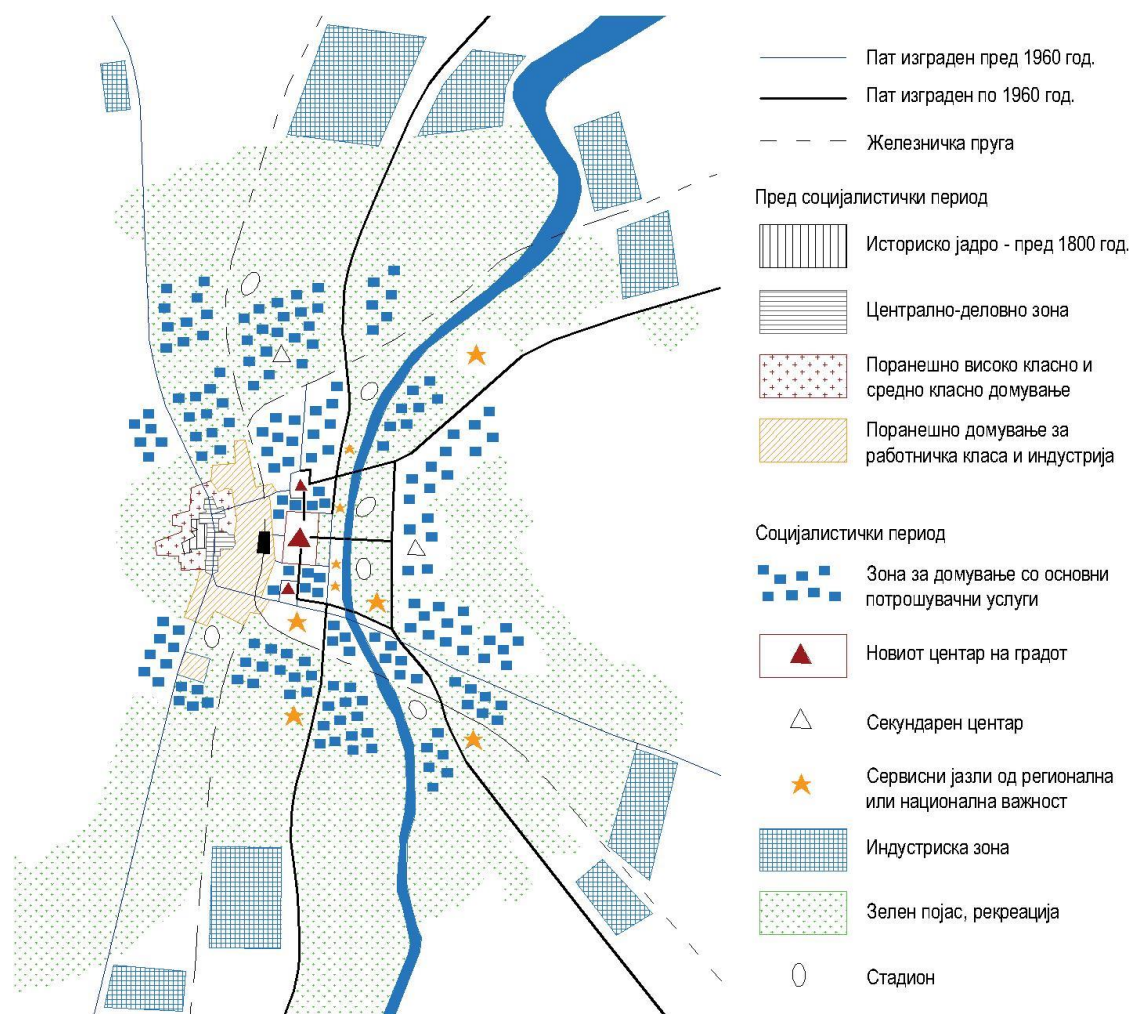
Сепак ваквите градови не можат да се изградат преку ноќ и според *Rugg* (1971: 252-6), постои разлика помеѓу „делумно – променети градови“ и „нови градови“. Оние кои се делумно променети, потекнуваат од претходен период како што се Москва, Будимпешта, Прага, Варшава. Во овие градови социјалистите ги менуваат објектите кои се разурнати за време на војни или кои не се повеќе функционални, ги пренаменуваат или ги рушат и на нивно место градат нови. Новите градови вообичаено се градат за некој специфична функција поврзана со индустриско производство и сл. Нивната форма е најчиста верзија на планиран социјалистички град според функционалноста. Тука ја нема историската димензија која подразбира подолг период на градење на градот, различни периоди и стилови, различни стандарди, диверзитет во урбаниот пејзаж.

Во одредени период градовите од Источна и Западна Европа имале иста историја и исти принципи на планирање. *French, Hamilton* (1979: 227) го опишуваат моделот на раст на источно европскиот град во неколку одделни зони:

1. историско средновековно или ренесансно јадро;
2. внатрешен комерцијален, станбен и индустриски дел од капиталистичкиот период;
3. зона на социјалистичката транзиција или обнова, каде модерната конструкција делумно и прогресивно ја заменува наследената урбна или старо-селска област;
4. социјалистичка станбена зона од 50-тите;
5. интегрирано социјалистичко соседство и станбени населби од 60-тите до 70-тите (и 80-тите);
6. отворен или планиран изолациски појас;
7. индустриска и сл. зона;
8. отворена природа, шуми или ридови со туристички комплекси.

Генерално, оваа екстензија на градот е најчесто концентрично-зонска со последователно градење кое брзо ја менува силуетата на градот. Фундаментално се

разликуваат предсоцијалистичката внатрешност и социјалистичките надворешни урбани области.

Слика 19. Шематски приказ на слоеви во град во транзиција.

Дејана Недучин (Недучин, 2014: 220-221), ги набројува основните карактеристики за социјалистичкиот град и главните фактори на урбаниот развој. Во однос на идеологијата, тие се: доминација на еднопартиски систем; колективизам; принцип на еднакви можности и еднакви права; изразен антикапитализам и затвореност; идеја за економска самоодржливост и затворен пазар; економија основана на производство; индустрија како движечка сила и приоритет кон државна сопственост. Идеолошката манифестација е: отфрлање на пазарните механизми во изградбата на станови и финансирање од државни фондови; политиката на еднакви права при доделување на станови; симболична станарина и ниски цени на комуналните услуги; интензивна индустријализација; целосна контрола на државата над производните

средства и услугите; економски раст основан на големите државни претпријатија; државна сопственост на градежното земјиште. Влијанијата на градскиот простор се: политиката на „подобар живот во градот“ и рурално-урбаните миграции; големи индустриски погони на атрактивни градски локации; масовно градење на недоволно квалитетни типизирани објекти/населби за колективно домување со релативно лоша комунална инфраструктура; унифициран, стандардизиран, едноличен и монотон станбен фонд; дефицит на станови како последица на недоволна изградба; немање избор за место на домување; опаѓање на статусот со оддалечување од градскиот центар; градски центар: наследена културно-историска вредност, запуштен градежен фонд, трговска и резиденцијална функција; централизирана малопродажба и релативно мал број малопродажни објекти од поголеми размери; мала куповна моќ на граѓаните, многу ограничена понуда за избор на роба; потрошувачката како луксуз; градскиот центар како отскочна даска за општествениот живот; многу недоволно одржуван, нефункционален и комерцијално неупотреблив јавен простор.

2.6.3. Станбен простор

Важен аспект на социјализмот е распределбата на станбен простор. Лево ориентираните критичари на капитализмот сметале дека државниот социјализам е само еден вид социјализам кој не е идеален, додека општествена идеологија нагласувала дека нема невработени, дека сиромаштијата е искоренета и дека станбениот простор е достапен по многу ниски цени. Некои автори како Пол (Pahl, 1975) сметаат дека со станбениот простор како градски ресурс, управуваат градските моќници, чии одлуки се со регресивни последици и ја зголемуваат нееднаквоста и класните разлики. Селениј разликува три основни категории на станбен простор: станбен простор во сопственост на државата (таа го гради и финансира или е национализиран приватен простор); задружен станбен простор (изграден со помош на државни позајмици на поединци); приватен станбен простор (стекнат со државни позајмици на поединци и лично штедење).

Цената била одредена според површина, не според квалитетот на градба и локацијата, па во практика било тешко да се процени квалитетот на станбениот простор. Старите станови изградени на добра локација, не се субвенционирале доволно и покрај лошиот квалитет, за разлика од новите станови кои биле во периферијата. Најдобрите станови биле доделувани на високите државни службеници, бидејќи според примањата

оние со големи примања добивале големи станови, а оние со помали примања – помали станови. Има три сценарија за причините на оваа поделба на станови: случајност; последица на корупција на државните службеници; и систематскиот резултат на државниот социјализам. Всушност станот се сметал како државна заслуга и предност на него имале луѓето кои работеле ‘важна’ државна работа.

Во Русија по револуцијата, првиот чекор за создавање на еднакво општество било конфискување на големите палати и куќи на богатите аристократски фамилии во внатрешноста на градот, а најголемиот дел од економијата и инфраструктурата бил преземен од општинските власти. Приоритет била индустријализацијата. По Втората светска војна се појавиле големи проблеми за домување. Хрушчов иницирал програма за станбени блокови во доцните 50-ти години. Програмата претставува основна единица на модерна станбена населба наречена микрорајон, основен градежен блок во социјалистичкиот град. Во него е опфатено соседство со станбени блокови од 5 000 до 15 000 жители, ресторани, градинки, клубови, библиотеки, спортски објекти, објекти за образование, здравство и култура. Сите потреби на жителите можат да се задоволат со кратка прошетка од нивниот стан. Овој концепт многу брзо е прифатен и во другите социјалистички земји, посебно онаму каде што имало потреба од брза поствоена реконструкција, обнова и урбан раст, посебно во 60-тите кога масовното префабрикување било доминантно во станбената конструкција. Ваквите блокови во огромна мера ја сочинуваат физичката организација на градот и го дефинираат градското ткаење.

За време на државниот социјализам сите претпријатија и целото земјиште било во државна сопственост, што овозможувало да се остварат општествените цели и со сопствена дозвола да се проектира и гради без да пречат приватни лица и да не се размислува за цената на земјиштето. Тоа можело да доведе до рамнотежа на регионалниот економски развој и употребата на градското земјиште, кое би немало изразена станбена општествена сегрегација како во капиталистичките држави. Френч и Хамилтон (French and Hamillton, 1979: 16) пишуваат како во социјалистичките градови нема очигледна друштвена сегрегација. Со овој став многу автори не се согласуваат и сметаат дека резиденцијалната сегрегација постоела, но нејзиниот степен и облик варира во различни периоди и во различни градови.

Општествата со државен социјализам паричните средства за градење на станови можеле да ги насочат во претпријатијата или општините. Приоритет имале претпријатијата поради процесот на индустријализација, а со добиените станбените фондови го решавале станбеното прашање на својата работна сила. Се граделе и предшколски установи со цел да се поттикне вработувањето на жените и разни други угодности, училишта, инфраструктура и слично. Во каква населба луѓето живееле не одлучувало што работат, туку каде работат.

Друг фактор за резиденцијалната сегрегација е тоа што станбениот простор доделен од општината, државната управа или државното претпријатије станувал сопственост на домаќинството кое го добивало на користење и кое можело да го смени станот за помал или поголем со друго домаќинство во зависност од тоа дали им биле потребни повеќе пари или простор или можеби сакале друга локација. Оттука причината на резиденцијалната сегрегација не е политичката идеологија, туку структурата на моќ која се појавила колку и како спротивност на таа идеологија, толку и поради неа.

2.6.4. Транзиција

По Втората светска војна светот се дели во два блока: источен блок (земјите од Советскиот Сојуз и државите од Источна Европа) кои имаат социјалистички модел на владеење, и западниот блок (Америка и државите од Западна Европа) кој претставува капиталистичко општество. Во 1989 година по падот на Берлинскиот ѕид, почнуваат да пропаѓаат социјалистичките држави во источна Европа. Овие држави влегоа во процес на преминување од еден (социјалистички) во друг (капиталистички) општествен систем, односно во транзиција. Поранешните социјалистички држави немаат соодветна традиција на демократско владеење и не се подготвени за новиот западно-европски стил на уредување и живеење. Сетон Вотсон вели дека тоа се општества кои вештачки се движат кон капитализмот и во кои контролата врз привилегиите, моќта и начините на репресија ја има бирократијата, состојбата е импресивна за набљудување однадвор, но е тешка за луѓето, што ја прави можноста за создавање анархија многу реална. (Seton Watson, 1967)

Процесот на транзиција е индивидуален за секоја држава и од една земја до друга може многу да се разликува. Некои земји прават експерименти со пазарната економија со децении, додека некои земаат готови модели на економија (Србија и Црна Гора). Во некои случаи реформите се следени од политички пресврти како што соборување на

диктаторот (Романија), колпс на владата (Советскиот Сојуз), прогласување на независност (Хрватска) или интеграција со друга земја (Источна Германија). Во други случаи, економските реформи се усвоени од страна на актуелната власт со мал интерес за политичка промена (Кина, Лаос, Виетнам). Транзицијата исто така се разликува и во поглед на обемот на централното планирање како и во обемот на либерализација според напорите кои се преземаат (на пример релативното ограничување во Романија).

Поради недостигот на одреден континуитет или традиција и прифаќањето на модели кои не секогаш одговараат на конкретната држава, транзицијата носи со себе многу потенцијални проблеми како: драматичен пад на индустриското производство и колапс на гигантските претпријатија; слаб раст на животниот стандард; пораст на невработеноста и осиромашување на мнозинството граѓани; слаб дотек на капитал и инвестиции; одлив на младите и способни граѓани во западните земји; криза во идентитетот и на индивидуално и на колективно ниво; најразлични политички кризи, па дури и граѓански војни.

„Основно за периодот на транзиција се економските промени во кои главно се содржани процесите на приватизација, либерализација, стабилизација, репродукција и политичките промени, кои се содржани во процесите на плурализација и демократизација“. (Ацески, 2002: 21). „Транзицијата сама по себе е доста комплексен процес. Нејзиниот социолошки контекст, претставува сума од неколку процеси кои се случуваат паралелно, на повеќе општествени нивоа“. (Ацески, 2001: 32)

Ваквата трансформација во општеството има неколку аспекти (економски, политички и социјални промени) и се состои од три фази: пропаѓање на социјализмот, транзициски промени или реформи и воспоставување на демократски вредности.

Првата фаза се состои од промените кои доведоа до пропаѓање на социјализмот во земјите од Источна Европа и СФРЈ, често овој процес е со насилство, конфликти и крвопролевање. Во втората фаза почнуваат да се спроведуваат некои важни реформи кои се неопходни за процесот на транзиција. Такви промени се: економски реформи и приватизација, политички промени, демократски вредности.

Економијата во транзиција е економија која се менува од планска економија (социјализам) на слободен пазар (капитализам). Економијата минува низ економска либерализација каде пазарот ги формира цените наместо државата. Организацијата и пазарните пречки се тргнати, а со тоа почнува и приватизација на државните претпријатија и ресурси како и создавање на финансиски и приватен сектор за да се олесни движењето на приватниот капитал. Овој процес се применува во Кина, во земјите на Советскиот Сојуз и бившите социјалистички (комунистички) земји во Европа и Азија.

Процесот на транзиција вообичаено се карактеризира со промена и создавање на нови институции, отворање поголем број на приватни претпријатија, а со тоа и процесот на транзиција означува демократизација во државата, укинување на монополите во различни сектори како и создавање на конкуренција на светскиот пазар. Постоењето на приватна сопственост може да биде основен елемент за пазарна економија, а развојот на приватниот сектор е основно правило за процесот на транзиција.

Според ММФ (Меѓународен Монетарен Фонд), главните елементи на процесот на транзицијата се: либерализација (зголемување на конкуренцијата на светскиот пазар и намалени трговски бариери), микроекономска стабилизација (контролирање на инфлацијата, нејзино намалување со тек на време, по првите удари на висока инфлација), реконструирање и приватизација (одржливи реформи во финансискиот сектор и претприемништвото во економијата за производство на добра кои можат да се продаваат на слободниот пазар и пренесување на државната сопственост во приватна), правни и институционални реформи (намалување на улогата на државата во економијата и воспоставување на владеење на правото, воведување на политика на конкуренција помеѓу домашното претприемништво на светскиот пазар). Политичките промени во периодот на транзиција се однесуваат на промената од еднопартиски систем на владеење во повеќепартиски систем на владеење, каде народот ја одбира власта на демократски избори, со што се очекува да се унапредат демократските вредности во општеството и да се подобри состојбата на обичниот граѓанин.

Дејана Недучин (Dejana Neducin) во својата докторска дисертација⁵⁴, транзицијата ја објаснува во три нивоа: прва транзиција – политичка и институционална трансформација; втора транзиција – економско реструктурирање и интернационализација и трета транзиција – трансформација на урбаната структура.

Првата транзиција е спроведена во повеќето постсоцијалистички градови и опфаќа премин во повеќепартиски систем, организирање на први демократски избори и децентрализација на власта. Новата власт направила рестрикција на државни интервенции, приватизација на државни имоти, либерализација на цените, отворање на економска конкуренција, со цел да се развие приватниот сектор и да се вклучи во глобалните економски текови. Сепак овие земји не можеле да се пласираат на светскиот

⁵⁴ Neducin, Dejana. "Postsocijalisticki grad – promena drustvene I prostorne structure Novog Sada u period tranzicije". Doktorska disertacija. Novi Sad: 2014

пазар поради недостиг на традиција, континуитет и технологија, што придонесо до сиромаштија, невработеност, лоши политички односи, недостиг на демократија, корупција, кризи и сл. (Недучин, 2014)

Втората транзиција т.е. економското реконструирање и интернационализацијата се појавува и покрај целосната социјално-економска криза и носи економско реконструирање, интернационализација и глобализација на локалните пазари, како и нео-либерална политика која е иницирана од помошта на развиените земји. Поради недостигот на домашен капитал и непостојаните инвестициски банки, земјите од Источна Европа се стремат кон привлекување на директни странски инвестиции со кои влијаат врз понатамошниот развој. Приливот на странски капитал позитивно влијае врз економскиот опоравок и влегуваат во фаза на развиена транзиција која потекнува од економската реконструкција и се одразува на политичка консолидација, јакнење на институционални и правни рамки и менување на свеста за предностите на новиот систем. (Недучин, 2014)

Третата транзиција – трансформација на урбаната структура ги зема во обзир новите различни нивоа и аспекти на политичките и социјално-економските реформи кои влијаат на урбаната промена која е клучна за понатамошниот развој на градовите од земјите во транзиција. Политичката и економската транзиција е следена и со промени во националниот идентитет, посебно кога се работи за ново читање на целото општество и неговата историја во градскиот пејсаж. Почетокот на транзицискиот период во многу градови е означен со одредени објекти или симболи на соодветната идеологија. Третата транзиција ги обликува следните структури: реформи во станбената политика, комерцијализација и ревитализација на градскиот центар, генитификација на градскиот центар, резиденцијална субурбанизација, пропаѓање на социјалистичкиот станбен фонд, развој на комерцијален имот, развој на потрошувачката и современ потрошувачки простор, појава на браунфилд. (Недучин, 2014)

2.6.5. Постсоцијализам – промени во градот

Во периодот по 1989 година во Централа и Источна Европа се случиле промени на економска и на политичка сцена за кои општествените науки немале капацитет да ги објаснат. Овие промени се наречени транзиција и означуваат почеток на промени т.е. привремен период, додека системот безбедно не дојде до некој познат тип на општество. Социолозите ја нагласуваат сестраноста на промените за разлика од

економистите, го отфрлаат вакуумот и на негово место го истакнуваат наследството од стариот систем и коструирањето на новото. Остатоците се од различни облици: матрица на распределба на економскиот и општествениот капитал, моделот на вредности, обрасци на однесување. Сепак ова размислување е повеќе во теорија, отколку во практика.

Има повеќе теории за почетната точка на транзицијата. Според Ниј (1989), економијата во која доминира пазарот, а не државата, има помалку бирократи, а повеќе работници во индустријата и во претпријатијата, што овозможува повисока плата за работниците, а тоа им дава можност да отворат самите претпријатија. Според тоа промените се случуваат на поле на приходите во домаќинствата и работните места.

Според Старк (Stark, 1996) промените настануваат како последица на новото комбинирање и регрупирање на постоечките ресурси. Тој го истакнува континуитетот на стратификацијата и структурата на моќ помеѓу општеството за време на државниот социјализам и постсоцијалистичкото општество. Се очекува оние луѓе кои биле на власт во претходниот систем, да ја искористат својата позиција за да бидат на власт и во новиот систем. Сепак истражувањата покажуваат дека елитата доживеала огромен пад, како и политичкиот врв, додека економскиот и културниот слој поминал најдобро за време на промените.

Општествено-економската и политичката транзиција во Централна и Источна Европа се случувала во период кога западното општество минувало во фаза на постмодерен консумеризам. Од почетокот до крајот на 70-тите години на XX век промената на професиите влијае на процесот на социјална стратификација, на нејзиниот обем, структура и обрасците на потрошувачката, на кои значително влијаеле вкусот и естетските промени. Изборите на потрошувачот се обликуваат под влијание на непрекинатиот проток на информации, кои ги пренесуваат електронските медиуми. На тој начин настануваат нови модели на потрошувачка кои создаваат основа за самоидентификација и идентификација на групата (Кнох, 1991).

Развиениот капитализам има тенденција да создава нови потреби со цел да ја зголеми профитабилноста, нови процеси предизвикува и конкурентноста и глобализацијата. (Harvey, 1989) Овие процеси ги вклучуваат сите општествени аспекти како уметноста и културата. Главни места за овие процеси се поголемите градови, кои претставуваат мрежа на конститутивните односи помеѓу класата, културата и просторот,

нудат друштвено-културна разновидност и широк (меѓународен) опсег на потрошувачка за задоволување на посебни и секојдневни потреби. (Клох, 1991: 182)

Во почетокот на деведесеттите години на XX век се укинува поголемиот дел на централизираниот систем, се трансформира и приватизира јавниот сектор, се либерализираат домашните цени и надворешната трговија, се формираат нови фирми и претпријатија, има висока стапка на инфлација, расте невработеноста и опаѓа националната економија, што ја забрзува општествената нееднаквост посебно помеѓу урбаните и руралните подрачја. Деведесеттите години се карактеризираат како период на економска стабилизација и развој, формирање на нови класи и меѓународни трговии.

Недучин (Недучин, 2014:220-221), ги набројува основните карактеристики за постсоцијалистичкиот град и главните фактори на урбаниот развој. Во однос на идеологијата, тие се: политички плурализам, повеќепартиски систем и демократија; индивидуализам и слободен избор; раслоено општество и можности според општествената и економската положба; пазарна економија; постепено освојување и отворање кон западот; прилив на странски капитал, либерализација, интернационализација и глобализација на пазарот; економија основана на потрошувачката; терцијалниот сектор како отскочна даска за урбаниот развој; приоритет на приватна сопственост. Идеолошките манифестации се следни: станбена градба според побарувачка и финансирана од приватен капитал; либерализација на пазарот со недвижности и индивидуална сопственост; станот како симбол на статус; поголеми трошоци за домување и комуналните услуги; интензивна деиндустријализација; приватизација на државните претпријатија и слободен пазар; економски раст условен од прилив на странски инвестиции, сè поголема улога на малите и средните претпријатија и доминација на приватниот сектор; сè поголема приватна сопственост над градежното земјиште. Влијанието врз градскиот простор се манифестира како: сè поинтензивна миграција град-субурбани подрачја; индустрија дислоцирана во субурбани зони, појава на подрачја на потенцијален браунфилд; појава на луксузни резиденцијални квартави и сè поинтензивно градење еднофамилијарни објекти во субурбаните зони; диверсификација на станбениот фонд според економските можности на домаќинот; суфицит на станови поради ограничените можности; запоставување и пропаѓање на социјалистичкиот станбен фонд; избор на местото на домување, социо-просторна стратификација; менување на социо-просторната структура и израмнување на густината

на домувањето; комерцијализација и ревитализација, зголемување на туристичките активности, иселување и гентрификација; децентрализирана малопродажба и појава на хипермаркети и пазарни центри; зголемување на куповната моќ, достапна роба, зголемени понуди; трошење како општествена активност; трговски центри како централни места за социјализација; приватизиран и комерцијализиран јавен простор и намалување на неговиот удел во вкупниот градски простор.

Ваквата урбана трансформација има позитивни и негативни ефекти. Позитивни аспекти на основните принципи на транзиционални реформи (прва и втора транзиција) се: враќање на концептот на приватна сопственост на имотот; либерализација на пазарот за недвижности; стратегија за привлекување на странски капитал, интензивен развој на претприемништвото и појава на приватни инвеститори; економско реструктурирање и терцијален сектор како отскочна даска на урбаниот развој; реформа на правната и институционалната рамка. Негативни ефекти се: недоволно регулиран процес на приватизација на државниот имот; недостаток институционална координација; подредување на долгорочните стратегии на урбаниот развој според индивидуални интереси; ненасочена деиндустријализација и пропаѓање на индустријата; селективна имплементација на законските регулативи.

Во однос на урбаните обрасци и на урбаното опкружување (трета транзиција) позитивни ефекти се: раскинување со моноцентричниот модел; децентрализација на функцијата и содржината; комерцијализација следена со постепена и сеопфатна ревитализација на градскиот центар; активирање на браунфилд локации од страна на приватниот сектор; многу интензивна станбена изградба водена од пазарната побарувачка, подобрување на квалитетот на градење и условите на домување во новите објекти; драстично зголемување на приватната сопственост над станбениот фонд; диверсификација на станбениот фонд, можност за избор на локација на домување и зголемена мобилност на населението; подобрување на условите за домување во централно лоцираните станбени населби; изедначување на густината на домување и интензивирање на развојот на субурбаните подрачја; појава на конкуренција во комунални услуги; реструктурирање на малопродажбата, појава на западен модел на пазарни центри; зголемување на куповната моќ, хомогенизација на понудите, поголема достапност на робата и раст на потрошувачката. Негативни ефекти се: хаотични обрасци за развој; субурбано ширење; пораст на цените на недвижностите депопулација и

преместување на работата на евтини локации; запоставување на браунфилдот со недоволно комерцијален потенцијал; суфицит на станови поради ограничените можности на граѓаните, пропаѓање на социјалистичкиот станбен фонд и пораст на нелегалното градење; запоставување на институциите за социјално домување; општествено-просторна поларизација според економските можности и локацијата; пад на стандардот во социјалистичките станбени населби; гетоизација, формирање луксузни квартави и цена на субурбанизацијата; недоволно финансирање и намалување на понудите на јавните сервиси; субурбанизација на малопродажбата и појава на ‘мртви’ пазарни центри, празнење на центарот од трговски содржини; потрошувачката како отскочна даска на секојдневниот живот и пазарни центри како централни места за социјализација. (Недучин, 2014: 222-223)

2.6.5.1. Формирање на нов урбан простор

Распределбата на станбениот простор за време на државниот социјализам е една од причините за нееднаквост, оние кои земале најголема плата – земале и најголеми станови, што им овозможувало подоцна и други привилегии. Еден од проблемите кои се појавиле по 1989 година и распадот на социјализмот било тоа што голем број станови биле на државата. Се сметало дека државната сопственост е многу помалку профитабилна и делотворна од приватната. По започнување на процесот на приватизација, се очекувало станбениот простор да се прилагоди на западните модели за сопственост и трговија со станбениот простор, да се направи пазар за недвижен имот и да се решат проблемите како недостатокот на станбен простор. Условите на оваа приватизација биле различни, некаде станарите едноставно го добивале станбениот простор во кој живееле, некаде го откупувале по ниски цени, некои станари биле исфрлени – посебно онаму каде станбениот простор требало да се пренамени за деловен или трговски простор. Се појавиле проблеми со денационализација кај постарите градски објекти.

Во централизираниот систем, трансформацијата на урбаниот простор била под контрола на градските органи кои биле надлежни за планирање и користење на градежното земјиште. Во периодот на транзиција власта која управувала со општата трансформација на урбаниот простор драматично се променила, како последица на либерализација на пазарот за недвижности. Наметната е нова структура на диференцираниот простор на градските малопродажни мрежи, обележани со пораст на

инвестиција и спојување кон нови екстензивни и хомогени елементи на постоечката структура кои ги забрзуваат функционалните промени во целата улица. (Nagy, 1996)

Ваквите процеси се случуваат во цела Централна и Источна Европа, но во различни степени поради националната политика, урбанистичкото планирање и локалните прописи кои имаат значајна улога во насочување на просторната трансформација. Со либерализација на пазарот се менува изгледот на градскиот центар, се отвораат сè поголем број мали претпријатија кои во деведесеттите се релативно нестабилни и се последица на приватизацијата и распаѓањето на големите државни претпријатија. Мета на инвеститорите се центарот на градот, периферијата и меѓу зоната, што го изменило образецот на централното планирање на градското земјиште. (Sezelenyi, 1996) Центарот на градот најмногу се ценел меѓу трговците, поради што пораснала киријата, па од централната деловна зона се отселиле малопродажбата, домашните фирми, техничките услуги за канцеларии и се замениле со специјализирани професии, банки и други современи служби. Просторниот процеп кој се појавил на пазарот на градското земјиште го охрабрува диференцирањето на меѓународниот ланец на трговци и домашните трговци. Тенденции кон концентрирање, организација и просторна распределба довеле до драматични промени во малопродажната мрежа и однесувањето на потрошувачите и во начините на користење на урбаниот простор. Меѓународните инвеститори ги преземаат националните фирми, градењето објекти од големи размери ја зголемила површината на малопродажните објекти и ја менува просторната распределба на трговските објекти, се случуваат преселби од центарот на градот кон периферијата и предградијата, трговските центри кои се развиле во централните зони привлечиле специјализирани бизниси под меѓународни трговски ланци и богати домашни претпријатија. Сето ова придонело до структурални промени и обрасци за сè поинтензивно користење на градското земјиште во центарот на градот. Плановите за развој на урбаното јадро на главниот град ја трансформирале околината и предизвикале покачување на цени и ги менуваат потрошувачите во висока или средно-висока класа, која заедно со туристите го истиснува локалното население како потошувач. Оние кои продаваат поевтина роба се на периферијата.

Во почетокот на деведесеттите години се зголемиле просторните нееднаквости помеѓу главните трговски улици и другите трговски центри во однос на цена, асортиман на производи и квалитет на услуги. Ваквата тенденција е услов за нови поделби во

секторот на потрошувачка и во општествена и во просторна смисла. Центарот на градот, за жителите традиционално средиште за секојдневно или неделно пазарување, сè повеќе станува место за многу специјализирани услуги кои се шират на сметка на услугите од понизок ранг наменети за локалните жители, што посебно ги погодило жителите од центарот на градот и централното градско подрачје и посиромашните домаќинства од периферијата.

Местото на купување станува знак за општествен статус, бидејќи е поврзано со мобилност, со општествено-економска положба и се поврзува со секојдневната потрошувачка. Може да се рече дека конзумеризмот во Централна и Источна Европа се појавил во груба форма. Урбаното општество не се диференцира во тенката разлика во потрошувачкото однесување или индивидуалноста, туку во можноста да се користат или не предностите на новите објекти. Промената во користење на урбаниот простор главно наменет за меѓународни фирми и домашни трговци, со сè поголеми просторни разлики не ги ублажуваат дури ни плановите на локалните институции или централни власти. Нивната економска политика сега е либерална за разлика од државниот социјализам, па затоа социјалната политика не е нивен приоритет.

2.7. Постмодерен град⁵⁵

2.7.1. Историско-општествен контекст

По Француската буржоаска револуција и индустриската револуција, светот забрзано се трансформира. Новите вредности и новите стилови на живот се препознаваат во секој општествен сегмент. Модернизмот и интернационализмот и нивната идеологија за новиот, модерен светски поредок широко се прифаќаат, но не ги задоволуваат сосема човечките критериуми кои често се менуваат во зависност од општествената состојба. Светот е презаситен од случувања и лесно достапни информации во кои е тешко да се препознае важното од неважното. Истото важи и за уметноста, секој ден има многу нови уметници и дела и критериумите се доведуваат во прашање, што ја прави уметноста непрепознатлива, лесно достапна во секојдневието и отвора потрага по нови начини на изразување кои би одговарале на новите стилови на живеење. Уметноста после 80-тите се нарекува постмодерна. Нејзина главна

⁵⁵КОНСУМИРА: глагол: свршен и несвршен, множина: консумираат. Изведенки: консумирање ср.глагол. им. Значење: потроши, троши нешто (обично како храна, изеде, испие); (се консумира) се троши. Аглиски јазик: consume. Примери: се консумира многу храна.

карактеристика е апсолутен еклектицизам и зачудувачки збир на стилови, кои заедно прават целосен мозаик на нашето време. Сликаството и вајарството имаат споредна улога, бидејќи се означени како инструменти на владеачката класа. Во прв план се нетрадиционалните облици како инсталација⁵⁶ и фотографија⁵⁷, кои многу се политизираат. Постмодернистите ја напаѓаат модерната уметност во склопот на поширок напад против современото општество⁵⁸. Главната манифестација на постмодернизмот е присвојување и узурпирање на претходни стилови и исмејување или преземање на посебни мотиви, па дури и цели слики. Уметниците отсекогаш позајмувале од минатото, но ретко толку систематски како сега, што е знак на продлабочување на општествена криза на која ѝ се заканува слом. Важноста на уметникот и предметот на уметност е намалена, а содржината и постапката добиваат предност пред естетиката. Нема повеќе јасна разлика помеѓу сликарство, вајарство и фотографија. (Janson, Janson, 2005: 916)

Важен аспект во постмодернизмот е забавата, која преку емоционална диверзија има цел да го привлече и задржи вниманието на конзументот. Сето ова создава поволни услови за развивање на т.н. креативни индустрии, индустрии кои носат економски профит, а покажуваат или предизвикуваат некој вид на сознание, уметничко, културно или научно. Ваквите индустрии земаат сè поширок зафат, па може дури да станат и знак на идентификација за одредено место, објект. Постмодерната архитектура може да е пример за креативна индустрија. Се создаваат концепти кои ги комбинираат потребните елементи на забавен начин и создаваат производ кој привлекува, забавува и се продава. Дали постмодерниот град е всушност производ на креативната индустрија и носи економски профит, а истовремено претставува дом и здрава околина со позитивни вредности за своите жители?

⁵⁶Инсталациите имаат централно место како идеален израз за деконструктивистичката идеја за светот како текст кој не сака да биде никогаш во целост создаен, дури ни од авторот, така што неговите читатели можат да го читаат по сопствена дискренија. Гледачот е препуштен по своја волја да талка низ овој микрокосмос, своето сфаќање го должи на доживувањата и спомените, кои помагаат да се напише ‘текстот’. Инсталациите се празни кутии: тие можат да содржат сè што и авторот и гледачот сакаат во нив да стават.

⁵⁷Фотографијата е поттикната од новото значење на семиотиката. Фотографите (посебно во САД) поставуваат прашања за да го охрабрат преиспитувањето на прифатените поимања за светот во кој живееме и за општествениот поредок кој се наметнува. Често се следи формулата на Балдесари (Baldessari) за поставување на слика и текст едно до друго, но пораката брзо се заборава.

⁵⁸Концептуализмот и дадаизмот ја напаѓаат модерната уметност пред постмодернизмот.

Слика 20. Хотелот Њујорк во Лас Вегас.

Светот се наоѓа во преодна доба, а зборот ‘пост’ не го дефинира правецот на движење. Зборот ‘постмодерен’ се појавува на крајот на 40-тите години за да го означи крајот на цивилизацискиот период кој почнал со ренесансата и траел некаде до средината на 60-тите години. Првите знаци се забележуваат уште во тоа време, но се чини дека можеби станува збор за задоцнета етапа на модернизмот, бидејќи нема одлучен прекин. Постмодернизмот е последица на постиндустриското општество, кое со голема брзина се претвора во информатично (таканаречено: трет бран⁵⁹). Според тоа гледиште, политичките, економските и општествените структури (кои од Втората светска војна владееле со западниот свет) или се менуваат, или се однаatre нападнати или пак сосема се распаѓаат, а неверојатно е тоа што ова се случува во исто време кога пропаѓа комунизмот во Источна Европа. Ова распаѓање на општествен план, како последица има духовна криза, која е одраз на збунетоста и хаосот во животот на луѓето. Постмодернизмот е резултат на разочарувањето и отуѓувањето кое ја погодило средната општествена класа. Истовремено граѓанската култура ги исцрпила своите можности и времето кое го имала акумулирано во себе и од својот некогашен ривал, авангардата.

⁵⁹ Third Wave

Педесеттите години на дваесеттиот век, медумите ја направиле авангардата толку популарна, што била прифатена и од средната класа, па почнала самата себе си да се поткопува за непрестајна промена во име на самата промена. Во следната деценија модернизмот го прифатиле и големите индустриски компании и тоа не само во областа на архитектурата, туку и сликарството и во скулптурата, и се сведува на ‘капиталистички’ начин на изразување. (Janson, Janson, 2005: 914-915)

Дали човекот се презасити од едноставноста и функционалноста и после години тежнеење кон минималност и практичност, дојде до унифицираност кој ја потикна желбата за диверзитет и идентитет? Оптимизмот на модернистите не ги задоволи новите потреби кои се појавија после Втората светска војна. Како разочарување од неуспехот на утопистичката идеја следува постмодернизмот. Модернизмот и постмодернизмот се парадигми кои од една страна се целосно спротивни, а од друга страна сосема се преплетуваат и надоврзуваат. Самото тоа што постмодернизмот се дефинира (или не се дефинира воопшто) како доцна фаза на модернизмот ни кажува за состојбата на општеството. Според чикашката школа⁶⁰ развојот на градовите т.е. метрополата е доказ за стареењето на една цивилизација. Постмодернизмот како да ни го потврдува тоа – градот станува колаж од најразлични стилови и е еkleктична творба од многу времиња, култури, народи, општества, уметности. Сите вредности се доведуваат во прашање. Нема ништо ново, туку се рециклира старото. Модернизмот бараше едноставност и пропагирал ново општество за новиот модерен човек, но постмодернизмот тоа го третира со доза на скептицизам и иронија. Тој се навраќа на елементите од минатото и ги комбинира на индивидуален начин. Естетиката повеќе не е многу важна во дискусијата. Модернизмот вели помалку е повеќе⁶¹, постмодернизмот повеќе е повеќе и помалку е досадно⁶². Постмодернизмот пред сè е помпезен и драматичен. Сака да привлекува внимание и поради тоа се развива во едно глобализациско општество, каде што сите вредности се релативни. Во еден ваков масивен релативизам, каде моралните вредности повеќе не се универзални, ниту естетиката не е универзална, градот станува сплет на идеи, култури и движење. Креативните индустрии го покажуваат својот

⁶⁰Во социологијата Чикашката школа подразбира интелектуална заедница составена од предавачи и истражувачи од Одделот за социологија на Универзитетот во Чикаго од крајот на 19 век. Основач се смета за Албион Смол, а најголемите достигнувања се постигнати во т.н. ‘втората генерација’, која работеше во 20-тите и 30-тите. Водечките истражувачи се: Роберт Езра Парк, Ернест Вотсон Бардес, Луис Вирт и др.

⁶¹“Less is more” - Ludwig Mies van der Rohe

⁶²“Less is bore” - Robert Venturi

придонес скоро во секој аспект на градскиот живот. Креативноста повеќе не е уметничка карактеристика, со која се создава напредно уметничко дело или се претставува револуционерна идеја, туку е алатка за бизнис, профит, маркетинг кој може да се сака или мрази, но никако не смее да се биде индиферентен. Постмодернизмот е за привлекување внимание и покажување на емоција. Дали нашето секојдневие станува толку досадно, монотono, меланхолично, што новите уметнички правци место да ни сервираат некаква позитивна вредност тие се трудат да извлечат од нас емоција или внимание? Рем Колхас⁶³ (Rem Koolhaas) вели: „Повеќе отсекогаш, градот е сè што имаме.”

2.7.2. Дефинирање на постмодернизмот

Постмодернизмот е повеќе од теориска парадигма. Тој е настан кој се случува во сите аспекти на градот. Неговите скептични интерпретации во културата, уметноста, архитектурата, историјата, филозофијата итн. често се поврзуваат со деконструктивизмот и постструктурализмот⁶⁴. Постмодернизмот не е само уметничка идеологија, туку состојба на општеството која ги рedefинира поимите.

Потекнува од 60-тите години, од теоретичарите е разработуван како концепт во 70-тите години, а популаризиран е во 80-тите години. Се користи како контраст на модернизмот кој го претставува раниот капитализам, а постмодернизмот доцниот капитализам. Постмодернизмот смета дека нема едно унифицирано знаење или вистина, а уметноста, моралот и науката стануваат анонимни и фрагментирани. Се појавува антиавторитет, се смета дека моќта која ја има авторитетот треба да е дестабилизирана. Разиграно го поттикнува конsumerизмот и културална/интелектуална вмешаност. Се јавува дифузија меѓу високата и популарната култура. Текстуализација, трансформација на реалноста во слики, фрагменти од времето во серии од сегашност, еклектизам и случајност. Елементите и принципите на постмодернизмот се следни: пристап, јустапозиција, реконтекстуализација, слоевитост, интеракција помеѓу слика и текст, хибридноста, видливост и репрезентативност. Всушност во постмодернизмот нема

⁶³What Ever Happened to Urbanism?- Rem Koolhaas. S,M,L,XL, OMA, (with Bruce Mau), The Monicelli Press, New York, 1995, pp. 959/971.

⁶⁴Види теории на Сосир и Дерида. Фердинанд де Сосир (Ferdinand de Saussure), швајцарски лингвист и семиотичар, татко на современата семиотика. Жак Дерида (Jacques Derrida), француски филозоф кој преку семиотичка анализа го развива деконструктивизмот и зборува за феноменологијата, структурализмот, постструктурализмот и постмодерната филозофија.

ништо претходно невидено, туку старите елементи се вадат од контекст, поинаку се интерпретираат и поинаку се доживуваат.

Џонсон и Џонсон (Janson, Janson, 2005: 914-915) велат дека живееме во постмодерна доба. Општа карактеристика на постмодернизмот е траен скептицизам, кој го отфрла модернизмот како идеал кој е типичен за културата на XX век. Тој претставува генерација која свесно не сака да го бара сопствениот идентитет. Затоа, не може да биде кохерентен правец (или движење), туку само лабав збир на тенденции, кои сепак одржуваат нова сензибилност. Секоја земја има различен поглед на нештата и различна терминологија, но сепак сите тие можат да припаѓаат на постмодернизмот. (Janson, Janson, 2005: 914-915)

Постмодернизмот ја слави смртта на модернизмот, кој го смета не само дрзок за претензијата со универзалноста, туку и одговорен за целото зло на современата цивилизација. Демократијата втемелена на просветителските вредности сега се смета за угнетувачка сила која ја шири превласта на Западот по целиот свет. Заедно со поголемиот дел од претходни авангардни движења, постмодернизмот се спротивставува на хуманизмот, бидејќи го смета за малограѓански. Се напушта рационалноста и се отвара патот на нетрадиционалните пристапи, посебно оние кои доаѓаат од третиот свет, а ги нагласуваат чувствата, интуицијата, мечтата, мистицизмот, па дури и магијата. Науката не е подобра од другите системи, не успева да ги реши сегашните проблеми. Традиционалните дефиниции за време и простор се основаат на мисловна хиреархија која служи за целите на колонијализмот. Исто така и историјата го губи своето значење. Гледање на напредок остварен во историјата било исто така поврзано со конвенционалното средиште на моќта на капиталистичкиот систем и се користи како средство за угнетување на третиот свет. Вистината се отфла, бидејќи не е ниту возможна, ниту посакувана, а нејзините творци ја искористуваат за да ја зголемат својата моќ. Единственото што се нуди се субјективни и заемно конфликтни толкувања, а тие слободно варираат според контекстот. Бидејќи ниту еден вредносен систем не е повреден од друг, сè станува релативно. Непотпирајќи се на какви било традиционални насоки, постмодернизмот бесцелно плови без смисла, лишен од чувството на стварноста. Единственото бегство од животот во кој ништо нема вистинска внатрешна вредност е, од една страна, разонодата и хедонизмот, а од друга страна духовноста. Второто не се доживува како избор, бидејќи верата го наметнува својот авторитет и самодисциплина,

и прифатливи се само крајните облици на мистицизам кои имаат побегнато од секоја рационална контрола. Затоа на луѓето од постмодернизмот им е судено да станат самољубиви ловци на задоволства без јак идентитет, цели или посветеност на било што. Признавајќи дека се цинични и аморални, тие живеат во сегашниот момент, неоптеретени со грижа за важни проблеми кои во принцип се нерешливи. (Janson, Janson, 2005: 914-915)

Постмодернизмот не се обидува да даде нови одговори со кои би ги замениле старите кои тој ги има уништено, туку нуди плурализам и многукултурни различности. Плурализмот неминовно води кон еклектицизам, кој секоја естетика ја прифаќа подеднакво. Постмодернизмот не пробува да го подобри светот. Во својот одлучен антимодеризам тој е и општествено и политички амбивалентен во најдобар случај, а контрадикторен во најлош. Принципот кој го води е анархизам. Постмодернизмот е во суштина културна дејност која поттикнува интелектуална теорија, а не политички цели за кои не е воопшто соодветна. (Janson, Janson, 2005: 914-915)

Како и секоја авангарда, и постмодернизмот е „дегенерирано“ движење кое ја поттикнува атмосферата на криза и на тој начин се одржува и оправдува. Антиелитизмот е уште еден начин на напад на културните засади, кој сака сам да ги замени. Релативизмот и анархизмот на постмодернизмот имаат изразито разорни намери. Нивниот нихилизам е одраз на скептицизмот кој преовладува во крајот на XX век, кога се смета дека малку нешта имаат некое значење или вредност. Се чини како да го следи верувањето на Едгар Алан По(Edgar Allan Poe):

„Зар сè што гледаме или ни се присторува
е само сон кој во сонот ни се повторува?“⁶⁵

Таквиот став задолжително создава проблеми. Дури и ако воспоставиме дека сè е навистина непознато, стварноста може да се зачне во функционална смисла; инаку луѓето нема да можат да опстанат. Целиот постмодернизам е преполн со спротивности. Ама ако ништо не е постојано, тогаш вредностите за кои понекогаш се застапува – феминизам, плурализам и слично – мораат да се исто така неважечки. Ако се гледа во тоа светло, постмодернизмот е стерилна филозофија која ја одржува неспособноста на интелигенцијата за делување.(Janson, Janson, 2005: 914-915)

⁶⁵ Два стиха од песната: A Dream Within a Dream, Edgar Allan Poe

Истата декаденција и нихилизам можеме да ги најдеме во крајот на XIX век во симболичкото движење со неговата апоклиптична визија на очај. Генерално земено, модернизмот ги прифаќа сите разорни вредности, како и германскиот филозоф Фридрих Ниче (Friedrich Nietzsche), кој бил еден од главните извори на авангардата. Сепак, не нуди ништо во замена, луѓето без сомневање ќе смислат нов систем кој би го заменил стариот, оној кој постмодернизмот сака да го избрише. (Janson, Janson, 2005: 914-915)

2.7.3. Постмодернизам и архитектура

Според Питер Ајземен (Peter Eisenman) модернизмот сè уште не е заменет со нова парадигма, туку ова е рококо фаза на модерната архитектура. Всушност треба ново разбирање и препрочитување на нашата култура. Џонсон и Џонсон (Janson, Janson, 2005: 916) сметаат дека архитектурата на постмодернизмот му дава цврст облик. Иако се служи со истите градежни техники, постмодернизмот го отфрла не само јазикот на Гропиус (Walter Adolph Georg Gropius)⁶⁶ и неговите следбеници, туку и општествените и етичките идеали, вклучувајќи ги и нивните сјајни пропорции. Постмодернистичката критика на меѓународниот стил во суштина била на место: тежнеејќи кон универзалните идеали, тој не воспоставил комуникација со луѓето, па тие ниту го сакале, ниту го разбирале. Постмодернизмот значи обид архитектурата да се оплемени со човечкото, кое толку очигледно исчезнало во воздржаните проекти на високиот модернизам. Главно средство на изразување се елементите позајмени од историските стилови преполни со асоцијации. На сите традиции им се придава подеднаква вредност и уметникот слободно ги користи по сопствена волја: но за време на тој процес компилацијата станала свесна пародија обележана со иронија и хумор. Еклектичениот историцизам внимателно ги одбира своите извори. Тие се сведуваат на некој облик на класицизам и некои егзотични гранки на арт деко, кои понудиле прифатлива алтернатива на модернизмот во дваесеттите и триесеттите години. Архитектите непрестајно крадат од минатото во потрага за свежи замисли, а најважна е оригиналноста на целокупниот резултат. Постмодернизмот извира од длабоко чувство на разочарување кое ја прогонува нашата доба и кое ги спречува архитектите со невини очи да го гледаат и минатото и иднината. Тоа тврдење може секако да се примени и на

⁶⁶Walter Adolph Georg Gropius (18.05.1883-5.07.1969), германски архитект и основач на Училиштето за применети уметности – Баухаус (Bauhaus), кој заедно со Мис ван де Рој (Ludwig Mies van der Rohe), Корбизије (Le Corbusier) и Френк Лојд Рајт (Frank Lloyd Wright) е еден од пионерите на модерната архитектура.

манеристичката архитектура, со која е често споредуван. Но, како што архитектите денес мораат да проектираат за различни ‘култури на вкус’, еклектичниот постмодернизам има за цел да ја одрази нашата општествена и метафизичка стварност. Историцизмот пак е само дел на новиот плурализам, кој може да вклучи и пародија на самиот модернизам. Но, таквата пародија ги спојува модернистичките техники и традиционалните стилови како би се комуницирало на нови нивоа со јавноста и со архитектите. Резултатот е целосно современа содржина, иако се чини добро познат тој хибриден стил.

Постмодернистичките згради лесно се препознаваат по редовните лакови, по округлите паладски прозори и други траги на архитектонското минато. Ги издава нивната суетност. Постмодернизмот е архитектурата на богатите симната на ниво на средна класа, а ја опкружува ореол од раскош која открива егоцентричност и хедонизам, што го предизвикала генерацијата од 80-тите, едни од најуспешните и најнеумерени во последните децении. Меѓутоа, ретроспективниот еклектизам на постмодернизмот набрзо ќе застари поради постојаното повторување на вообичаените елементи кои се сведени на сопствена пародија, без дух и цел. Во поширока смисла ова брзо застарување ја означува неуморната потрага за новото и што е уште поважно, навестува нов модернизам кој ќе дојде да го знамени оној стариот.

Постмодернистички историцизам се однесува на крајот исклучиво на декоративниот слој на меѓународниот стил, иако неговите поддржувачи тврдат дека се занимава и со неговата суштина. Поттикнат од радикалните теории, деконструктивизмот⁶⁷, е уште еден тренд кој зема сè поголеми размери од 1980 година, оди многу далеку во прашување на неговата суштина. И тој го прави тоа поради присвојување. Се навраќа на еден од најстарите извори на модернизмот – руската авангарда. Новите архитекти, инспирирани од храбрите скулптури на конструктивистите и графичките нацрти на супрематистите, настојуваат да го разбијат интегритетот на модерната архитектура со поткопување на нејзината внатрешна логика. Сепак, деконструктивизмот не ја напушта модерната архитектура и нејзините постулати, туку останува на можната архитектура, основана на градежната техника. Деконструктивизмот преку расклопување на модерната архитектура, повторно ја

⁶⁷Повеќе за теоријата на семиотиката/семиологија и деконструкцијата во H.W. Janson, Anthony F. Janson, *Povijest umjernosti – dopunjeno izdanje*. Varazdin:Hrvatsku Stanek, 2005. Фердинанд де Сосир (Ferdinand de Saussure), швајцарски лингвист и семиотичар, татко на современата семиотика. Жак Дерида (Jacques Derrida), француски филозоф кој преку семиотичка анализа го развива деконструктивизмот и зборува за феноменологијата, структурализмот, постструктурализмот и постмодерната филозофија.

склопува на нов начин. Иако во свои претходници ги набројува Микеланџело (Michelangelo), Бернини (Gian Lorenzo Bernini) и Гварини (Guarino Guarini), деконструктивизмот надминува сè што можеме да пронајдеме во пораната архитектура. Главното што ги поврзува е поставување на некомпатибилни системи или слоеви во просторот едно врз друго и внатрешна изобличеност кој ги поткопува вообичаените изрази и цели на модерната архитектура.

Колку и нивните поддржувачи да се обидуваат да одречат, постмодернизмот и деконструктивизмот се навистина две страни на иста работа кои ја донеле модерната архитектура до нејзините крајни граници. Постмодерната го доведува до прашање стилот од надвор, додека деконструктивизмот од внатре. Показател до која мера се правиле работите е изјавата на Филип Џонсон (Philip Johnson) од 1988 година, дека модерната архитектура е мртва. Постмодернизмот е транзициски период, како што на преминот на векот бил арт нуво, кој е делимична основа на модерната архитектура. Тоа е неопходен процес кој ќе ја рedefинира архитектурата каква што ја познаваме. (Janson, Janson, 2005: 916)

2.7.5. Постмодернизмот и градот

Видлер (Anthony Vidler) зборува за три типологии на градовите. Првата типологија се базира на убедувањето за рационалниот ред на природата, а втората типологија се врзува со природата на машината и функционализмот, третата типологија гледа на архитектонските елементи, како исклучиво архитектонски. Зошто архитектурата, која не е создадена од природата, ниту пак од машините, би ја барала својата природа надвор од себе си? Нејзината сопствена природа е природата на градот кој станува контекст и референца за новата типологија. Архитектурата сега учи самата од себе, врши репродукција на сопствените концепти, ослободена од конкретен социјален или историски момент на градот. Градот го нуди потребниот континуитет на формата низ историјата наспроти фрагментацијата, цензурата на целосната слика присутна во претходните типологии. Тој е самиот по себе типологија која не е ансамбл од елементи, туку целина која чека да биде декомпонирана на фрагменти чија селекција и рекомпозиција е подложна на три нивоа на значење: фрагменти со значење од минатото; избор на конкретни фрагменти и нивните граници и рекомпозиција на фрагментите во нов контекст. Архитектурата повеќе не се занимава со она што не е во нејзината природа. Таа не конкретизира одредена социјална состојба на одреден простор

или во дадено време. Објектот веќе не е баланс меѓу формата и функцијата, туку градот станува клучен, како основа за идентификација на архитектонската типологија. Посебните карактеристики на новата онтологија на градот која се издига над формалниот аспект е тоа дека градот наспроти засолништето и машината во својата есенција отсекогаш ја носел политичката димензија. Оттука фрагментацијата и рекомпозицијата на неговите просторни и институционални форми, не може да се оддели од политичките импликации. Избраните типични фрагменти од минатото на градот никогаш не се лишени од нивното изворно политичко и социјално значење.

Оригиналната смисла на формата, слоевите на времето и човечкото искуство не можат лесно да се отстранат. Ниту пак рационалистите имаат намера своите типови да ги прочистат од тоа. Напротив, значењата кои овие типови ги носат со себе, можат да се употребат во прилог на нивната нова интерпретација. Фундаменталниот метод на компонирање на рационалистите е трансформацијата, целосна или парцијална, на избраните типови во комплетно нови ентитети кои ја попримаат нивната комуникативна моќ и критички потенцијал од разбирањето на оваа трансформација. Третата типологија ја користи урбаната форма и просторните типови на градот од XVIII век како критика на модерниот урбанизам и неговата фрагментација и децентрализација, спроведени преку зонирањето. И додека модернизмот е критика на затворените, тесни индустриски квартали со лоши санитарни услови, новата типологија е критика на градот кој стана градина, збир од изолирани згради во море од зеленило, и следствено на ниво на принцип ја издига дистинкцијата меѓу јавното и приватното, означени со сидовите на улицата и плоштадот. Оттука, хероите на оваа нова типологија не треба да се бараат помеѓу носталгичните, антиградски утописти од XIX век, ниту помеѓу критичарите на индустрискиот и воопшто техничкиот развој од XX век, туку меѓу оние кои како професионални работници во служба на урбаниот живот работат на разрешување на прашањата на авенијата, аркадата, улицата, плоштадот, паркот, куќата, институцијата и опремата во една континуирана типологија на елементи кохерентни со историската подлога и интервенциите во сегашноста, како би се постигнало едно приемливо искуство на градот. Преку залагањата за излегување во пресрет на конкретните барања на сегашноста, третата типологија одбива каков било еклектицизам или носталгија кон минатото и своите цитати ги филтрира преку модерната естетика. Заклучокот на Видлер е дека архитектурата има исклучиво јавен карактер, таа е јавно добро и токму градот е

основата, теренот за урбаната типологија како врската меѓу градот и изграденото. Објектите се манифестации на колективните историски процеси на урбаниот развој, а архитектурата не е изолиран настан, туку постои како дел од урбаниот феномен, разгледан во просторна, социјална и историска смисла.

Третата типологија е постмодерен град бидејќи ја признава и историската и политичката функција во градот и архитектурата, чии карактеристики се следните:

- **Деспатилизација**; глобализација на конзументноста. Има сè помалку локални продавници, хотели, ресторани и така натаму, додека пазарувањето се случува во глобални капитални и продажни институции, банки и бизнис центри. Фасадите претставуваат лажно наследство, со цел да предизвикаат препознавање или емоција.
- **Фрагментација** која се појавува поради огромен социјален диверзитет (класен, етнички, религиозен, јазичен). Просторната фрагментација исто така е застапена, се градат големи сеопфатно планирани области. Присутна е и културна, социјална поделба, како и разлики во животни стилови.
- **Приватизација** на јавни простори преку улици, плоштади и трговски центри приватно се поседуваат. Приватизацијата се појавува како една од алатките за социјална контрола.
- **Рабни/гранични** градови предизвикани од контрастот помеѓу индустриските и кооперативните градски форми. Внатрешните и надворешните квартави стануваат цели градови, а не само зони за домување. Децентрализација на изнајмени комплекси, забавни центри, канцеларии, фабрики, магацини и сл. создаваат услови за секоја населба да си формира свој центар. Се менува економијата, се појавува сервисна економија и транспорт, чиј ефект ги зголемува разликите помеѓу граничните градови. Од еден централен град добиваме повеќе помали.
- **Двоен град** е феномен предизвикан од растот на економската нееднаквост. Постмодерниот град има многу остри контрасти. Постојат два урбани екосистеми – формален и неформален. Формалниот има сервисна економија, микс од добро платени и лошо платени работи, информатичка технологија, млади интерпретери, локации во внатрешноста на градот, работа и домување. Неформалниот има мала плата, слаба безбедност, етнички и социјални мрежи. Тој е во сенките на

подземната економија и криминал. Овој аспект е во контраст со гентрификацијата.

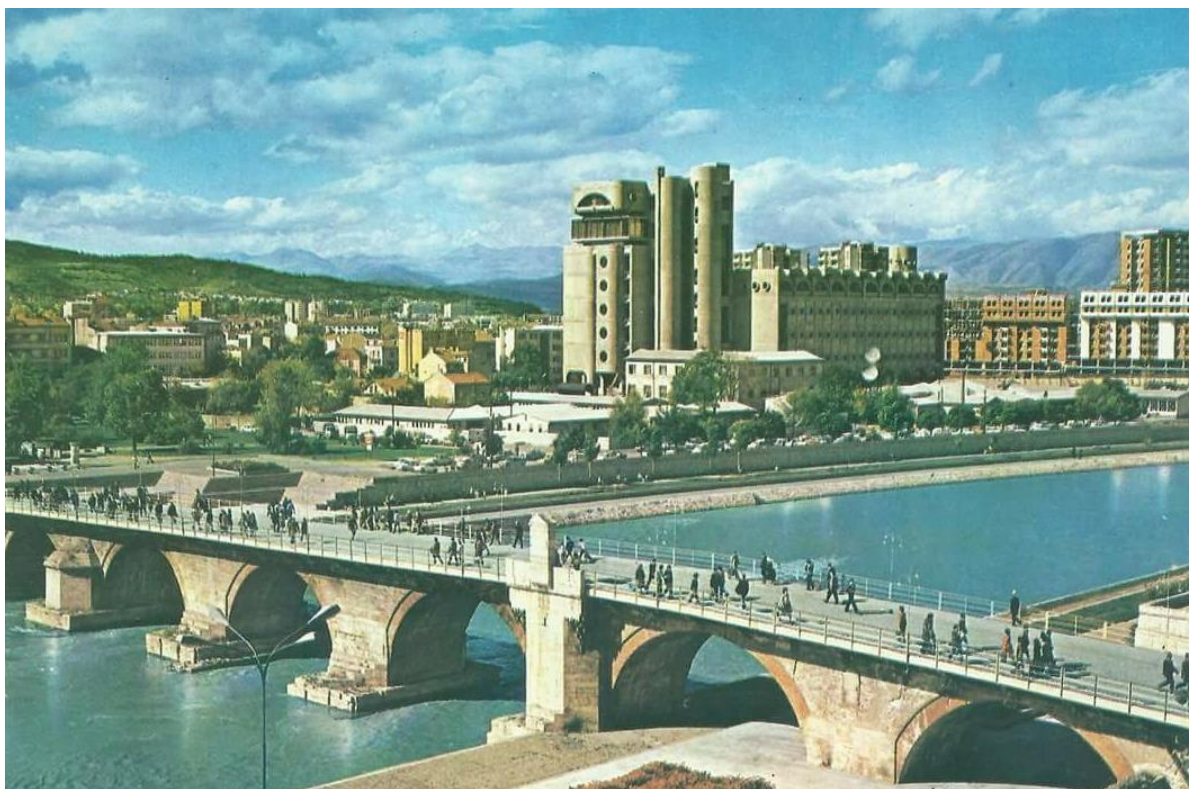
- **Гентрификација** е процес во кој евтините работни населби или делови од градот ги населува богата средна класа и стануваат скапи елитни квартави. Има повеќе нешта кои го предизвикуваат ова: демографски промени (повеќе млади фамилии го креваат стандардот на населбата); социјалната структура (нови професии, менување на класната структура и/или експанзија на средната класа); културна структура (новата средна класа е образована, културно и социјално. Интелигенцијата го цени урбаниот живот и социјалната различност) и економска структура (се појавуваат нови влијанија; се зголемува конкуренцијата за урбан простор).

Постмодерниот град е град на шаренило, различност, индивидуализам и е управуван од образованието, интелигенцијата и економијата. Сето ова придонесува до постојана потрага по нешто ново, забавно и непознато. Има толку многу случувања во него што за да се забележи нешто/некој настан мора да биде навистина интересен. Уште подобро би било од тоа да може да се профитира. Архитектурата во градот има пред сè утилитарна функција, но во постмодернизмот тоа добива сосема нова димензија. Постмодерната архитектура претставува препознатлив печат во градот, кој често се претвора во туристичка дестинација или сцена. Чарлс Џенкс (Charles Jencks) зборува за така наречен ‘град-музеј’ каде стилите го губат значењето, имаат само означувачка, симболична функција односно се ‘обележувачи на одреден начин и тема’. Поради ова радикалниот еклектицизам има семиотични погледи на архитектонската форма за разлика од модернизмот. Тој се доближува до стил и значење кое е релативно, врзано со контекстот од културата за која е создадено. Овие променети стилови и значења, кога ќе се оддалечат од контекстот, би барале одобрување.

„Кратко во содржината на нашите објекти, не е вселенската епоха или енергетскиот проблем, не е ни машинската епоха и високата технологија, туку разновидноста на културното исклуство, плуралитетот на физиката, општеството и метафизичките состојби кои се можни за луѓето. За музеите го имаме ‘градот-музеј’, за едно значење во историјата ја имаме целата историја, за едно политичко гледање имаме јавна афера и за архитектурата се надеваме за еклектицизам кој е радикален. Еклектицизмот треба да биде темелен на потребите на функцијата, разбирање на местото и желбите за симболизмот; треба да респондира со вкусот на корисниците, а ако е радикален, тежнее и предизвикува ново значење“. (Jencks)

За Бранзи (Andrea Branzi) исходот на општествена организација од планирање на просторот е да го елиминира празниот простор и на тој начин главниот град се шири во својот период на растење. Всушност, повеќе не постои реалност надвор од самиот систем, целосната визуелна врска со реалноста го губи своето значење, како што се губи растојанието помеѓу субјектот и феноменот. Градот повеќе не го претставува системот, туку тој самиот станува систем, програмиран и изотропски и со различни функции кои се содржани хомогено без контрадикторности. Произведувањето и потрошувачката имаат една иста идеологија, која е исто програмирана. Двете ја претпоставуваат и социјалната и физичката реалност комплетно континуирана и недиференцирана. Не постои друга реалност. Фабриката и супермаркетот стануваат модели за идниот град: оптимална урбана структура, потенцијално неограничена каде човечките функции се организирани спонтано во слободно поле кое е униформирано од систем за микро-аклиматизација и оптимален проток на информации. „Природниот и спонтаниот“ баланс на светлина и воздух се заменети: куќата станува добро опремено паркиралиште. Во внатрешноста не постои хиреархија или поделени, просторни фигурации од функционална природа. (Branzi, 1971)

3. ГРАДОТ СКОПЈЕ⁶⁸

Слика 21. Разгледница од градот Скопје од крајот на XX век.

⁶⁸ДЕФИНИЦИЈА ЗА ГРАД ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Согласно Законот за територијалната организација:

Град е населено место што има повеќе од 3000 жители, има развиена структура на дејности, а над 51% од вработените се надвор од примарните дејности; има изградена урбана физиономија со зони за домување, стопанство, рекреација и јавно зеленило, плоштад, изграден систем на улици и комунални служби и претставува функционално средиште на населените места во опкружувањето.

Село е населено место со еднофункционално значење во кое превладува една дејност, а атарот е со аграрна физиономија и функција.

Градовите и селата се утврдуваат со закон.

(<http://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=1> 16:20 08.09.2016)

3.1. Краток историски пресек на урбаните форми на градот

Скопската котлина⁶⁹ уште од праисторијата ги привлекувала луѓето како значајна точка меѓу истокот и западот. За еволуцијата на градот низ вековите, доказ ни е и името кое претрпувало прилагодување со секоја нова култура: Скупи (антика), Скопиа (Византија), Скопње (во словенскиот среден век), Искуб, Ускуп (турскиот период).

- **Неолит:** Остатоци од неолитски населби во скопскиот регион потекнуваат од раниот неолит т.е. од почетокот на урбаната револуција. Населбите најчесто биле кружни со неправилно распоредени куќи и улици околу плоштадот. Такви населби има околу 15 во општините: Чаир, Гази Баба, Кисела Вода, Карпош, Центар. Најзначајни се: “Тумба” во Мацари од 5 200 пр.н.е.; Церје кај село Говрлево од 5 000 пр.н.е. и Слатина во Зелениково од среден неолит. Овие населби имаат урбана организација и урбани елементи како плоштад и мрежа на улици.
- **Антика:** Скупи првпат се спомнува од Птоломеј во II век пр.н.е. Изграден е според сите правила на римската урбанистичка теорија. Се развил од легионарски логор во политички, стратегиски и трговски центар. Почнува да слабее во V век поради нападите од варварските племиња. Во 518 година катастофален земјотрес го разурнал до темел и градот бил напуштен.
- **Среден век:** По распаѓањето на робовладетелското општество и формирање на феудалниот систем, во скопската котлина има повеќе мали утврдени гратчиња (градот Чрнче на Водно, Давина кај село Чучер, гратчиња кај селата Драчевица, Алдинци и Малчиште). Во 527 година се подигнал нов град на територијата на денешно Скопје, во византискиот период наречен Јустинијана

⁶⁹Скопје се наоѓа во централниот дел на Балканскиот Полуостров, во северозападниот дел на скопската котлина, на брегот на реката Вардар. На север е планината Скопска Црна Гора, на југ Водно, на запад е планината Жеден низ која се пробива реката Вардар, а на југозапад Сува Гора околу која се полињата Полог и венецот на Шар Планина. Помеѓу Жеден и Сува Гора е долината Дервен, а меѓу Водно и Сува Гора е клисурата на реката Треска која навлегува во Скопската котлина. Градот зафаќа површина од 1 854 м². Скопје се наоѓа на 42° северна географска ширина и 21° источна географска должина и на надморска височина од 245 метри. Има умерена континентална клима, модифицирана од средоземната клима. Просечна температура годишно е 13.5 °C. Пролетта е куса, летото жешко, сушно и долго, есента топла, а зимите кратки, релативно ладни и влажни. Снежни врнежи се чести во зимскиот период, но траат краток период. Во лето температурата е над 31 °C, некогаш дури и над 40 °C. Во пролет и есен температурите се од 15 до 24 °C. Зимно време температурата изнесува околу 6 °C, а навечер паѓа под 0 °C па дури и под -10 °C. Врнежите се најчести од октомври до декември и од април до јуни.

Прима, кој изгледа како типичен провинцијалски византиски град со мистична и аскетска атмосфера, како и во целото царство. По смртта на Јустинијан, племето Берзита го зазело Скопје, околу 695 година и словенското влијание почнало да преовладува, а градот почнал да се развива во културна, духовна и политичка смисла преку јакнење на црквата и националноста. Во 1002 година, цар Самиол го поставил својот син Роман за управител на Скопје и започнал некои урбани процеси. По пропаѓањето на Самоиловото Царство, градот станува цел на многубројни освојувања, но останува под византиска управа до крајот на XII век. Следните два века е под најизменични освојувања од соседните држави. Во време на цар Милутин Урош II, во 1282 година, Скопје ја дефинира урбаната структура на утврден град. Во XIV век Скопје станал втора царска престолнина на српскиот цар Душан и ги развива своите урбани и физички структури. Тие добиваат своја форма во три издиференцирани градски простори: локалитетот на утврдениот град, локалитетот на предградието и градскиот реон. Скопје изгледал драматично со високи бедеми и кули, нагласени градски порти од големи камени блокови. Внатрешната структура била со улична мрежа, повеќе палати и дворци, станбени куќи, неколку цркви и стопански објекти. Во предградието централен дел има Старата чаршија.

SCOPIA op de Revier de Veratazar

Слика 22. Скопје, прикажан на графика на Јакобус Харевин (Jacobus Harevin) од 1594 година.

- **Османлиски период:** На 6 јануари 1392 година Скопје паѓа под Турците Османлии и под нивна власт останува пет века. Населението се менува: се населуваат турски колонисти од Азија, а домашното население се раселува. Турците на Скопје му дале изразито турски-ориентален карактер. Просторната организација ги следела основите на стариот утврден град, но ја акцентирала ориенталната архитектура. Промената на урбаните концепти придонесува и зголемување на градот со нови станбени единици – маала, со сите придружни содржини. Градот имал нова урбана организација, со добра, спонтано создадена композиција на основните и други функции со мала поврзаност кон европската традиција. Во XVI и XVII век Скопје бил најбогатиот град на Балканот. Имал околу 40 000 жители и постојано расте. Старите патишта биле поправени, повторно се движеле каравани, се населувало и христијанско население поради огромната трговска и стопанска дејност. Чаршијата ја заземала централната позиција, помеѓу сега веќе нефункционалната тврдина и многубројните муслимански и христијански маала. Скопје било поделено на 70 маала со 10 000 куќи, но било опожарено во 1689 година од австрискиот војсководец Пиколомини и речиси уништено. Скопје повторно почнало да се обновува во следните 100 години, но како мал, непознат град, со изнемоштено, уплашено и сиромашно население. Во почетокот на XIX век, Скопје е мал град со околу 5 000 жители, но повторно почнува да се развива кога неколку паши почнале повторно да градат во Скопје и ја подобриле положбата на населението. Во 1865 година има 21 800 жители. Со градење на важната железничка линија се добива непосредна врска со Белград, а преку него со средна и западна Европа.
- **Балкански и светски војни:** На 13 октомври 1912 година Скопје го окупираат српските војски со прекин од 1914 до 1918 година, градот бил окупиран од германски, австриски и бугарски војски. По Првата светска војна, Скопје станало главен стопански центар на целата моравско-вардарска област сè до 6 април 1941 годна. Сепак и покрај кризните времиња во периодот на Балканските војни, градот се развива како центар на „Јужна Србија“ и во 1939 година има околу 80 000 жители. За време на Втората светска војна, Скопје бил окупиран од бугарските трупи. Со бугарската

окупација била затворени многу комуникации неопходни за економскиот живот, па градот повторно изгубил дел од својата вредност.

Слика 23. Плоштадот во Скопје за време на прославата за победа над окупаторот.

- **Современ град:** На 13 ноември 1944 година, Скопје бил ослободен од окупаторот, а на 28 декември истата година на Второто заседание на АСНОМ, почнува нова ера, како модерен и современ главен град на Македонија. Се зголемува бројот на населението, се намалува слободната површина и околните ливади, а се градат нови индустриски и други објекти. Значаен период, проследен со природни катастрофи: голема поплава во 1962 и катастрофален земјотрес во 1963 година. Благодарение на големото искуство од минатото, меѓународната солидарност и големата љубов на жителите кон својот град, Скопје повторно е изграден. Новата архитектура во Скопје е модерна, и му дава сосема нов и поинаков лик. По осамостојувањето на Р.Македонија, Скопје е главен град кој доживува значајни настани од поновата историја. Во почетокот на XXI век Скопје се соочува се поголема густина, поради приливот на луѓе од внатрешноста на државата. Ова придонесува до градење на нови објекти и трговски центри, проширување на

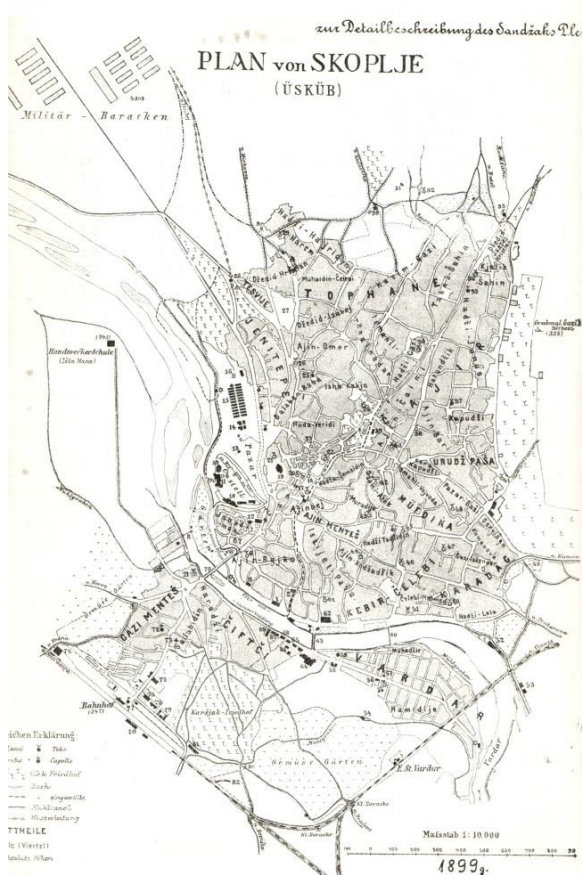
капацитетите на сообраќајната мрежа и несоодветно развивање под притисок од светските трендови и локалните политики.

3.1.1. Традиционален, европски и модерен град

Низ историскиот развој на градот Скопје, поминале многу различни народи, племиња, освојувачи и секој од нив оставил свој печат и културолошки и морфолошки врз обликувањето на градската структура. Честите турбуленции и промени на политичките и социолошките услови за живеење предизвикувале и чести преселби на луѓето, односно доселувања и отселувања. Централната географска положба на Скопската котлина на Балканот е една од главните причини за транзитните етнички преселувања и собирања на различни етнички групи, поради што Скопје и денес е повеќенационален град. Ова го прави Скопје традиционален балкански тип на град, во кој се преклопуваат остатоци од повеќе временски етапи, култури и обичаи. Тоа го докажуваат остатоците од антиката, византискиот период и турско-ориенталните белези. По ослободувањето од турската окупација, во Скопје почнуваат да преовладуваат западно-европските трендови од тој период и градот постепено го менува ликот и се развива во една поинаква насока. Проф. Минас Бакалчев во својата докторска дисертација „Домување како урбан фрагмент на примерот на Скопје“, трансформацијата на градот Скопје ја дели во три периоди и тоа: град-мозаик на супкултури, традиционален балкански град; унитарен модел, реконструкција кон европски тип на град и унитарен модел, реконструкција кон интернационален тип на град. Град-мозаик претставува развивањето на Скопје до крајот на XIX век, ориентален град со османлиски белези чија главна структура е сочинета од маала (како урбано поле т.е. една единица од мозаикот). Европски тип на град, во првата половина на XX век преку Генералниот регулационен план на Скопје од Димитрија Т. Леко, 1914 година и Генералниот регулационен план на Скопје од Јосиф Михајловиќ, 1929 година. Интернационален град според принципите на модернизмот во втората половина на XX век, преку Генерален регулационен план на Скопје на Л. Кубеш од 1948 година, како функционализам и Урбан план на централното подрчје на Кензо Танге од 1965 година како послефункционализам.

Кризата во турското феудално општество која се забележува и преку низата на движења, востанија, бунтови и реакции (почеток на XX век), ги поттикнува и забрзува промените и прогресот кај македонското население (Арсовски, 1988). Македонското население се зголемува и ја подобрува својата материјална состојба што предизвикува

промена во дотогашниот општествен и политички живот. Тенденциите за надградба на градителските вредности и новата архитектура се поттикнати од општествено-политичките промени, во кохерентна и издиференцирана просторна рамка на историското јадро со особени вредности. Тоа поставува нови односи и започнува процес на спонтан урбан развој и осамостојување на македонските градови со оригинален органски урбанизам, со високо ниво архитектонизирани простори и специфичен ликовен израз. Паралелно се појавуваат и првите почетоци на европеизацијата на станбените и јавните објекти. Полека се губи интересот за негување на сопствената градителска традиција под притисок на модерноста и импровизациите, постепено после Првата светска војна, што претставува прекин на ориенталните карактеристики кои се последица на Османлиското Царство. Планот на Скопје од 1899 година, претставува почеток на идејата за поголема европеизација на градот, негово урбанизирање и планиран развој.

Слика 24. План на Скопје од 1899 година, германска транскрипција.

До тогаш Скопје е во своите доцноантички и средновековни граници, помеѓу Скопската тврдина и парк шумата Гази баба до реката Вардар, која пак е природна, дива, со силен тек и полна со мали острови. Градот се шири кон југ кон воспоставениот железнички коридор (1878 год.), преминувајќи го Вардар. На неговиот брег во полуостровското обликување се забележува новата населба, со планирана ортогонална сообраќајна мрежа – Мадир маало. Се развиваат старите населби и се формираат нови кои имаат урбани елементи. Се обновуваат старите и се градат нови инфраструктури и станбени и јавни објекти. Се појавуваат нови објекти кои ја уништуваат живописната, антропоморфна народна градителска традиција. Сите овие промени после долгогодишното турско ропство придонесуваат до формирање на нови процеси на трансформација кои носат напредок и развој со кој преку урбаниот простор и неговото ново формирање се потврдува културниот идентитет и станува дел од јавниот и урбаниот живот. Македонските градители, ослободени од стеги се навраќаат на богатото архитектонско минато и земаат елементи од византиската култура, грчката култура и останати школи кои ги има во Македонија и формираат интуитивни објекти, кои не се шематизирани како европските, туку се органски и произлегуваат од процесот на живот. Обликувањето е оригинално и со обединувачки урамнотежени целини со социоекономски вредности, индивидуалност и диференцијација и градација на урбаните и архитектонските интереси. Македонските градови во XIX век се темелат на некои искуства од османлиската и класичната култура, но во урбаното ткиво се внесува животот и живеењето со сите природни законитости. Се отфрла академизмот и догматизмот, а се внесуваат духот, социјалните и социо-општествените, културните, естетските и други облици на живеење, во урамнотежена матрица на органски ускладен организам. Овој облик ја зачувува меморијата и ја надоградува духовната и урбаната слоевитост преку континуитетот на стари и создавање на нови симболи, митови, значења и вредности. Скопје како и останатите градови во овој период се состои од: домување, чаршија, деловни подрачја, улична и комунална мрежа. Овој спонтан модел на град престанува да се развива со Балканските Војни, Првата светска војна и Втората светска војна.

Паралелно со развивањето на градот по локални обрасци формирани од стилот на живот и постоечкото културно наследство, во Македонија пристигнуваат и трендовите на европските архитектонски школи кои носат елементи на готика, барок, класика, неокласика, романика, сецесија и сл. Првиот објект со влијание од западните култури во

Скопје е објектот на Скопската митрополија, изграден во 1783 година. Потоа следува црквата Св. Богородица, изградена во 1835 година, но сепак со значително влијание на византиската традиција. Дел од овие влијанија се наметнуваат преку тогашните југословенски архитекти, преку класицистички и академски принципи, но дел се и сосема импровизирани и нестручни. Сето тоа доведува до мешавина од најразлични стилови, меѓусебно неклопени со класични, неокласични, ренесансни, академски барокни манири, елементи и орнаменти. Сепак и покрај скромните материјали и недостатокот на кадар, Скопје успева да се насочи кон надминување на едноставните интерпретации на класичните и неокласичните стилови и да формира со многу ентузијазам свој препознатлив лик.

Слика 25. Панорамски изглед на Скопје, почетокот на XX век

Во почетокот на XX век се градат повеќе објекти кои имаат стилска насока и го формираат ликот на Скопје како: Офицерскиот дом изграден од Вилјем Баумгартен со обележја на руски академизам во 1929 година; школски објекти со класично академски обележја изградени од Димитрие Д. Леко кој учествувал и во завршниот дел од изградбата на Народниот театар со посебно нагласен класичен академизам во 1927 година; Народната банка со модерни класицистички и академски елементи во влезниот дел во 1901 година; Католичката црква е со готски елементи; Старата железничка

станица (1873 година) и некои објекти по кејот на Вардар се со неокласицистички стил, Скопската митрополија (1783 година), турската воена болница е со барокни елементи. Во триесеттите години на XX век се градат и објекти со влијанија на еклектичен маниризам, хотели и одредени групации во градот. Откако се извлекуваат лекции од сите овие стилски историски елементи, во Скопје се појавува и модернизмот преку објектот на Милан Злоковиќ од 1889 година, објектот на Трговската комора. Други автори кои градат со елементи на модерен рационализам се Сотир Томовски и Бранислав Којиќ. Објекти се: зградата на Берзата, зградата на Црвениот крст, новата Железничка станица (1938 година). Модернизмот се забележува посебно кај станбените објекти, каде може да забележиме стандардизација. Според Арсовски (Арсовски, 1988: 23-24) распоредот на стилските групации создава вредности во градскиот живот:

„...тие со своите амбиенти создавале високи вредности што и денес се проценуваат од хуман, социолошки, а исто така и од многу други општествени духовни, рационални, естетски и практични човечки аспекти, можеме да очекуваме заклучок дека е присутен нивниот културен придонес за своето време, со што го обезбедиле нужниот континуум во градителското искуство, а и она највредното – ја зачувале меморијата за човековото живеење во овој наш град“.

Што се однесува на станбената структура, која во најголема мера ја покажува формата на градот, во периодот пред балканските војни продолжува традицијата на живеење во маала. Станбената структура во Скопје во огромна мера е дефинирана од движењата на населението и преселбите. Населението со одредена иста карактеристика (религија, националност, потекло, занает, род) се населувало во ист регион и се создавало маало. Како последица на ова, текстурата на градот Скопје до периодот меѓу двете светски војни е поделена на региони, односно маала кои иако се разликуваат меѓусебно, вообичаено имаат ситно ткаење и се наречени според заедничката карактеристика на жителите, било тоа да е националност, религија, занает, име на местото или родот од кое потекнуваат. Доселувањето на население од етничките предели на Македонија и нивно концентрирање на одредени делови на Скопје им давало на доселениците да ги зачуваат своите основни етнички белези (носија, народно творештво, дијалект...), но и полесно да се прилагодат на новата околина. Ваквите делови во градот го добиле името според местата од каде се доселиле жителите (Дебар маало, Карадаг маало). Во Скопје се случувале и внатрешни преселби кои влијаеле на етничката структура и морфологијата на градот и маалата. Овие преселби биле од

стихијна природа, по сопствена иницијатива на некои семејства или родови. Ваквите преселувања придонесувале до промена и проширување на одредени скопски маала.

Во периодот меѓу двете светски војни, Скопје е град со контрасти, со источна и нова европска архитектура, град со конзули, напредна трговија, град со европска мода во начинот на живеење и град со зачувани традиционални навики на живот. Во 1921 година брои 40.660 жители, бројот се намалува поради иселувањето на Турците. Според патописците, сите овие противречности прават убав град, во кој животот е пријатен. Скопје е административно поделен на маала од левата и десната страна на реката Вардар. На левата страна на градот, центар претставувала старата скопска чаршија, зад која имало маала со приземни и двокатни куќи, изградени од послаб материјал. Големите дворови биле оградени со високи сидови и биле полни со дрва, ладовини, цвеќиња, чешми и бунари. Вакви маала се: Пајко маало, Карадаг маало, Чаир маало, Топаана, Егејско маало, Хаџи Хајредин, Хаџи Хурем, Мујкудин Челеби, Џедит, Иса бег, Тешвекије и Ново христијанско маало. Од десната страна на реката Вардар куќите биле градени во европски стил од каде и навлегувал новиот начин на живот. Секоја нова куќа имала санитарии, светли салони, висок тавани и модерен луксузен мебел. Маалата на оваа страна се: Гази Менташ маало. Хаџи Салеледин маало, Чивчи маало, Хараџи Салаледин, Мухаџир маало, Хамдије маало.

Скопје претрпува посовремена урбанизација по Првата светска војна, кога се проширувале предградијата и била потребна нова урбана форма. Првиот регулационен план бил направен во 1914 година од Димитрије Т. Леко во класицистички стил, но иако во 1920 година прво бил прифатен, во 1925 година планот бил одбиен⁷⁰.

⁷⁰Изработени се и два други плана и тоа: Регулационен план на град Скопје од инж. Хранислав Спасич во 1922 год. И Регулационен план на левиот брег од град Скопје од инж. Петар Јанакиевич во 1924 год.

Слика 26. Регулациониот план за Скопје од 1914 година.

Целта на овој план била да се отфрлат сите османлиски традиции во урбаниот простор и да се внесат европските трендови преку академизмот. Со ова се отфрлале и сите вредности кои ги имал македонскиот град во свој спонтан раст по ослободувањето од Османлиите. Планот го воведува Рингот во Скопје, кој останува главна тема во сите следни планови и го дефинира плоштадот како јавен простор. Бакалчев (М. Бакалчев, 2004:71) вели:

„Урбаниот проект на Д.Т.Леко, промовира еден нов урбан модел, унитарен концепт на урбаната форма, преку радикална елиминација на традиционалната предлошка и локалното, sukcesивно генерирање на урбаната форма. Теоретската основа на урбаниот проект тргнува од категориите на рехабилитација на историските урбани форми: питеорескниот израз и фрагментирањето на градскиот простор; неправилноста и sukcesивноста во генерирањето на урбаната форма; затворениот урбан простор и дијалектичкиот однос на полните и празните површини; фрагментираноста и

неформалноста на зелените површини. Така тргнувајќи од теоретската основа на принципите на уметничко обликување на градовите на К. Зите⁷¹ и референтноста на историското урбано искуство, од една страна внесува сензитивност кон природниот контекст, но од друга, го прифаќа принципот на табула раза, во креирањето на една артифициелна ирегуларна урбана основа (планирана питорескност)⁷².

Слика 27. Скопје, во 20-тите години

3.1.1.1. Генерален регулационен план на Скопје од Јосиф Михајловиќ

Во 1928 година Скопје било поделено на 18 региони и маала. Истата година бил изработен нов план кој предвидувал решавање на сообраќајот и поврзување со перифериите, поделба на квартави според намена, изградба на јавни објекти и разубавување на центарот. Јосиф Михајловиќ⁷², архитектот кој го направил планот, бил

⁷¹Camillo Sitte е австриски архитект, сликар и урбанист. Во 1889 год. ја издава книгата „Планирање на градот според уметничките принципи“, во кој се обидува да создаде единство помеѓу новите, модерни објекти, јавниот простор и природата.

⁷²Јосиф Михајловиќ, роден во с. Тресонче (28 мај 1887 год.), во семејство на сидари и зографи од родот Јуруковци. Се описменил во манастирот „Свети Јован Бигорски“, а во 1893 год. се преселиле во скопското село Кучевиште. Учествовал во балканските војни и во Првата светска војна. Дипломирал на архитектонскиот отсек при Високата техничка школа во Белград во 1910 год. Прва работна задача во 1911 год. му било во тимот што ја проектирал зградата на Академијата на науките и уметностите на Србија и на градската палата на градот Белград. Отишол во Америка, се стекнал со титулата инженер-архитект и навлегол во американските политички концепти. По враќањето заминал на доспецијализација на Универзитетот во Сорбона, на Институтот за урбанизам, а заминал на уште повисоко специјализирање и во Лондон. Се појавува како соосновател на белградската фирма „ФЕНИКС“. Работел во изградбата на железничките пруги Ужице-Сараево и Велес-Прилеп. Во 1929 год., бил назначен за градоначалник на Скопје и останал до крајот на својот живот. Се занимавал и со архитектонско проектирање. Починал на 11 март 1941 год. за време на операција на слепото црево. Се мисли дека бил отруен од фашистите, но тоа

градоначалник на Скопје (1929-1936 и 1936-1941) кој за време на 10 годишен мандат својата активност ја насочил кон модернизација на Скопје, неговото комунално уредување и унапредување на Скопје во европски град. На почетокот на 1929 година го направил Генералниот регулационен план на Скопје според идејниот план на Димитрије Т. Леко од 1914 година и извршил геодетски премер на градот. Планот (Бакалчев, 2004: 65) е развиен според англиските и француските модели на планирање, во стилот на „Големиот манир“ (Grand Manner) на неокласичната архитектура, „Движењето за убав град“ (City Beautiful Movement) од крајот на XIX век, *beaux arts* архитектурата на Данијел Бурнам (Daniel Burnham) во САД и „Градовите градини на иднината“ (Garden Cities of Tomorrow) на Ебенезер Хауард (Ebenezer Howard), со комбинирање на стариот ориентален карактер на градот на левиот брег со нови форми и содржини со цел да се добие нов и современ израз. (О. Марина, Б. Каранаков, 2014) Планот во голема мера ја задржува и ја продолжува морфолошката и програмската матрица на планот на град Скопје од 1914 година, со користење на изразени формални геометриски обрасци, но и со внимание на сите хигиенски и технички услови на еден современ град. Се проектираат нови и се реafirмираат старите постоечки оски во форма на булевари со изразена формална геометрија, кружни венци (рингови) и радијално-концентрична мрежа на улици во јужниот дел на градот, додека во северниот дел на градот доминира урбана тема на тривиум. (О. Марина, Б. Каранаков, 2014). Планот ги проширува главните сообраќајници и го дели градот на функционални делови – квартави кои формираат нови трговски, административни, универзитетски и индустриски центри. Главните сообраќајници, проектирани како доминантни оски ги поврзуваат многуте новоформирани градски плоштади со јавни објекти поставени симетрично во однос на улицата и формираат големи ансамбли. (О. Марина, Б. Каранаков, 2014) Овој регионален план, успева да реализира добар дел од програмата која ја предвидува во периодот од 1929 до 1936 година. Овој план ја насочува изградбата на градот според капиталистичкиот систем, се градат објекти на државна администрација, јавни објекти во централното градско подрачје (Офицерски дом, Народна банка, Трговска комора, објект за осигурување на работници, и сл.), додека станбеното домување се шири на слободни или земјоделски површини кај Буњаковец, Дебар маало и по левиот брег на

го отфрлиле тогашната медицинска комора и неговото семејство. Погребната поворка ја следеле повеќе од 15 илјади скопјани.

реката Вардар. Во 1931 година бил изработен друг план од Јосиф Михаиловиќ, Велемир Ставриќ и Драгомир Петровиќ. Овој регулационен план бил синтеза од двата претходни. Ова го менува описот на градот и го насочува повеќе кон Европа, а помалку кон ориентот.

По усвојувањето на планот во 1930 година, се посветил на остварување на замисленото. За потребите за електрична енергија на градот, ја изградил термоцентралата под Кале. Свесен за иднината на Скопје, и невозможноста истата да се развива без електрична енергија ја започнал и изградбата на хидроцентралата Матка. За таа цел се гради браната на реката Треска. Во истиот период почнува изградбата на водоводот Рашче, што претставува исклучителен градителски зафат од областа на комуналиите. Со цел да го заштити Скопје од поплави, се гради насипот на Вардар во градскиот парк, и се регулира течението на Серава низ Чаир и Топаана кои биле често поплавувани. Се градат повеќе училишта и капитални објекти, препознатливи како скопски обележја: Народното собрание, Општинската зграда, Градската болница, Хигиенскиот завод, Заводот за социјалното осигурување, Старата железничка станица, Народната банка, Трговско-индустриската комора (Метропол), Лекарската комора, Домот на сојузот на инженерите и архитектите, Офицерскиот дом, Конзервната фабрика „Вардар“, бетонските мостови на Вардар и многу други. Генералниот регулационен план на град Скопје од 1929 година е првиот официјален плански документ за град Скопје.

Слика 28. Плоштадот во Скопје во 30-тите години.

3.1.1.2. Генерален регулационен план на Скопје од Лујден Кубеш

Скопје продолжува да расте, да се шири, да се зголемува бројот на жители и станува главен град. Во 1948 година има 108.200 жители. Ова носи потреба од изработка на нов план⁷³ во 1947 година, од Лујдек Кубеш⁷⁴ и група чешки инженери од Архитектонското ателје од Прага (Atelier architectu – Praha) и македонски експерти во кој се предвидува проширувањето на градот и јасно се поделуваат градските зони, план базиран на основните постулати на Модерната. Генералниот регулационен план на Скопје од 1948 година е основата за повоената обнова на градот во нов политичко-општествен систем (социјализам) и радикално ја менува сликата на градот. Планот е развиен како функционален град со дистинктивно зонирање на главните урбани зони: зони за домување, индустриска зона, деловна зона, административна зона, зона со зеленило и други со карактеристична линеарна дистрибуција на зоните во градот. Планот ја користи модернистичката парадигма на зонирање, развиен сообраќаен систем и објекти поставени како слободностоечки во зелени зони и чини директна референца со идеите за Озарениот град (La Ville Radieuse) на Ле Корбизје (Le Corbusier) од 1931 година, принципите на CIAM (Атинската повелба, 1933 година) со силно изразено влијание на функционалистичката доктрина на Баухаус школата, како и моделот на „линеарен град“ на Милутин (Milyutin). (О. Марина, Б. Каранаков, 2014) Планот ги следи

⁷³Изготвен е Регулационен план на левиот брег од град Скопје од инж. В. Ставриќ во 1933 год.

⁷⁴Лујдек Кубеш е роден на 13.11.1913 год. во Чешка. Завршува студии на Високата техничка школа во Прага, работи како асистент по предметот урбанизам, како самостоен архитект-проектант, дизајнер и сценограф. По Втората светска војна, е директор на издавачката куќа „Свјет в образех“ и главен уредник на истоимениот орган на чешката влада. Во 1945 год., кога Кубеш е главен уредник на весникот што го издава министерството за информации, на првиот сесловенски конгрес во Братислава присуствува и југословенската делегација предводена од Димитар Влахов. Кубеш разговара со Влахов и Анте Чадиковски за Македонија. Кубеш ја напушта новинарската и издавачката работа и целосно се пренасочува на проектанската дејност. Во 1946 год. Чадиковски му носи на Кубеш покана од владата за посета на Скопје, по која во јуни 1947 тој пристигнува во Скопје, со цел да изврши одредени подготовки и студии за својот иден престој и работа како проектант. Истата година се подготвува за изработка на првиот урбанистички план на Скопје. Овој план е завршен и одобрен од владата на НР Македонија во 1949 год. Како еден од основачите и сопственик на Републичкиот завод за урбанизам на СРМ, тој работи на проблемот на регионалното планирање, а истовремено ќе изработи и ќе помага во изработка на урбанистичките планови за речиси сите македонски градови. Во оваа институција ќе работи во периодот од 1956-1957, како самостоен проектант, а истовремено е шеф на проектанското биро на ГП „Црвена Свезда“ од Гостивар и на ДЗ „Градба Проект“ од Скопје. Покрај урбанистичката дејност, се занимава самостојно или тимски со архитектонско проектирање и изградба. Се занимава и со публицистичка и литературна дејност, со изработка на идејни решенија за плакати и графичка опрема, соработува со ликовните уметници и млади архитекти. Во подоцнежните години (1973-1984), работи како самостоен проектант. Добитник е на наградата „Андреја Дамјанов“ за животно дело, 1992 год. и „13 Ноември“. Како еден од првите повоени урбанисти, тој во 1957 год. ќе ја добие „Златна значка“ на сојузот на урбанистите на Југославија.

четирите основни функции на градот: домување, рекреација, работа и транспорт. Планираната просторна екстензија на градот означува премин од централен, радијален тип кон линеарен град, темелен на една битна промена на просторното искуство со губењето на асоцијативните особини на изграденото. Новите просторни и програмски барања, се ставени во една нова политичка матрица на општеството. Новата задача е да му се даде на Скопје, главниот град на Народна Република Македонија, сè она што треба да има еден административен, економски и културен центар. Да се овозможи и преформирање на градот во рамки на индустријализацијата на Народна Република Македонија, сите елементи да се поврзат во една урбана целина, градот да се ослободи од досегашните хигиенски, градежни и технички недостатоци, да се осигура во целост темел за здрав развој на идните слободни генерации и работничкиот народ (Бакалчев, 2005: 70). Во идеологијата на планот можеме да издвоиме три степени: конвергирање на градот и државата (градот го репрезентира државниот идентитет); преформирање на градот според актуелната индустриска парадигма (машински град) и дефинирање на компонентите на градот во единствен унитарен систем. (Бакалчев, 2005: 70)

Планот ги критикува постоечките густо населби и испреплетноста на елементите во просторот, кои се остатоци од минатото. Тој ја коригира густината на градот со проширување на површините и зонирање. Врз основа на резултирачките параметри, густина, број на жители и површина е генерирана основата на градот како еден функционален дијаграм, составена од диференцијални функционални категории: административен/трговски центар, станбена зона, културно/историска зона, научно/индустриска зона, зона на слободни површини. Описот на градот ќе го изведе преку функционалната таксономија: домување, рекреација, работа и транспорт. Но, во планот од таквата примарна шема можеме да диференцираме еден специфичен опис: примарни елементи како серија урбани теми, составени од главните објекти и суперпонирања на функционалната матрица, составена од станбена зона, индустриска зона и зелена зона. Уличниот модул (Бакалчев, 2004:71) произлегува од концептот на планот на Јосиф Михајловиќ со кружни прстени и е дефиниран преку неколку основни принципи: главна комуникациска линија исток-запад; врска помеѓу железничките станици: главна патничка станица, станица за тешка индустрија и кружен сообраќај кој не дозволува теретниот транзитен сообраќај да влезе во центарот на градот. Станбената зона (Бакалчев, 2004: 71) е замислена со станбени реони со станбени линиски слободно

поставени блокови или параметарски блокови. На овој начин би се добила поголема слободна површина по еден жител. Овој начин на проектирање одговара на скопската клима и дозволува правилно ориентирање, инсолирање и проветрување. Во овој реон се вклучени сите потребни култури, административни и спортски содржини. Стан блокот заедно со паркот околу чинат една целина. Лоцирањето на индустриската зона (Бакалчев, 2004:71) произлегува од правците на ветрот. Оваа зона има две локации: градски сервис на левиот брег на Вардар и тешка индустрија долж источната страна на железничката линија. Зелената зона (Бакалчев, 2004:71) е планирана да формира единствен зелен систем преку два зелени паркови, еден на западната страна, а друг на источната страна на градот, поврзани преку реката Вардар. Освен тоа предвидени се елементи за рекреација во близина на домувањето: детско истралиште во радиус на околу 600-800 метри, спортско игралиште во радиус од 1 500 до 2 000 метри (20-30 минути пешки движење), паркови во радиус од 1 500 метри (20 минути пешки движење) и големи паркови и шуми на 30 минути движење со сообраќајно средство. Ова е во склад со ставовите на модернизмот дека домувањето не е целосно без природа и рекреација. Овој план го прави Скопје зелен град. Објектите од јавен карактер се доминантни во планот и морфолошки ги следат принципите на модернизмот. Тие се линеарно поставени на неколку места и на тој начин го формираат урбаниот лик на градот.

Слика 29. Плоштадот во Скопје во 1959 година.

Овој план ги поставува контурите на модерниот лик на Скопје. Во 1962 година е изготвен Генерален урбанистички план од авторски тим под раководство на инж. арх. Владимир Јосевски. Процедурата на неговото усвојување е прекината поради катастрофалниот земјотрес во 1963 година.

3.1.2. Преку општествена траума до модерен град – втора половина на XX век

Скопје како град со турбулентна историја, за тоа денес се сведоци многубројните, испреплетени архитектонски елементи кои припаѓаат на различни епохи, традиции и култури. Скопје претставува типичен балкански град во кој се наоѓаат слоеви од неколку различни општествени системи и како таков низ историјата има неретко претрпувано поголеми катастрофи како поплави, земјотреси, војни, палења. Дел од овие трауми станале neodделив дел од идентитетот на градот и помогнале во создавање на неговата урбана структура. Скопје после секое уништување, повторно се обновува врз рушевините и се подготвува за новото време кое доаѓа и се гради во духот на тоа време и според потребите на жителите. Ниту една историска епоха не може да ги избрише трагите од преходната, туку само се надоградува на нив.

Во средината на XX век, во Скопје се случуваат две поголеми природни катастрофи. Во ноември 1962 година Скопје доживеа поплава. На 26 јули 1963 година, во 5 часот и 17 минути, катастрофален земјотрес речиси го уништи животот во градот и во целост го смени неговиот лик. Неговиот интензитет во епицентарот достигна 9 степени. Тој беше најголем земјотрес забележан во Европа во последните 60 години и предизвика 1.070 жртви, 2.900 повредени од кои 1.110 потешко повредени. Сите врски со градот биле прекинати, целокупната телефонска, телеграфска и друга врска, електричното осветлување... Во духот на тогашната социјалистичка идеологија, пристигнува помош од многу земји, а новите планови кои тогаш се креираат се светски тренд во тој период. Уште во првите мигови по катастрофата почнала спонтанa или организирана акција на граѓаните, на армијата и жителите за спасување на луѓето. Само за неколку часа од урнатините биле спасени околу 6.000 лица. Во настраданиот град наеднаш почнале да пристигнуваат спасувачки екипи од сите места во Републиката и од целата СФРЈ.

Слика 30. Скопје кратко по катастрофалниот земјотрес, 1963 година.

Континуитетот на изградба на Скопје и растот во условите што ги обезбедуваше неговиот плански развој беа прекинати со земјотресот. Целосно се изменија условите за понатамошен развој на градот и неговиот урбанистички концепт: 85% уништениот станбен фонд, скоро комплентно разурнатите јавни и културни институции направија постоењето на градот и обновата сериозно да се стави во прашање. Размислувањата за неговото напуштање и за изградба на нов град на нова локација, далеку од епицентрално подрачје, беа прекинати поради одлучноста на неговите граѓани и храброста повторно да го изградат својот град на неговите историски основи, како надградба на богатото минато и како град со светла иднина. Извршниот комитет на Централниот комитет на Сојузот на комунистите на Југославија и Пленумот на ЦК СКМ одлучи: „Скопје и понатаму останува главен град на СР Македонија и како таков тој треба да се обнови и изгради и понатаму да се развива на истото место“.

Паралелно со помошта на луѓето, стручњаци од сите републики и покраини на СФРЈ почнаа да подготвуваат проекти за подигнување на 18 монтажни населби околу разурнатиот град. Севкупната југословенска градежна оперативна ѝ пристапи на обновата и изградбата на Скопје⁷⁵. Скопје стана симбол на меѓународна солидарност

⁷⁵Приградската населба Драчево ја изгради оперативата од СР Србија, во неа се сместија околу 20.000 жители. Населбата Маџари за 15.000 жители ја изгради оперативата на АР Хрватска. Оперативата на Босна и Херцеговина ги изгради населбите Бутел 1 и Ѓорче Петров за 10.000 жители. Населбата Лисиче за 10.000

благодарение на грижата, моралната и материјалната помош од сите народи на Југославија и народите на светот. Генералното собрание на Обединетите нации уште во октомври 1963 година уплати апел за помош на Скопје до сите земји на светот, а исто така реши да учествува преку своите институции во организирањето и финансирањето на изработка на урбанистичкиот план.

Собранието на град Скопје, Комитетот за обнова и изградба на Скопје, Комисијата за урбанизам со експертите на ОН, оформени политички и стручни тела и градската урбанистичка институција ги определија насоките за изработка на програма за просторен концепт за развој на градот. Како прва фаза, земајќи ги предвид последиците од катастрофата и правените компромиси при изработката на урбанистичките планови во минатото, концептите за обновување и изградба на Скопје требаше да ги обезбедат следните цели:

- обновата да се изведе на начин што ќе обезбеди равиток на градот, а во исто време полна сигурност во животите, безбедност и мир на граѓаните, како и сигурност на материјалните блага;
- со урбанистичко планирање да се обезбедат доволно современи решенија, кои се во рамките на југословенските реални економски можности. Во проектирањето да се користат домашни и странски искуства, со јасна тенденција Скопје да ги сочува и националните и историските карактеристики на главен град на СР Македонија;
- да се обноват сите објекти што претставуваат материјална, архитектонска, историска и друга вредност. Посебно внимание да ѝ се посвети на реконструкција на културно историските споменици;
- да се обезбеди за идниот развој таква организација на градот, која со своите проекции би поаѓала од фактор дека материјалните можности на граѓаните, на градот и на целата заедница рапидно напредуваат.

Проекциите за просторен развој на градот Скопје ја совладаа проблематиката на просторното планирање преку изработка на урбанистичка студија, која како резултат ја

жители ја подигна оперативата на Црна Гора, а населбата Влае за 5.000 жители ја подигна СР Словенија. Тафталице I и II за 20.000 жители и населбите Водно и Пржино ги изгради СР Македонија. Станбената населба Козле за 5.000 жители ја изгради оперативата од Белград, а населбата Аеродром за 10.000 жители ЈНА.

определи програмата за развој на сите области со просторен концепт како можна ориентација за урбанизација на Скопската котлина.

Втората фаза на активноста во определувањето на поблиските насоки за просторниот развој и за урбанистичкото планирање се совпаѓа со активноста на Комитетот за обнова и изградба на Скопје, Меѓународниот колективен одбор како стручно тело на Обединетите нации и со конкретната изработка на преелиминарните просторни планови. Адолф Циборовски⁷⁶ (Adolf Ciborowski) е поставен за проектен менаџер (1964 година) и одбрани се фирмите Полсервис (Polsevis) од Варшава и Доксијадис (Doxiadis Associates) од Атина за изработка на конечниот урбанистички проект, заедно со Заводот за урбанизам и архитектура на град Скопје. Центарот на градот е исклучен од генералниот план и за него е распишан интернационален конкурс, чија програма е подготвена во декември, а резултатите се објавени во јули 1964 година. Во ноември 1965 година е усвоен новиот Генерален урбанистички план, кој содржи: три главни станбени зони, индустриски и деловни зони, како и зона за масовна активна рекреација. Посебно внимание му е посветено на сообраќајното решение со издвојување на транзитниот сообраќај. (Токарев, 2014)

Изработката на конечниот Основен урбанистички план за град Скопје претставува последна фаза на комплексната задача за урбанизацијата на Скопје и перспективата за неговиот долгорочен просторен развој, со планираните етапи во 1975, 1981 година за 350 000 жители и во 2000 година за 700 000 жители. Основниот урбанистички план е изработен врз база на претходните истражувачки студии во преелиминарната фаза и на изработените опсежни студии за геолошко-сеизмолошки истражувања, на регионалниот план, на студијата за долгорочен развој, на анализата за изградените површини, на социолошката студија, на сообраќајната студија и на студијата на оптимализационите анализи, кои подготвени како научни подлоги имаат влијание врз концептот на основниот урбанистички план. Неговата основна карактеристика е комплетноста во согледувањето на перспективата на развојот на градот добиена со интердисциплинарниот пристап при определувањето на физичките и лимитните фактори на Скопската котлина, постојаната и идна економска негова позиција во однос на надворешните фактори, развојот на индустриските, на

⁷⁶Планот од 1964/65 год. е Основен урбанистички план од авторски тим под раководство на инж. Адолф Циборовски. Овој план дејствува 20 години се до 1985 година.

административните, на културните и на општествените функции, развојот на домувањето, како и порастот на населението. Изработениот долгорочен план за период на развој на Скопје до 2000 година има намера да укаже на долгорочните потреби и на временото насочување на веќе интензивниот развој. Долгорочниот план го оформува просторот на Скопската котлина, главно на претпоставката на можните согледувања на тенденциите за развој и на искуствата во планирањето на развиените земји. Урбанистичкиот концепт на овие планови предвидува развој на големи станбени зони, потенциран развој на индустријата и на другите работни зони како база за обезбедување на натамошен економски развој, зони за масовна и активна рекреација и јак современо сообраќаен систем од патни и железнички насоки. Во основа концептот го нагласува развојот на станбените зони во три насоки со што се оформува западниот, северниот и источниот станбен реон. Тие се решаваат како посебни самостојни функционални целисти во организационата шема на градот, со свои реонски центри и придружни функции за потребите на граѓаните. Овие станбени реони, поделени во помали станбени единици со свои потцентри, ги содржат во себе сите школски и претшколски установи, како и просторот за игра, спорт и зелени простори за рекреација на граѓаните. Индустриските и сервисните зони се распоредени врз база на потребите за развој на постојните комплекси и потребата од нагласена експанзија на нови капацитети, а во зависност од доаѓањето на ветровите и порамномерната распределба на работните места во градот во целина. Другите градски функции, универзитетот, културата, трговијата, угостителството се распоредени во рамките на предвидените станбени реони, сервисни зони потенцирано јадро на централното градско подрачје, кое како урбанистичко решение беше под специфичен третман на меѓународен конкурс. Сообраќајното решение е одраз на просторната композиција на распоредот на станбените и работните зони, како и централното градско подрачје. Тоа оформува систем од јаки лонгитудинални врски за поврзување на оддалечените градски локалитети (22км) и напречни и кружни сообраќајни тераси за најнепосредно поврзување на станбените и работните зони и централните градски функции. Решението на железничкиот сообраќај, со напуштањето на јужната железничка линија, овозможува ослободување и интеграција на јужните падини на планината Водно и поставување на железничките станици и ранжирната станица во функционалната сообразност со градските содржини и со станбените и индустриските зони. Површините за јавно и

градско зеленило, како и површините за масовна и активна рекреација, се базираат на усвоениот основен урбанистички план и со сите придружни студии за нивното решавање во сите фази, претставува ценет и системно обработен материјал. Покрај тоа основниот урбанистички план создаде можност за физичка и техничка организација на определена урбана заедница, со определен политички, социјален, економски и културен модел и детерминира неколку поважни различни делокруга во градската урбанизација како:

- анализа на урбаната заедница како самоуправна организација на граѓаните и организација на општественото управување, како примарна урбанистичка единица во комуната и како носител на проширената материјална основа во однос на организираниот секојдневен живот;
- комплетна просторна и техничка организација на сите функции на современиот град, кој се наоѓа во активна сеизмичка зона, врз основа на оптимализациони анализи и бариери на експанзија;
- студија за интензивниот пораст на сообраќајот и решение за прифаќање на тој пораст, со современо конципиран и ефикасно воден систем на градска и приградска сообраќајна мрежа и систем на целата инфраструктура со перспективно димензионирани потези;
- студијата за приградската зона, како логичен континуитет на основниот план за определување и димензионирање на интересите на градот за овие површини во кои значајна позиција заземаат четирите големи рекреативни зони за масовна рекреација и за развие на туризмот;
- урбанистичко архитектонски студија за централното градско подрачје со концентрација на голем број значајни градски функции, и
- наизменична реализација на сите градски потреби во сообразност со усвоениот основен план и полна доследност во неговата етапна реализација. (Скопје, 1975)

Ново Скопје се заснова врз типичен морфолошки принцип во определувањето на градските фокални точки. Тој се провлекува низ идното градско ткиво, создавајќи на тој начин насочувани активности и импулси за развиен специјален и општествен живот во централното јадро и во другите градски површини. Со Скопје тој се дополнува и со логичното координирање на изградбата на градската инфраструктура и на новиот

сообраќаен систем и усогласените потреби на другите функции, домувањето, сервисите, центрите и индустријата.

3.1.2.1. Реконструкција на центарот на градот

Урбанистичкиот план на централното градско подрачје е изработен врз база на општите и програмските услови од условениот основен план по пат на меѓународниот конкурс на кој учествуваа четири странски фирми и четири стручни организации. Селектирани се четири југословенски фирми: Славко Брезовски, Скопје; Александар Ѓорѓевиќ, Белград; Радован Мишевиќ (Radovan Misevic) и Федор Вензлер (Fedor Wenzler), Загреб; Едвард Равникар (Eduard Ravnikar), Љубљана и четири светски фирми: Ван ден Брук и Бакема (Van den Broek and Bakema), Ротердам; Луиџи Пикинети (Luigi Piccinato), Рим; Морис Ротвал (Maurice Rotival), Њујорк; Кензо Танге (Kenzo Tange), Токио. Интернационалното жири со претседателство на Ернест Ваисман (Ernest Weissmann) ја доделија наградата на Кензо Танге (60%) и на Радован Мишевиќ и Федор Вензлер (40%). Урбанистичкиот проект на Центарот на Скопје од 1965 година е изработен во Заводот за урбанизам и архитектура на град Скопје и со помош на Обединетите нации. Урбанистичкиот проект на Центарот на Скопје е дел од вкупната операција за изработување на Основниот урбанистички план (ОУП) на градот каде по усвојување на ОУП од страна на Градското собрание, а по препорака на Меѓународниот консултативен одбор, распишан е меѓународен конкурс за изработка на идеен урбанистички план за центарот на градот.

Слика 31. Макетата на тимот Кензо Танге за центарот на Скопје.

Конкурсот е распишан по програмата за централното градско подрачје, која резултираше од поставките, наодите и заклучоците на студијата за Основниот Урбанистички план. Целта на конкурсот беше, по пат на ангажирање познати архитекти и групи архитекти од земјата и странство, да се добијат идеи за уредување, обнова и изградба на центарот, кој ќе расте на урнатините од катастрофата од 26 јули. Целите на конкурсот биле (Токарев, 2014):

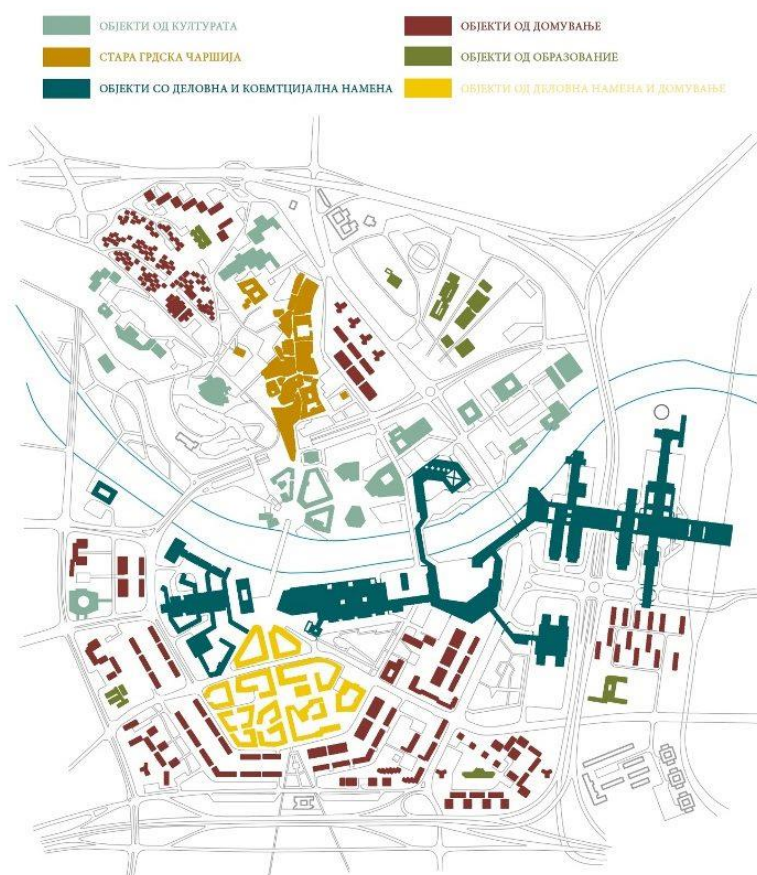
„Да се добие достоинствен центар на главниот град, кој би одговорил на традиционалните карактеристики на градските центри во Македонија, а истовремено да биде современ и пригоден за градски живот. Влезот во центарот од страната на новата железничка станица да се предвиди низ специфична порта, оформена со повеќекатни административни објекти. Сообраќајот да биде комбиниран (моторен и пешачки) на различни нивоа. Со решението треба да се создаде релативно изолиран (мирен) центар, но со добри врски со другите делови на градот. При сето тоа, треба да се зачува Старата чаршија, а тврдината Кале да учествува во урбаната композиција. Како композициска оска на ова комплексно решение се јавува коритото на реката Вардар“.

Со оглед конкурсот да не обезбеди проект, кој може да послужи како основа за реализација, Одборот препорача изработка на дефинитивен урбанистички проект, кој земајќи ги предвид вредните идеи од конкурсните елаборати ќе одговори на основните потреби на граѓаните а тоа се: хумана размера на ансамблите, чиста и племенита форма на просторот, чист сообраќаен систем и племенити размери на центарот.

Елаборатот на урбанистичкиот проект за центарот изработен е од групата „Центар“ составена од стручњаци на Заводот за урбанизам и архитектура, наградените групи на меѓународниот конкурс – Танге, Мишчевиќ и Венцлер и Полсервис, под раководство на дипл. инж. арх. Војислав Мачкиќ. Авторы (по абедица) се: Исозаки Арата (Isozaki Arata), Мачкиќ Воислав, Мишчевиќ Радован (Miscevik Radovan), Танигучи Јосио (Taniguchi Yosio), Ватанабе Садао (Watanabe Sadao), Венцлер Федор (Wenzler Fedor), Фурман Станислав (Furman Stanislav).

Планот на центарот е во основа успешна композиција, што се карактеризира со смислено нагласување на градските содржини и оформувањето на комплексни урбанистичко-архитектонски структури и мегаструктури. Овој план, со својот јасен концепт наполно влијае врз изменетата градска структура во создавањето на автентична физиономија на Скопје, со композициони ликовни и хумани волуменски и просторни односи. Новиот план покрај јасната просторна организација предложи нови градски симболи кои денеска, делумно остварени, уште повеќе ја потенцираат неговата уникатност и специфичност. Новите симболи всушност се нагласени урбано-

архитектонски композиции, кои со својата морфологија и маса ги оформуваат целостите распоредени во логичен меѓуоднос на градските функции и простори. Создадената можност за изградба на успешни композиции на живеење преку станбениот комплекс, Градскиот сид и на централните функции, преку Трговскиот центар и комплексот на театарот, филхармонијата и други, преку комплексот на Старата скопска чаршија, преку комплексот на Транспортниот центар и сообраќаен центар и преку најатрактивниот комплекс Градска порта. Базата со која Скопје стартува во оформувањето на новите простори и во реализацијата на новите перспективи лежи врз основите на нашиот самоуправен систем и врз реализираните квалитетни комплексни зафати, што претставува солидна основа за новата непречена надградба на сè поквалитетен и во текот на неговиот пораст секогаш и сè посовремен третман. Градот со неговите нови релаизирани симболи, претставува синтеза на нови мултиплицирани просторни емеленти, кои се наметнуваат како волуменски морфолошки константи.

Слика 32. Деветта варијанта – програмски намени (анализа од Т. Михајловска и М. Николиќ)
(http://marh.mk/skopje_63_konkurs/)

Градскиот сид - како комплекс од стандардизирани, речиси исти елементи и форми, претставува ликовна синтеза на урбаната намера за организиран престој во простор со солиден стандард. Тој како реализација претставува комплекс од 1.200 станови, меѓутоа со другите функции наметнува во градот нови просторни односи. Неговата целосна реализација предвидува богата примена на партерни содржини: зелени простори, мали детски игралишта, павилјони за продажба, за одмор, низа фонтани, скулптури и други детали. Овој третман на партерните површини во Градскиот сид, со коригирана намена и содржина се спроведува врз сите слободни или поплочени градски површини, врз база на изработени проекти за градска комунална опрема (автобуски станици, киосци, шанкови за информации и други елементи).

Трговскиот центар, како успешна интеграција на содржините и архитектонските форми, е комплексна реализација од околу 100.000 м. покриена површина, со богато третирана содржина и визија за опслужување на еден поширок регион поради широката примена на функциите и содржините.

Комплексот на културните институции е решен во пошироко третирана групација на објектите на Операта, на Филхармонијата, на Музичката академија, на кино-сала, во универзитетски објекти на Ректоратот, на Македонската академија на науките и уметностите, на научните институции, објектот на Радио-телевизијата, и на Универзитетската и Народната библиотека. Овој комплекс претставува солидна основа за развој на културните манифестации и научни постигнувања на нашето општество.

Историскиот локалитет на Старата скопска чаршија и тврдината Кале беа под посебен урбанистички третман. Со деталните анализи и урбанистичко-архитектонските проекти се изразени тенденциите за задржување на интимитетите на старите македонски градови во централното јадро на новиот град и спречување на инфилтрација на непосакувани содржини. Таа денес веќе претставува квалитет на еден мошне атрактивен и активен простор со голем број интересни мали дуќани, со стара архитектура, амбиентални вредности и монументални објекти од XV, XVI, и XVII век.

Најекспонираниот дел на идното јадро на центарот на Скопје претставува комплексот на републичките институции и административно комерцијалниот центар на Градска порта.

Овој дел е определен како задача за реализација во понатамошни етапи на развојот. Визиите на оваа екстремно предложена градска мегаструктура денес е под

анализа на голем број наши експерти. Таа треба да овозможи изградба на еден нагласен комплекс со богата содржина и со атрактивните просторни композиции да оформи нови квалитети во изразот на компонирањето на нова морфологија. Покрај низата насочени и волуменски нагласени групации со идејните проекти е предложен богат третман за супраструктура во која се вклучени и многу атрактивни новитети, како катовни подвижни пасарели, кои непосредно ја поврзуваат Железничката станица со Трговскиот центар и со другите централни содржини. Во склоп со овој комплекс е новиот транспортен и сообраќаен центар, кој ги обединува функциите на железничката и автобуската меѓуградска станица и на поштата. Решаван како комплексна архитектонска структура по проектот на Кензо Танге, со колосците врз покривот на објектот, ќе биде едно од ретките остварувања во светот.

Регулацијата на реката Вардар е нов силен урбан елемент, кој највпечатливо ја определува физиономијата на Скопје. Со единствениот комплексен третман по пат на интердисциплинарно вклучување на експерти од разни области наедно се решени проблемите на хидротехничка заштита од поплави и ликовно-естетските и социолошките вредности. Така изградените кејови на бреговите на реката со пространи поплочени шеталишта по должината на реката на потег од 2.5 км со облагородени површини со цвеќе и зеленило, како и широките простори на скали овозможуваат масовни посети и младински манифестации. Овој голем градежен потфат е од големо значење и поради непогодените климатски услови во летните месеци, затоа што овозможува изворедни услови за дневна рекреација на граѓаните и пријатни прошетки.

Сообраќајот за идно Скопје е решен со претпоставка на услови за интензивна моторизација, со принцип на одвојување на пешачкиот од моторниот сообраќај и претставува систем од јаки лонгитудинални насоки кои го следат развојот на градот по неговата должина, систем од јаки напречни траси, надоврзани на кружни сообраќајници, кои најнепосредно ги поврзуваат станбените и работните зони, а се вклучуваат во градскиот систем на уличната мрежа, на паркинг-просторите и на гаражите.

Развојот на станбените зони се обезбедува во сите градски насоки преку изградба на современи станбени населби со комплетни придружни функции (школи, детски градинки, стопански објекти, здравствени објекти, трговија, сервиси и други јавни функции) со комплетно оформени нови градски центри и со сите содржини за нормално функционирање на еден новооформен станбен регион. Поради специфичната состојба

на Скопје, станбената изградба во голема мера беше насочувана на слободни терени. Тоа доведе до ситуација денес да имаме на периферните делови целосно оформени станбени региони.

Понатамошната ориентација во насочувањето на станбената изградба е во отворањето на поширок процес на реконструкција на постојните локалитети и масовна станбена изградба во источниот станбен реон. Според последните урбанистички проекции, оформувањето и изградбата на новите станбени единици го следат најновите постигнувања и сознанијата за создавањето на прифатлив модел, со карактеристики на добри социолошки, просторни и богати содржински односи.

Градското и вонградското зеленило е решавано со комплексен пристап, со низа специјалистички студии. Поделено во неколку категории, тоа зафаќа значаен дел на потесното градско подрачје во вид на паркови, плоштади и други слободни површини, како приградски, зеленило во склоп на планираните четири рекреативни зони, како зеленило за активна и пасивна рекреација. Во градското подрачје денеска од трите големи планирани парковски површини е комплетно реализиран паркот во западниот дел на градот со површина од 60 х., со широки уредени патеки со големи канали, со езера и со атрактивни зелени и цветни површини. Во планот на приградска зона се предвидува интензивен развој на пет рекреативни подрачја: Сарај–Матка, Водно, Скопска Црна Гора, Катланово, Зелениково и Китка–Карацица. Во овие подрачја покрај квалитетите на здрава човекова средина треба да се оформат и центри за опслужување на граѓаните преку изградба на јавни објекти: плажи, езера за капење и спортување на вода, младински и пионерски центри, хотели, ресторани, клубови и др.

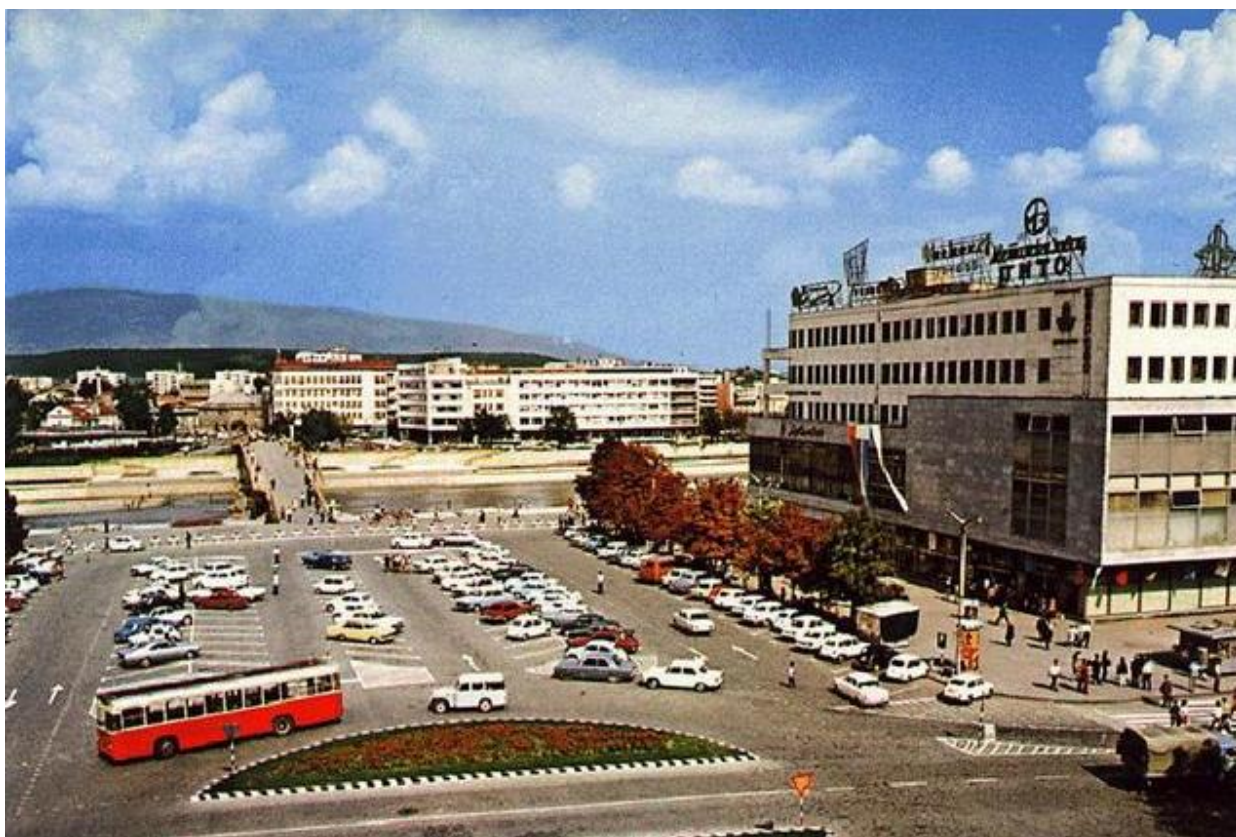
Градот Скопје доживува историска урбана трансформација⁷⁷. Обликот на градот го карактеризираат нови симболи, кои битно ги менуваат неговите традиционални карактеристики. Структурално потенцирани тие како нови просторни групации оформуваат мултифункционални јадра и обединуваат важни градски функции. Неговиот простор поделен на три големи станбени реони со наполно самостојни оформени центри

⁷⁷ „Вие во Скопје сторивте мошне многу. Точно е дека за Скопје, по катастрофата, се грижеше целата југословенска заедница. А тоа во една социјалистичка земја е нормална работа, така и треба да биде, меѓусебно да се помагаме, заедно да одиме кон поубава социјалистичка иднина.

Јас сум изненаден колку вие навистина многу сте изградиле. Слушајќи ги денес вашите излагања, видов дека рационално сте приоѓале кон решавањето на проблемите, дека сте воделе сметка за своите можности, како и за тоа што можела да ви даде нашата заедница. Тоа е правилно. Продолжете така и во иднината.”

Тито, 1973 година

и прифатлив однос спрема работните и индустриските зони, со непосредните и ефикасните сообраќајни врски, му ја овозможуваат неговата безбедна иднина. Централното подрачје, како негово најзначајно јадро, со концептот ги опфаќа традиционалните простори на стариот град. Старата скопска чаршија и новите цврсти структури како нови градски белези. Изградениот центар, со нивите градски симболи, градската порта, градскиот сид и останатите архитектонски и урбанистички групации со Старата чаршија и трафицијата на старите простори ќе биде најатрактивниот градски локалитет, потпрен на интересот на неговите интегрални реони и поширокиот регион. Скопје, како и во историјата својот урбан развој ќе го бележи и во иднина со забележителна опстојност и ќе се карактеризира како феномен кој секогаш израснува во оваа преодредена тешка природна средина.⁷⁸

Слика 33. Плоштадот во Скопје во 70-тите години.

⁷⁸Во 1982 год. е изготвен Основен урбанистички план од авторски тим под раководство на д-р. арх Благоја Колев.

3.1.3. Град во транзиција

На 8 Септември 1991 година, Република Македонија на референдум ја изгласа својата независност, по што започнаа низа реформи во сите аспекти на општеството, односно започна тешкиот процес на транзиција од социјалистичко општество во капиталистичко и демократско општество. Целиот овој процес е значително отежнат од соседските односи на земјите на Балканот. Република Македонија се соочи со огромен број бегалци од соседните земји, меѓуетнички конфликт во 2001 година, внатрешни конфликти, длабока политичка и демократска криза... Текот на приватизација во Македонија и земјите од СФРЈ⁷⁹ е проследен со многу грешки од брзата приватизација и неводењето сметка кој и како ги купува државните претпријатија од СФРЈ, па поради тоа се појавил проблем со голема невработеност во земјите во транзиција. Во Република Македонија овој процес предизвика многу негативни состојби. Се затворија поголемиот број на претпријатија и фабрики, се зголеми бројот на невработени. Овој процес исто така предизвика и одредена група луѓе (главно владеачката структура) за многу краток временски период да завладеат со стопанството и економијата во државата. Во Република Македонија периодот на транзиција ги влоши демократските вредности и придонесе до осиромашување на граѓанското општество, појава на многу негативни вредности и девијантни промени. Томас Каротерс во својот есеј „Крај на транзициската парадигма“ вели:

„Државите со неспособен плурализам имаат значителни количини на политичка слобода, редовни избори и алтернација на моќ помеѓу навистина различни политички групации. Но, и покрај овие позитивни карактеристики сепак демократијата е плитка и проблематична. Политичкото учество, иако широко распространето за време на избори, не се протега подалеку од дејството на гласање. Се чини дека со секоја промена на власт само се префрлаат проблемите на земјата од една неспособна страна на друга. Политичките елити од сите големи партии се на широко перцепирани како корумпирани, самозаинтересирани, нечесни и не сериозни во врска со тоа што го работат за својата земја. Граѓаните се сериозно незадоволни од политиката и се крајно разочарани со политичкиот живот во земјата. Генерално, политиката се гледа како застоена, корумпирана и доминирана од елита која обезбедува малку добро за земјата и затоа заслужува исто толку почит. А државата останува упорно слаба. Економската политика

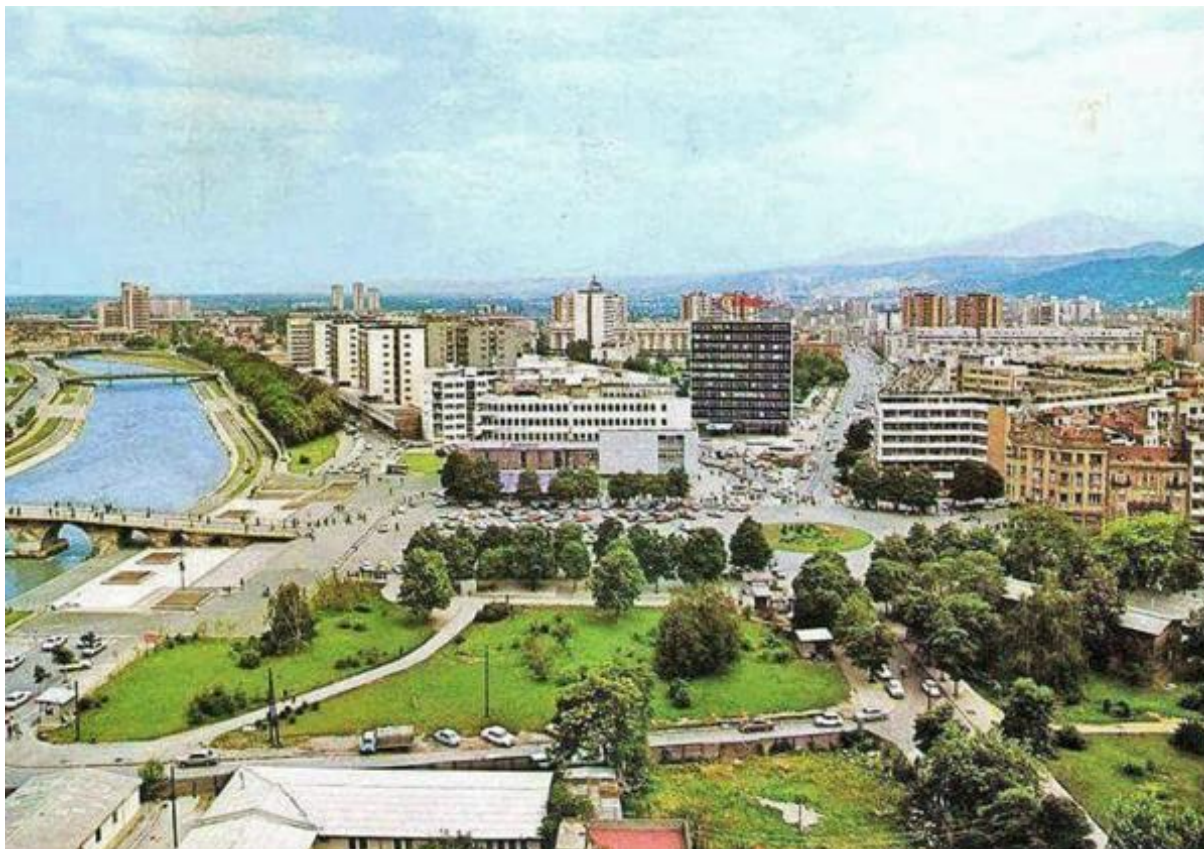
⁷⁹Моделот на управување на СФРЈ е поразличен од останатите социјалистички републики т.е. различен од Советскиот Сојуз и не е врзан ниту со Источниот Блок, ниту со Западниот Блок. Тоа што ја прави СФРЈ поразлична е работничкото самоуправување, односно претпријатијата се сопственост на државата, но се користени и управувани од вработените. Ова придонесува до поголем и забрзан економски раст, урбанизација и модернизација. Граѓаните имаат релативно висок стандард, мала невработеност, животните потреби задоволени, а државата била потолерантна и послободна во однос на другите социјалистички земји.

е често лошо замислена и реализирана, додека економските резултати се често лоши или дури бедни. Социјалните и политичките реформи се на сличен начин бледи, а различните влади не се во состојба да направат значителен напредок на повеќето главни проблеми со кои се соочува земјата, од криминалот и корупцијата, до здравјето, образованието и генерално општествената благосостојба“. (Каротерс, 2002)

Транзицијата е период на промена од една општествена и политичка идеологија во друга, најчесто тоа е премин од социјалистички систем на уредување во капиталистички. Овие промени се опишуваат како најпрво економски, ослободување на пазарот, па од тука произлегуваат политичките, институционалните и на крај граѓанските, демократските и урбаните промени. Сепак овие промени не се само механички процес на нешто што мора да се случи кога изумира стариот систем и се раѓа нов. Овие промени не ретко почнуваат или со себе носат конфликти, војни, страдања за обичниот граѓанин. Дури и ако транзицијата е по мирен пар (како Република Македонија, со референдум) нејзините ефекти навлегуваат во секоја општествена вредност на секојдневното живеење. Ваквите трансформации претставуваат колапс на сите постоечки и веќе установени вредности од стариот систем и отвораат потрага по нови вредности, кои додека да се препознаат и воспостават како квалитети не ретко минуваат години, децении. Цели генерации се „загубени“ во преоден период без јасно воспоставени морални или животни вредности. Многу негативни појави се карактеристични како отуѓување, општествена апатија, летаргија, криза на идентитетот, различни психолошки кризи кај поединецот. Всушност она за што Марк зборуваше во своите дела, отуѓеноста на работникот повторно се појавува, како проблем по повеќе од еден век подоцна – отуѓеноста на модерниот човек во периодот на транзиција. Некои автори се прашуваат дали транзицијата е термин измислен од поразвиените западно европски земји за да покажат ароганција и надмоќ во однос на помалку развиените земји од источниот блок? Некои сметаат дека транзицијата не е преоден период, туку реална состојба во одредена држава.

Ова го отвора прашањето што се случува со главниот град во вакви бурни и непостојани периоди? Се чини дека Скопје тукушто закрепна од земјотресот и почна да се гради во духот на модернизмот и модерното време, а процесот мораше да биде прекинат поради распадот на СФРЈ и создавање на ново општество. Најголемиот дел од Скопје е изграден по земјотресот во 1963 година, објектите припаѓаат на архитектура типична за тој период и идеологија. Новото општество ги става во прашање сите

вредности од минатиот систем, вклучувајќи ги и архитектонските и просторните. Некои автори сметаат дека високо индивидуализираните згради си служат самите себеси, ја осиромашуваат структурата на градот, го негираат контекстот, но го спречуваат да расте преку комуналниот модел кој бил успешен со генерации. Градот станува агломерат на различни егоцентрични, индивидуални објекти, без поетиката на секојдневието, туку ансамбал на бездушност и празност. Скопје се наоѓа во фаза на започната модернизација, но не завршена, туку прекината од процесот на транзиција кој сам по себе носи низа промени. Државното земјиште се приватизира и новите сопственици градат онака за да имаат најмногу профит, апсолутно занемарувајќи ги сите други вредности. Големите јавни објекти кои припаѓале на некои општествени институции или претпријатија или се напуштени и пропаѓаат или се пренаменети и не се води многу грижа за нив. Ова ги остава објектите изградени во претходниот период во многу лоша состојба. Целосната слика во градот почнува да се менува. Историската слоевитост која ја има Скопје и неколкуте различни принципи по кои се модернизира (Леко, Михајловиќ, Танге) се занемаруваат и се добива нов слој во градот кој претставува колаж од различни приватни лица кои имаат различни идеи за просторот и се оддалечува од дотогашниот континуитет на градење. Братството, единството и колективната сопственост се заменува со приватизацијата и национализмот т.е. од еден социјалистички модел на општество се преминува во капиталистички модел. Ова носи промени во секој општествен аспект и Скопје влегува во групата на пост-социјалистички градови. Појавата на нови капиталисти кои преку ноќ се збогатиле и урбаната мафија ја диктираат новата економија, што силно се одразува на просторно-архитектонските и урбанистичките аспекти во Скопје. Оние граѓани кои не можеле да ја прифатат модерната архитектура, носталгично евоцираат слики на Скопје пред земјотресот во 1963 година и се трудат истите да ги оживеат. Во транзициското Скопје повторно никаква почит кон објектите изградени во минатото и градот повторно ја повторува својата историја на градење, не во хоризонтала туку во вертикала односно рушење или игнорирање на објектите од претходното општествено уредување и наместо до нив, градење врз нив.

Слика 34. Плоштадот во Скопје во 90-тите години.

Според проф. Ацески за урбанизацијата во Република Македонија, која се случува после земјотресот и во почетокот на XX век, ги има следните карактеристики: се зголемува густината во поголемите градови без формирање на соодветна урбана мрежа; нема континуитет во формирањето на урбаната хиерархија; се создаваат големи социјални и културни разлики меѓу селското и градското население и населби. Последиците се: голема концентрација во главниот град на државата, проблеми со вработувањето, недостаток на станови, изградба на инфраструктура, интеграција на мигрантите во општествениот систем и периферија создадена од многу бесправно изградени населби од доселеното население. Овие населби не го задоволуваат ни просекот кој треба да го има градот и се сублимација на сè она што со себе ја носи нееднаквоста во сите сфери од живот на човекот, на социјален, економски и културен план. Тие претставуваат најкарактеристичен израз на општествените противречности, присутни се во сите општества и во сите периоди од развојот на градот како производ на општествено-економските услови, на поделеноста на општеството на класи и на нерамномерната распределба на урбаните придобивки. (Ацески, 2012)

Последиците од овој тип на урбанизација се видливи во просторот на градот, се формираа два спротивставени пола на развој: центар и периферија. Центарот, како средиште, каде се сконцентрирани речиси сите материјални и духовни вредности на градот и регионот, и периферијата како, деградиран простор. Општ заклучок е дека процесот на урбанизацијата на градовите во Македонија има карактеристики на хиперурбанизација со изразити централистички тенденции, кои се насочени (во минатото многу поизразено) претежно кон развојот на Скопје и кон неколку поголеми градови. (Ацески, 2012)

Во 1997 година се прави нов Генерален регулационен план на град Скопје. Деталниот урбанистички план на централното градско подрачје на Скопје – „Мал Ринг“ е изработен од Заводот за урбанизам и архитектура на Скопје во 1997 година од авторите Мирослав Грчев, Влатко П. Коробар и Мирјана Пенчиќ. Анализата на постојната состојба покажува дека центарот на Скопје изобилува со неповолни урбанистички показатели како што се недоволен процент на изграденост, мал индекс на искористеност на земјиштето, недоволен однос на развиената бруто градежна површина и бројот на места за паркирање и сл. Воочлива е и нерамномерната изграденост на центарот, недооформеноста на основните потези, оски и простори што резултира со губиток на сликата и идентитетот на центарот, како и ниското општо ниво на уреденост на сообраќајниот систем, пешачките површини и комуналите и инфраструктурите. Од ваквата состојба произлегуваат непосредните цели на планот: поврзување на левиот и десниот брег од центарот во кохерентна целина, реинтеграција на скопското Кале и Старата чаршија во ткаењето на центарот, изградба на просторот на подградието како основен елемент на поврзувањето на градот и тврдината, дооформување на главните градски плоштади, затворање на сегментираните градски блокови и оформување на уличните фронтови, искористување на неизграденото градско земјиште, градежно обликување на пешачките потези и површини и реконструкција и дооформување на сообраќајниот систем на центарот. (О. Марина, Б. Каранаков, 2014)

Со промената на државниот статус на Република Македонија, Скопје стана престолнина на независна држава. Овој статус на центарот на градот му наметнува нова улога и значење што се одразуваат на содржините и амбиентот на центарот и налагаат предвидување на нови содржини и простори од репрезентативен карактер во неговите рамки. Императив е воспоставување на урбан амбиент на метропола преку создавањето

на впечатлива и паметлива слика на градот со изградба на реперни објекти, репрезентативен партер, споменици и други елементи на урбаниот мобилијар. Од друга страна, промената на општественото уредување и ориентацијата кон пазарно и плуралистичко општество и во тој контекст новата улога на урбанистичкото планирање и градската политика како цели на планот го потенцираат оживувањето на инвестициската и градителската активност во центарот на градот преку изработка на план кој овозможува брза реализација, план кој ќе ги артикулира динамичните промени во структурата на потребите, карактеристични за пазарното и плуралистичко општество и план кој овозможува поголема флексибилност во политиката на уредувањето на просторот. (О. Марина, Б. Каранаков, 2014)

Анализата на предвидените и реализираните содржини според Деталниот урбанистички план на центарот на Скопје од 1967 година е важна карика во воспоставувањето на ориентири како за потребите на просторот, така и за методологијата на програмирањето. (О. Марина, Б. Каранаков, 2014)

Во 2001 година е изготвен Генерален урбанистички план од авторски тим под раководство на инженер архитект Никола Бошку.

3.1.4. Постмодерен или бароктен град?

На почетокот на XXI век, во светот се глобализира, а Република Македонија сè уште се бори со транзицијата, криминалот од приватизацијата и нерасчистените меѓуетнички односи (воен конфликт во 2001 година). Во 2006 година на власт доаѓа десничарската влада. Оваа власт ја продлабочува кризата во идентитетот во целата држава, која е поттикната во голема мера од политичката ситуација во земјата и односите со соседните држави и со европските држави. Во потрагата во идентитетот владеачкиот десничарски политички врв се навраќа на антиката, посебно периодот на владеењето на Александар Македонски и многу агресивно го истакнува патриотскиот, традиционалниот и националниот дух кој сега го поставува во современ контекст. Во 2008 се појавува контроверзниот проект „Скопје 2014“ кој предлага обнова на централното градско подрачје во така наречен ‘бароктен’ манир.

Слика 35. Плоштадот во Скопје во 2016 години.

Барокот е повеќе од уметничко движење, естетски стил или само временски период. Тој опфаќа промени кои се однесуваат на секој сегмент од општеството: научен, естетски, политички, филозофски, економски... Сите овие сегменти се испреплетуваат меѓусебно и тешко е да се набљудуваат во изолирана средина. Барокот е полн со противречности кои само го збогатуваат неговиот опсег, подраматично го менуваат погледот кон светот и создаваат поголема тензија и напнатост во општеството што придонесува до кулминации и судири. Во периодот на барокот се поставуваат некои модерни принципи кои ги имаме и денес: институциите во градовите, бирократијата, демократијата, сложени меѓучовечки односи, модата, сè побрзиот начин на живот и механичкото општество. Градот како најзначајна човечка институција го добива својот модерен изглед кој, иако е полн со украси и орнаменти, има широки улици и авениии (бидејќи времето и брзината се важни), јавни објекти во кои се сместени бирократски институции за граѓаните, ортогонален и геометриски план, поголема густина, растење на градот во хоризонтала, формирање на повеќе плоштади како центри за моќ. Во овој период се стекнува поизразен осет за времето и брзината и градот станува повеќе зона за кочиите, отколку за пешаците. Сите овие огромни општествени промени кои почнуваат од животот во палатите и се пресликуваат во градот даваат насока за понатамошниот развој на општеството и просторот. Како реакција на овој начин на

живот следуваат низа на бурни историски случувања како Француската Револуција, индустриската револуција која се развива врз механичката физика и доведува до нови погледи кон светот кои го дефинираат модерниот човек на XX век.

Македонското општество секојдневно се соочува со многу нелогичности, но една од највпечатливите е обидот да се „бароктизира“ главниот град во првата деценија на XXI век, под изговор да се издигне македонската нација и да се долови барокното минато на западно европските градови, кое Скопје никогаш го немало. Како што веќе видовме барокот не е само естетско обликување, туку опфаќа општествени релации кои траат и по неколку века. Денес се соочуваме со некои слични аспекти како криза во идентитетот, потребата да се дефинираме и докажеме со декорации, орнаменти, споменици, потребата да се зајакне национализмот, силна владејачка десничарска партија на чело со еден водач, корумпирани и тривијални општествени односи, комплициран бирократски систем, развојот само на еден единствен град (Скопје) во кој се доселуваат жителите од цела држава и оттука стилскиот и естетскиот израз наликува на барок бидејќи се повторуваат некои општествени (не)вредности, но основните принципи на барокното обликување на градот се далеку од денешното Скопје. Структурата на градот си останува како во претходните планови, меѓутоа се препокриваат фасадите на објектите во центарот т.е. се облекуваат или маскираат во т.н. барокно руво и се зафаќаат јавниот простор и зоните за рекреација и/или инфраструктура, кои припаѓаат на граѓаните преку поставување на споменици и градење на големи објекти од јавен карактер. Ова подразбира целосно напуштање на сите принципи и традиции на градење во градот. Периодот кога во светот се појавува и развива барокот, Скопје е под власт на Турците Османлии и се развива како ориентален град, а не како западноевропски. Западноевропските влијанија во Скопје се појавуваат подоцна и се со слаб интензитет. Кон крајот на XIX век и почетокот на XX век македонската интелигенција патува на запад и оттаму носи западноевропски вредности. Поимотните скопски жители своите куќи или палати ги градат во не многу одреден необароктен, еклектичен, класицистички стил. Планот од 1914 година е првиот обид Скопје да се модернизира. Скопје во периодот меѓу двете светски војни почнува да се развива како европски град преку неговите маала со веќе формираниот граѓански слој на жители и јавни објекти изградени во тој период. Ова е периодот на европеизација, како што се забележува од планот на Михајловиќ. Постепено таа архитектура се ослободува од орнаментите и станува со

едноставни геометриски форми т.е. модерна архитектура. После Втората светска војна, Скопје станува главен град на Република Македонија, која влегува во состав на тогашната Социјалистичка Федеративна Република Југославија. Според духот на тоа време се прави и планот од 1948 година на Кубеш, кој е функционалистички. (Бакалчев, 2004: 70) Во 1963 година се случува катастрофален земјотрес кој го руши поголемиот дел од Скопје, но Скопје повторно се гради во духот на тогашното време т.е. во социјалистички дух и модерна архитектура. Светските модерни трендови во архитектурата и просторот се присутни во Скопје кое расте во атмосферата на Титова Југославија. Таквата идеологија која на пиедестал го поставува работникот и средната класа и ги акцентира вредностите, како братство и единство создава чисти, едноставни, геометриски објекти ослободени од украс и орнамент, кои се непотребни буржоаски карактеристики. Просторот е исполнет со паркови и зеленило, се планираат целосни населби со сите потребни содржини според претходно обмислени студии. Сепак Југославија и покрај својата социјалистичка идеологија, не припаѓа докрај на источниот блок во тогашната политичка поделба и не претставува типична источноевропска тоталитаристичка држава. Токму ова по катастрофалниот земјотрес овозможува во Скопје да се градат најавангардните објекти на Модерната. Планот после земјотресот го продолжува функционалистичкиот начин на планирање, (Бакалчев, 2004) но не е реализиран до крај поради распадот на СФРЈ и транзицијата во Р.Македонија. М. Бакалчев (Бакалчев, 2004: 95) кажува дека промените на државните конфигурации се рефлектираат на промените на идејата на град и дека овие промени можеме да ги следиме во две нивоа: на синтагматски план - релацијата држава, град, фрагмент за различни временски секвенци и на парадигматски план- паралелните промени низ времето на државата, градот, фрагментот. Делез и Гатари (Gilles Deleuze and Felix Guattari), во дефинирањето на доменот на државата и градот прават една суштествена разлика. Државата е феномен на интерконзистентност и по својата природа делува вертикално, обединува различни системи со хиерархиски план. Градот е феномен на трансконзистентност, делува на хоризонтален план како корелација на мрежа. (Gilles Deleuze and Felix Guattari, *City/State, Zone 1 / 2, Urzone*, New York, 1986). На примерот на Скопје јасно може да се издвојат овие два плана: вертикалните, хиерархиски дистрибуции на различните концептуални модели и хоризонталната, мрежеста, трансконзистенција на фрагментите од различните модели (Бакалчев, 2004: 95).

Различните теоретски модели се акумулират преку фрагменти на градот кои стануваат факт на историјата на градот. Историските циклуси на урбаното планирање на Скопје, резултираат во фрагментарната основа на современиот град. Серијата концептуални модели генерираат една сложена хронолошка и морфолошка стратификација на физичката структура. Морфолошката сегментација ќе ја дефинираме преку два критериума историски и морфолошки: историската стратификација ја дава развојноста на одредените концептуални теми и морфолошката диференцијација ги дава диференцијалните урбани фрагменти и нивната интерконекција во одредените концептуални теми (де-контекстуализација, де-историзација на урбаните фрагменти и сукцесивното реконтекстуализирање и реисторизирање). Процесот на архитектонските трансформации го опишува проектот на модернизација на Скопје и неговото исходиште во една комплексна стратификација на дистинктивните слоеви. Скопје станува место во кое историјата на текстурата се случува на контрадикторен начин, преку сфаќањата кои се спротивставуваат во прогресивната редукција на нивните разлики. Тенденциите произлезени од нивната поларизација, стануваат места во кои се афирмира градот, кои успеваат да се ослободат од зависноста, кои ја ограничуваат неговата егзистенција. Фрагментарната основа во која се сублимираат историскоморфолошките теми, стануваат природна состојба на градот. Во него, не можеме да следиме една ексклузивна линија на континуитет, туку мноштво диференцијални токови, кои во секој временски пресек ја чинат стварната слика на градот - град кој не е ексклузивен, туку инклузивен микс на диференцијални состојки. (Бакалчев, 2004: 95)

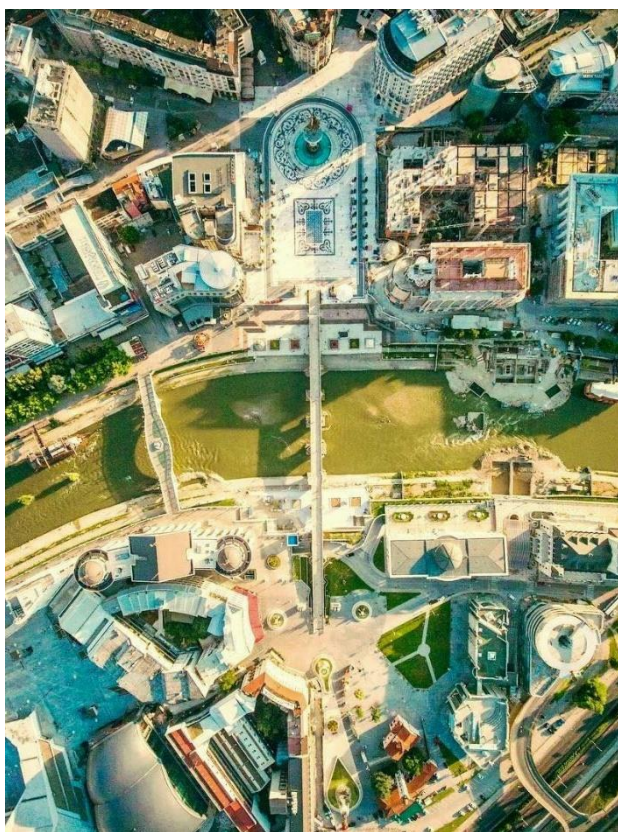
Во град како Скопје, со толку богата структура, во периодот од само неколку години (2008-2016) се градат големи, капитални објекти и споменици во централното градско подрачје кои се повикуваат на некој неокласицистички, необароктен стил, но со мотиви извадени од македонската историја и кој многу е тешко и комплексно да се дефинира. На овој начин Скопје од град со авангардна и модерна архитектура изградена врз традиционални основи, станува град кој во XXI век гради квази необароктни или неокласицистички споменици, а на постојните објекти од времето на Југославија им „лепи“ неокласицистички/необароктни фасади со орнаменти и столбови од стиропор и гипс картон. Цел град станува парадоксален исполнет со фасади на кои преовладуваат носечки, конструктивни (греди, столбови) елементи кои всушност се лажни и треба да претставуваат само орнамент. Скопјаните не ја прифаќаат позитивно оваа промена,

додека останатите жители на Република Македонија имаат поделени ставови. Скопје од современ и модерен град, станува град чиј изглед е дефиниран од владејачката партија, а не од неговите жители и архитекти. Прашањето е дали новиот стил во кој се облекува Скопје можеме да го наречеме бароктен, модерен или постмодерен? Како Скопје, од град сосема ослободен од орнаменти и декорација и град во кој преовладуваат чистите геометриски форми и логиката од модернизмот, се претвори во град преполн со споменици, стиропорни столбови, антички орнаменти, скулптури, декорирани фасади, канделабри во бароктен манир, огради со релјефи? Очигледно дека во овој случај не преовладува функционалноста и чистината на просторот, туку се бараат некои сосема поинакви вредности. Чаусидис во „Проектот Скопје 2014 – Скици за едно наредно истражување“ за стилот на проектот „Скопје 2014“ пишува дека стилот не може вистински да се оправда, бидејќи не се применети суштинските карактеристики на стилските со кои се опишува како (структура, организација, композиција, пропорција и сл.), туку само некои одделни елементи како столбови, капители, куполи итн. Чаусидис стилот на проектот „Скопје 2014“ го нарекува современ еклектичен псевдокласичен анахронизам, бидејќи објектите се конструирани според современи технолошки решенија, а во надворешноста се обликувани со елементи од класичната архитектура кои наместо во функционално се користат декоративно. (Чаусидис, 2014) Тој продолжува дека толку оваа авангардна архитектура (архитектурата после земјотресот) и покрај својата модерност, не го отсликува сосема вкусот и потребите на скопјаните, туку е наметната од светската архитектонска елита и југословенскиот дух. Нова популација на Скопје која доаѓа од околните села и градови и сè уште нема прифатено основни градски елементи, како на пример телефонска говорница, како може да го прифати кубизмот на МНТ или техницистичкиот барок на главната пошта?! Според едно истражување од 2013 година на Институтот за општествени и хуманистички науки – Скопје, испитаниците одговориле дека елементите на припадност кон македонскиот идентитет се јазикот, фолклорот и обичаите, музиката и храната. Ова покажува дека чувството за простор и форми во просторот не е многу развиено и дека граѓаните не покажуваат особен интерес при планирање на просторот т.е. не се свесни за неговото влијание врз колективната меморија и свесност. Исто така покажува дека новоизградените споменици дел од жителите не ги чувствуваат како свои, македонски т.е. не можат да се идентификуваат со нив. Професорот Ѓорѓи Константиновски во

текстот „Орнамент и злосторство“ вели дека архитектурата кој е ослободена од скапи декорации ја прифаќа отворената врска со амбиентот и основните услови за живот како сонце, светлина, воздух и остро го критикува проектот за „бароктизација“ на Скопје:

„Тврдењето дека легално можат да се менуваат фасадите од модерната архитектура со нивно облекување со застарени историски стилови, туѓи на македонската почва, со добивање согласност од жителите што ги населуваат тие објекти е наивно и површно. Тоа означува дека насилнички ги присвојуваат ингеренциите и легитиметот на авторството на тие објекти при што ги омаловажуваат и навредуваат нивните творци, независно дали се живи или починати, што всушност претставува уште поголемо злосторство.

Ако за секој објект преоблечен во стилот на т.н. барок, сумата изнесува по неколку милиони евра, тогаш повеќе од јасно е колку тешки милиони се одлеваат за толкав број на објекти. Може да се претпостави колкава би била користа ако таа инвестиција би била вложена во продуктивни проекти со цел да се зголеми стандардот на населението и разубави градот во духот на Модерната“.

Слика 36. Плоштадот во Скопје во 2016 година.

3.2. ИСТРАЖУВАЊЕ НА ГРАДОТ⁸⁰

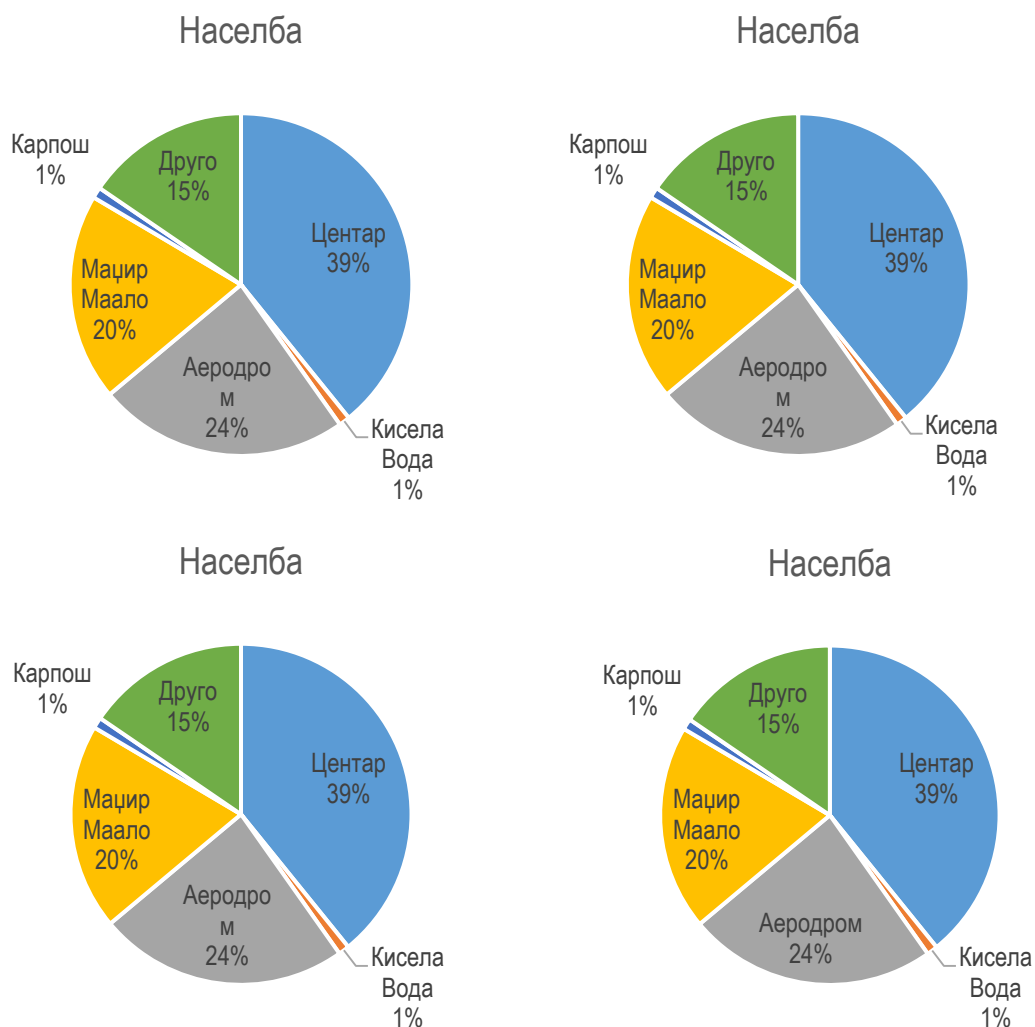

Слика 37. Плоштадот во Скопје во XX век.

⁸⁰**ЦЕНТАР:** именка, машки род, множина: центри. Значење: точка еднакво оддалечена од сите точки на кружницата; средишна точка на некои односи во тело; Среден дел, средина на нешто; средишен, обично најважен дел на населба; места каде што е сосредоточена некаква дејност, каде што се наоѓа некое раководство, управа; раководен орган на организација и сл.; група ќелии што регулираат некоја функција на организмот; како составен дел на називот на некои установи; во демократските партии и парламенти - група што се наоѓа меѓу десната и левата страна; играч што игра во средината и го организира нападот во некои спортови. Англиски јазик: *center; town center; forward*. Употреба: математика; архитектура и градба; административен термин; медицина; политика; спорт. Примери: центар на круг; во центарот на градот; центарот на востанието беше во Босна; административен, индустриски, културен, стопански, трговски центар; борбата се водеше од еден центар; центар на рамнотежата; воздухопловен центар; влада на левиот центар; центарот на гостинската екипа играше многу добро. Спротивно од: периферија (ж.) Слично со: средиште (ср.); центарфор (м.) Изрази: (разг.) Центар на вниманието.

3.2.1. Вовед

Во докторската дисертација „Градот во транзиција – социолошки, социо-просторни и архитектонски промени (примерот на Скопје)“ се комбинирани неколку методи на истражување. Првиот дел е теоретско истражување со примена на историско-компаративен метод, кој опфаќа прашања како карактеристики на општествата од минатото, револуции, развојот на социјалните институции низ историјата, во конкретниот случај - градот. Вториот дел се однесува на студија на случај, метод кој ја опфаќа целината и се користи кога истражувачот нема контрола над случувањата. Овој пат, тоа е развојот на градот Скопје и неговите трансформации од неколку аспекти како архитектонски, социолошки и социо-просторни. Вториот дел од истражувањето го започнуваме со историскиот преглед на градот Скопје и стигнуваме до сегашната состојба, која ја истражуваме емпириски преку анкета. Во периодот од први јуни до први септември, 2017 година направено е емпириско анкетно истражување со анкетни прашалници на жителите на град Скопје. Анкетното истражување подразбира системско собирање податоци преку индивидуи кои одговараат на прашалник со цел да се добијат квантитативни податоци. Овие податоци се соодветни за понатамошна компјутерски помогната анализа. (Ацески, 2013: 91) Поделени се 300 прашалници, од кои 213 се валидни. Анкетата е со случаен примерок реализирана „лице в лице“. Популацијата врз која е направена анкетата е од општините Аеродром и Центар (строг Центар и Мацир Маало). Целта на анкетата е да се истражи перцепцијата на граѓаните за состојбата и развојот на градот Скопје, нивното доживување на градот, на центарот на градот и колку се задоволни со целосната моментална состојба. Ова истражување ги дава насоките на кои во иднина би требало да се фокусира градот, со цел да се подобри животот во него. Анкетниот прашалник опфаќа многу аспекти во градот, но во интерес за докторската дисертација да не биде премногу обемна и загушена од сопственото истражување, би опфатиле само неколку анализи кои се во следните категории: состојбата на градот, развојот на градот, соседството и центарот на градот. Овие четири категории даваат целосна слика на градот и на квалитетот на живот кој тој го нуди за граѓаните. Тие се однесуваат на оценка на одредени градски аспекти, на досегашното планирање, на квалитетот на живеење и меѓусебна социјализација и на централното градско подрачје кое ја отсликува јавната сфера од општеството.

Дијаграм 1-4. Структура на испитници. 1. Населба на испитаниците. 2. Пол на испитаниците. 3. Возраст на испитаниците. 4. Степен на образование на испитаниците.

3.2.2. Состојбата на градот

Американскиот политичар Хуберт Хамфри (Hubert Horatio Humphrey Jr.) рекол дека има опасност да ги направиме градовите место каде се случува бизнисот, но каде животот во својата вистинска смисла е загубен. Ова се однесува на американските градови во средината на минатиот век, но денес за многу градови е реалност. Сè поретки се малите антропоморфни градови, со улици наменети за пешаци. Денешната слика за град е огромна метропола, мегалополис како Њујорк, Лондон, Пекинг итн., градови кои нудат премногу можности и исто толку опасности. Дали човековата мерка во градовите која во XX век беше толку занемарена, ќе биде повторно цел во XXI век? Соочени со проблеми како пренаселеност, сообраќаен хаос, пораст на криминал и девијација, загадување итн. идејата за град кој нуди квалитетен живот, се менува.

Социологот Георг Зимел (Georg Simmel) во својот есеј „Метрополата и менталниот живот“ (The Metropolis and Mental Life) ги анализира ефектите на големите градови врз психолошкото здравје на граѓаните. Тој вели дека најдлабоките проблеми на современиот живот произлегуваат од обидот на поединецот да ја одржи независноста и индивидуалноста на своето постоење против силите на општеството, тежината на историското наследство и надворешната култура и техниката на животот. Антагонизмот претставува најсовремена форма на конфликт со кој примитивниот човек мора и да се соочи и да ја негува природата потребна за сопственото телесно постоење. Во XVIII век човекот бара ослободување од сите врски кои историски пораснале во политиката, религијата, моралот и економијата, со цел да се дозволи развојот на човечка природа, која е еднаква во сите. Во XIX век постои обидот да се промовира слободата на човекот и неговата индивидуалност и неговите достигнувања кои го прават него единствен и неопходен, но истовремено го прават зависен од активностите на другите. Зимел, есејот го издава во 1903 година, период кога веќе се видливи последиците од индустриската револуција, индустрискиот град и кога повеќето од населението масовно е преселено во градовите. Тој понатаму вели кога во секојдневните контакти со многу луѓе во градот граѓанинот би одговарал со исто толку внатрешни реакции, тој би се нашол во незамислива психолошко состојба. Наместо тоа граѓанинот се адаптира, т.е. е индиферентен, резервиран и практикува т.н. блазе (blasé) однесување. Симел смета дека објективноста, може да се дефинира како слобода: објективниот поемеинец е обврзан со никакви обврски кои би можеле да ја нарушат неговата перцепција, разбирање и евалуација на даденото.

На есејот на Зимел се надоврзува Чикашката школа. За Парк (R.E. Park) градот е состојба на духот, збир на обичаи и традиција, воспоставени ставови и чувства кои се нераскинливо поврзани. Градот е природен хабитат за човекот, каде тој достигнал највисок врв и е ‘осуден’ да живее во него. Градејќи го градот, човекот се изградувал себе си. (Ацески, 1995: 12-15)

3.2.2.1. Квалитет на живот

Да се започне од моменталното задоволство на граѓаните од некои важни аспекти на градот Скопје, како што се: заштита на животната средина; уредување на кејот на Вардар; изградба на улици, уреден сообраќај; изградба на паркиралишта; опремување на градот со комунална опрема, водовод, канализација, асфалт; грижа за

културното наследство; содржини во градот, како што се: културни, здравствени објекти, училишта, градинки; архитектонско обликување на зградите; уредувањето на центарот на градот; заштита на сигурноста на граѓаните од криминал, тероризам и сл. Сите овие аспекти го чинат градот пријатен за живеење т.е. ја креираат атмосферата во градот и влијаат многу на психолошката и здравствената состојба на граѓаниот без разлика дали тој е свесен за тоа. Доколку граѓанинот секојдневно се соочува со некој проблем, на пример сообраќаен хаос, тој е изложен на стрес и непријатности кои го следат во текот на целиот ден и го расипуваат расположението, не само на еден граѓанин, туку на целокупната заедница. Колку повеќе фактори во градот се несоодветни, толку е понесрекен животот на граѓаните во градот, иако тие можеби во моментот не се сосема свесни за тоа влијание.

На прашањето: „Колку сте задоволни од решавањето на следните прашања и проблеми на градот?“ од вкупно 213 испитаници, 54% се многу незадоволни од заштитата на животната средина, додека 41% се малку задоволни, многу задоволни се само 3%, што покажува на катастрофалната состојба на животната средина во градот. За уредувањето на кејот на реката Вардар, 51% се малку задоволни, додека 35% се многу незадоволни. Во однос на изградбата на улици 52% се малку задоволни, а 35% се многу незадоволни. Од изградбата на паркиралишта, 45% се малку задоволни, додека 40% се многу незадоволни. За опремување на градот со комунална опрема, водовод, канализација, асфалт, малку задоволни се 56% од граѓаните, додека 26% се многу незадоволни. Во однос за грижата за културното наследство 46% од граѓаните се малку задоволни, а 40% се многу незадоволни. Од содржините во градот како што се култури, здравствени објекти, училишта и градинки 60% од граѓаните се малку задоволни. Од архитектонското обликување на зградите 45% се малку задоволни, а 43% се многу незадоволни. Од уредувањето на центарот на градот 49% се малку задоволни, а 32% се многу незадоволни. Од заштитата на сигурноста на граѓаните од криминал, тероризам и сл. 52% се многу незадоволни. Ова прашање кое го мери задоволството на граѓаните од неколку важни аспекти за животот на граѓаните и за состојбата на градот покажува дека граѓаните на Скопје не се задоволни од ниту еден аспект. Тие се или малку задоволни или многу незадоволни.

Колку сте задоволни од решавањето на следните прашања и проблеми на градот?

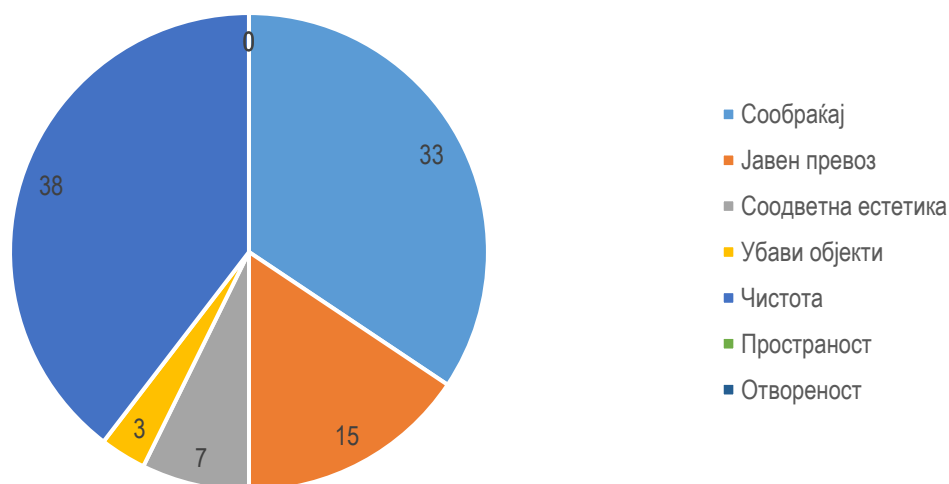

Дијаграм 5. Колку сте задоволни од решавањето на следните прашања и проблеми на градот?

Во континуитет со претходното прашање за задоволството на градот, се поставува и прашањето за приоритетен квалитет во градот. На прашањето: „Што за Вас е најважно за добар градски живот?“ од вкупно 213 испитаници, 38% одговориле дека чистотата на градот е најважна, за 33% е најважен сообраќајот, а за 15% е јавниот превоз. Оттука произлегува дека градот Скопје е загаден и валкан, а на граѓаните им недостигаат најелементарните аспекти за здраво живеење, како чист воздух, здрава животна средина и чиста околина. На аспекти како добро осветлување, пространост, отвореност или убави објекти никој не обрнува внимание, бидејќи загаденоста е најдоминантна и по неа сообраќајниот хаос. Двата аспекта се меѓусебно поврзани. Може да се направи паралела со загаденоста на индустриските градови во раниот капитализам, кои ги инспирирале модерните архитекти да создаваат концепти градови-градини со брзи и ефикасни сообраќајници. Скопје од модерен град со многу зеленило во периодот на СФРЈ, денес е еден од најзагадените градови во Европа и пошироко. Периодот на транзиција низ кој

минува Скопје, како приоритет го постави профитот, а не квалитетното и здраво живеење.

Што за Вас е најважно за добар градски живот?

Дијаграм 6. Што за Вас е најважно за добар градски живот?

3.2.2.2. Начин на живот

Начин на живот или стил на живеење се интересите, мислењата, однесувањето на поединецот или однесувањето на групата или културата. Тоа е комбинација од детерминирани материјални или нематеријални фактори. Материјалните фактори се однесуваат на демографскиот профил на поединецот, додека нематеријалните се однесуваат на психолошките аспекти на поединецот како лични вредности и гледишта. За начинот на живот клучна е локацијата на животната средина. Природата на населбата во која живее поединецот влијае врз множеството на можни животни стилови, кои зависат од степенот на богатство, природната и културната средина. Начинот на живот ги одразува ставовите, навиките, вредностите и/или погледот кон светот на поединецот. Тоа е начин за себе креација и создавање на културни симболи кои се поврзуваат со личниот идентитет. Сепак, не се сите аспекти за начинот на живот по сопствен избор. Општествениот систем го ограничува изборот на животен стил на поединецот и симболите кои тој може да ги проектира на себе и на другите. Животниот стил влијае на социјалниот статус, начинот на размислување и начинот на делување.

Културите и народите се разликуваат меѓу себе по стилот на живеење. Секој град има одреден животен стил кој би бил типичен и автентичен само за него, но кој се трансформира со текот на времето. Зачувувањето на традиционалните вредности во XXI

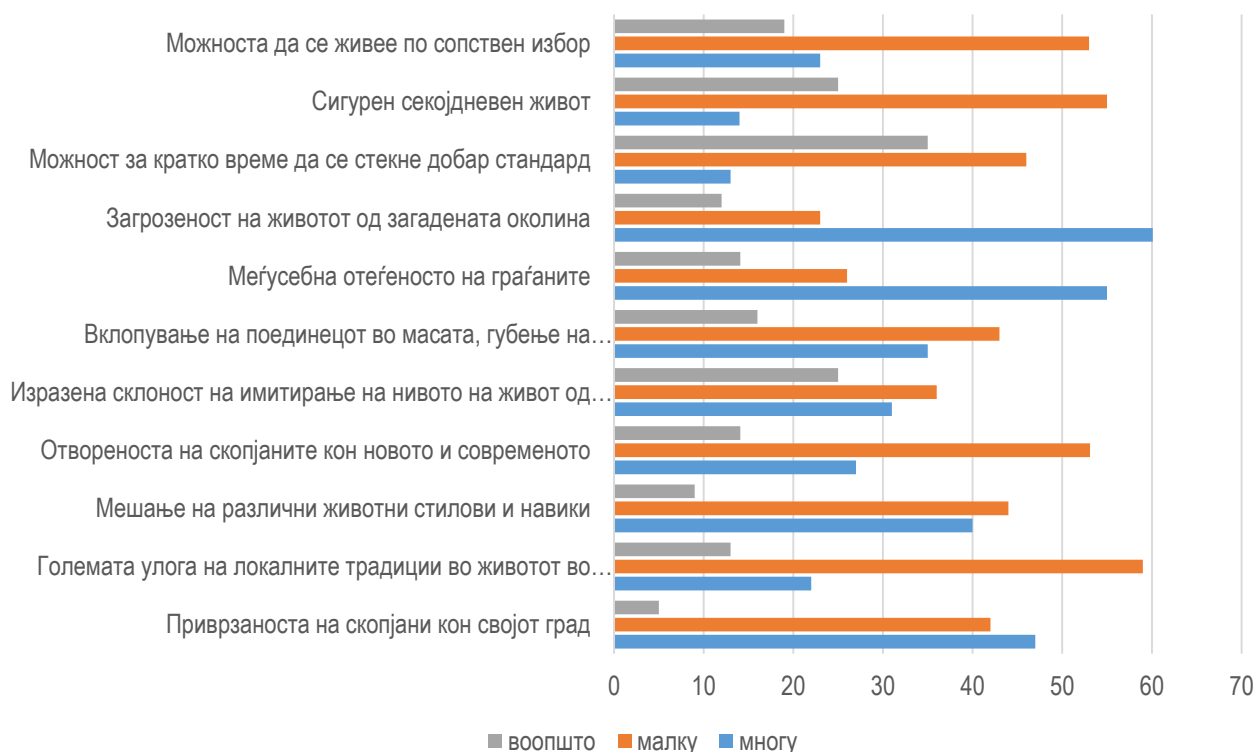
век е вистинска реткост поради притисокот на новите општоприфатени трендови кои ги носи глобализацијата. Се анализираат одредени аспекти од животот во Скопје, колку се тие карактеристични или не се карактеристични за скопјани: приврзаноста на скопјани кон својот град; големата улога на локалните традиции во животот во градот; мешањето различни животни стилови и навики; отвореноста на скопјаните кон новото и современото; изразената склоност на имитирање на нивото на живот од другите градови; вклопувањето на поединецот во масата, губењето на посебнота и автентичноста; меѓусебната отуѓеност на граѓаните; загрозеноста на животот од загадената околина; можноста за кратко време да се стекне добар стандард; сигурен секојдневен живот; можноста да се живее по сопствен избор. На прашањето: „Според Ваше мислење колку некое од следните обележја е карактеристично за начинот на живот во Скопје?“ од вкупно 213 испитаници, 50% сметаат дека скопјани многу се приврзани за својот град, додека 44% сметаат дека се малку приврзани. Оние испитаници кои сметаат дека скопјани се многу приврзани за својот град: 30% се до 29 годишна возраст, 34% се помеѓу 30-45 години, додека 35% се од 46 до 60 годинишна возраст. Оние кои сметаат дека скопјани се малку приврзани со својот град 36% се на возраст до 29 години, 28% се од 30-45 години, додека 34% се од 46 до 60 годишна возраст. 62% мислат дека мала е улогата на локалните традиции за живот во градот. Од нив 35% се на возраст до 29 години, 29% се од 30 до 45 години, додека 34% се од 46 до 60 годишна возраст. Карактеристично е што 50% од оние кои одговориле дека локалните традиции воопшто немаат улога за животот на градот се на возраст од 46-60 години. За 43,1% многу е карактеристично мешањето на различни животни стилови, додека за 46% е малку карактеристично истото. Во овие одговори возрасната граница не игра голема улога т.е. од оние кои одговориле дека многу е карактеристично мешањето на различни животни стилови 34% се до 29 години, 31% се од 30 до 45 години, а 34% се од 46 до 60 години. Слични се процентите и за оние кои одговориле дека малку е карактеристично мешањето на животни стилови т.е. 35% се до 29 години, 36% се од 30 до 45 и 28% се од 46 до 60 годинишна возраст. За 55% скопјани се малку отворени кон новото и современото. Од нив 33% се до 29 години, 27% се на возраст од 30 до 45 години и 38% се на возраст од 46 до 60 години. За 39% малку е карактеристична изразената склоност на имитирање на нивото на живот од другите градови, за 33% тоа е многу карактеристично, а за 27% воопшто не е. Од оние кои сметаат дека многу е изразена склоноста на имитирање на

нивото на живот во другите градови 35% се до 29 годишна возраст, 26% се од 30 до 45 години, 37% се од 46 до 60 години. Од оние кои сметаат дека малку е изразена склоноста на имитирање на нивото на живот во другите градови 30% се до 20 годишна возраст, 34% се од 30 до 45 години, додека 34% се од 46 до 60 годинишна возраст. Од оние кои сметаат дека воопшто не е изразена склоноста на имитирање на нивото на животот 40% се до 29 годишна возраст, 29% се од 30 до 45 години, а 24% се од 46 до 60 години. За 45% малку е карактеристично вклопувањето на поединецот во масата, губењето на посебноста и автентичноста, од кои 35% се до 29 години, 34% се од 30 до 45, а 29% се од 46 до 60 години. За 37% оваа карактеристика е многу застапена, од кои 40% се од 46 до 60 години. 57% од испитаниците сметаат дека граѓаните се многу отуѓени, од кои 26% се на возраст до 29 години, 33% се на возраст од 30 до 45 години, додека 40% се од 46 до 60 годишна возраст. Од оние кои сметаат дека малку е застапена меѓусебната отуѓеност, 46% се до 29 години, а од оние кои сметаат дека воопшто нема отуѓеност 43% се исто на возраст до 29 години. За 49% малку е карактеристично да се стекне добар стандард за кратко време, додека за 36% не е воопшто карактеристично. Од оние кои сметаат дека малку е карактеристично да се стекне добар стандард за кратко време 39% се до 29 години, 29% се од 30 до 45 години, додека 32% се на возраст од 46 до 60 години. Возраста нема влијание кај оние кои сметаат дека воопшто не е карактеристично да се стекне добар стандард за кратко време т.е. 34% се до 29 годишна возраст, 33% имаат од 30 до 45 години, а 32% се на возраст од 46 до 60 години. 57% сметаат дека малку е сигурен секојдневниот живот, а за 26% воопшто не е сигурен. Од оние кои сметаат дека малку е сигурен секојдневниот живот 34% имаат до 29 години, 30% имаат од 30 до 45 години, а 34% се од 46 до 60 годишна возраст. Од оние кои сметаат дека многу е сигурен секојдневниот живот 45% се до 29 годишна возраст. За 55% мала е можноста да се живее по сопствен избор, од кои 24% се до 29 години, 36% се од 30 до 45 години, додека 38% се од 46 до 60 годишна возраст. Младите до 29 години се оние кои најмногу веруваат дека голема е можноста да се живее по сопствен избор, односно тие се 53% од вкупниот процент на испитаници кои сметаат дека многу е карактеристично да се живее по сопствен избор.

Она што се издвојува со резултатите во ова прашање е тоа што 62% од испитаниците мислат, дека карактеристично за Скопје е загрозеноста на животот од загадената животна околина. Нивната процентуална застапеност по возраста е 30% се на

возраст до 29 години, од оние кои сметаат дека многу е загрозен животот од животната околина, 35% се на возраст од 30 до 45 години, додека 33% се на возраст од 46 до 60 години. Дали преку ноќ, поради неводење сметка за чистиот воздух и здравиот живот, загаденоста стана препознатлива, симбол за Скопје?

Според Ваше мислење колку некое од следните обележја е карактеристично за начинот на живот во Скопје?

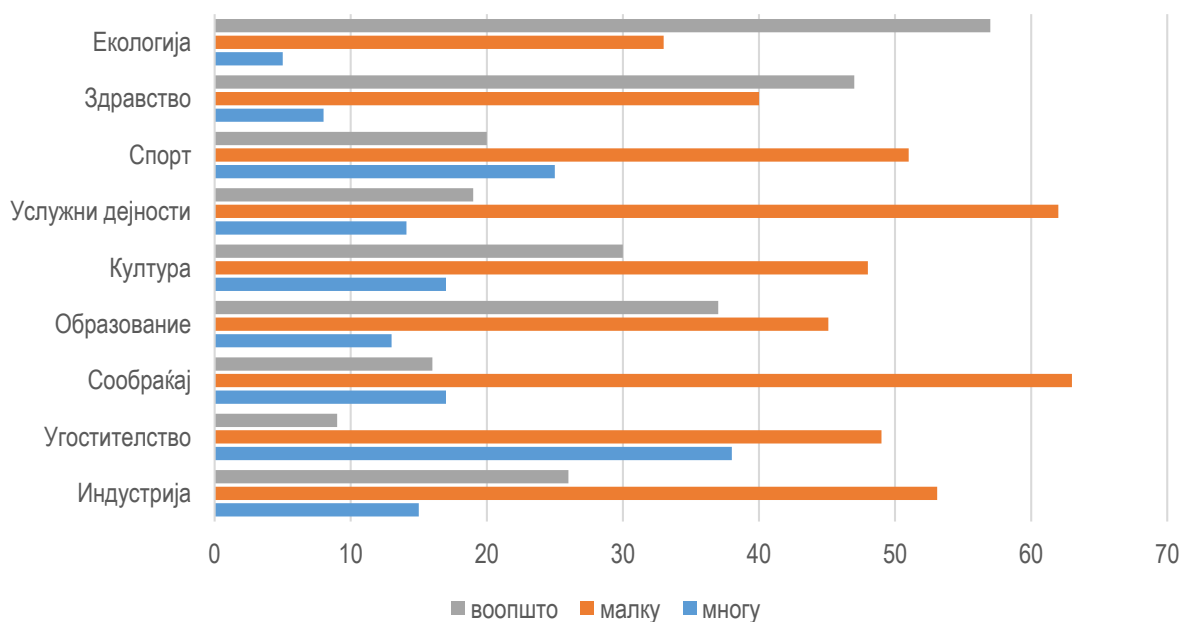

Дијаграм 7. Според Ваше мислење колку некое од следните обележја е карактеристично за начинот на живот во Скопје?

Низ историјата имаме бројни примери на градови кои биле познати по одредена дејност, на пример Венеција по индустријата со стакло, Оксфорд како студентски град, Милано град на модна индустрија и така натаму. Она што се случува и што се работи во градот во голема мера може да влијае на неговата препознатливост, на неговиот развој и на реализирање на одредени потенцијали кои ги има местото. Некои од поважните дејности во Скопје би биле: индустрија, угостителство, сообраќај, образование, култура, услужни дејности, спорт, здравство, екологија. На прашањето: „Колку внимание е посветено од страна на градската и централната власт последните десетина години на следните активности?“, од вкупно 213 испитаници, 55% сметаат дека малку внимание е

посветено на индустријата, 50% сметаат дека малку внимание е посветено и на угостителството, 64% сметаат дека малку внимание е посветено и на сообраќајот. За образованието 46% сметаат дека е посветено малку внимание, додека 39% сметаат дека воопшто не е посветено внимание. Слично е и за културата, 50% велат дека малку е посветено внимание. За услужните дејност 64% сметаат дека малку е посветено внимание. За спорот 53% сметаат дека малку е посветено внимание. Во однос на здравството 48% сметаат дека воопшто не е посветено внимание, а 42% дека е посветено малку внимание. За екологијата 59% сметаат дека воопшто не е посветено внимание. Всушност од одговорите на анкетите произлегува, дека во Скопје речиси на ништо не се посветува многу внимание или пак се посветува многу малку внимание, не само што нема доминантна дејност или активност, туку ниту една дејност не е на задоволително ниво.

Колку внимание е посветено од страна на градската и централната власт последните десетина години на следните активности?

Дијаграм 8. Колку внимание е посветено од страна на градската и централната власт последните десетина години на следните активности?

Богдановиќ (Богдан Богдановиќ) смета дека во модерниот свет градовите стануваат поважни од нациите, а градската припадност, откако постојат вистински градови и вистински граѓани, била поважна од етничката. Во големите светски градови,

почнувајќи уште од Мемфис и Вавилон, дури ни националниот јазик не бил сосема јасна категорија. Во истиот голем град, во рамките на истата градска култура, можело да се зборува и на повеќе јазици, под услов сите да го разбираат оној основиот, артикулиран јазик на градот, одбран по слободна волја. (Богдановић, 1982: 241-243) Во периодот на ренесансата секој италијански град имал свој неоспорлив идентитет и таа апстрактна констатација лесно може да се разложи на низа на нешто поедноставни тврдења. Градот имал свои простори лесни за паметење, имал дури и сопствен градски, може да се рече и национален архитектонски стил, во онаа мера во која и секоја италијанска заедница претставувала едно комплетно стилизирано, заокружено и прилично солидарно општество. Не мора да се нагласи дека и грчкиот полис и италијанската средновековна комуна и ханзеатскиот град можеле да остварат рамнотежа помеѓу сопственото, локалното и понекогаш снаодливиот уметнички вкус и општите мудрости на големите архитектонски идеи на онаа доба, баш затоа што сите тие биле мали, симболични, на момент среќно човечки ветени, ветена градска нација. (Богдановић, 1982: 241-243)

Според проф. Ацески градот е исполнет со најразлични симболи: симболи кои потекнуваат од минатото; симболи кои се препознатливи по пораките кои се производ на актуелниот развој на градот и општеството; симболи со длабока политичка содржина; архитектонски творевини изградени во најразлични стилови и време на градба, со еден збор во градот не постои дел кој не е преплавен со некакви значења, кои можат да имаат голема или да се без некоја посебна вредност, или како да не постојат. (Ацески, 2012)

Градот е доказ за најдлабока и најсуштествена позиција на човековото битисување и егзистенцијални полиња или точки, како: љубовта, раѓањето, смртта, доброто и злото, духот, просторот и времето, свест за случајноста и нужноста, за дуалитетот на судбината. Основната функција на симболот во градот е да ја идентификува човековата припадност на едно место, или во рамките на групата, во културна или социјална смисла и конкретно да ги определи во континуитетот на просторот и времето и да укаже на вкоренетоста во неговата национална и културна историја. Симболот може да има и вонвременска димензија, може само да укажува на нешто кое е изгубено длабоко во минатото, својствено за културата на луѓето кои одамна исчезнале, но останало врежано во сеќавањето на многу генерации. Градот ги складира симболичките вредности, го дефинира нивното значење во општата претстава за местото која со себе ја носат неговите жители. Симболот го дефинира местото на

поединецот во просторот и идентитетот на човекот го бара во идентитетот на местото, кој не се базира само на апстрактната просторна структура, која на човекот му обезбедува физичка ориентација, туку врз конкретен квалитет на надворешниот свет кој е втиснат во човекот преку неговите конкретни особини. Просторот е разбран како систем од места, а местото е изразито конкретно по неговите квалитативни карактеристики, а и по тоа што поседува сопствен карактер кој е втиснат и е актуелен предмет на човечката идентификација. (Ацески, 2012)

Многу често денес кога се напаѓа кој било обид за на поимот традиција да му се зачува одредена вредност, се повикува некој или нешто што се нарекува модерен човек, кој има негативен став кон традицијата. Баш во тој модерен човек со непостојани аспирации, покрај сите лажни предности кои му ги дозволува неговата модерност, трагично ја отклучува длабоката потреба, таков каков што е, сепак да каже кој е, што е, од каде е и од еден момент натаму каде е и дали е тука каде што е навистина ги пуштил своите корени? Зошто модерниот човек би бил помалку желен за мудрата издржливост од немодерниот? Традицијата на вистински начин пренесена, секогаш нуди одредена стратегија на стабилност и чувства, желби и ставови, барем во онаа мера која ни овозможува вродена стратегија на мајчин јазик, таа најцврста и единствена апсолутна традиција што ја носиме во себе. (Богдановић, 1982: 424-425)

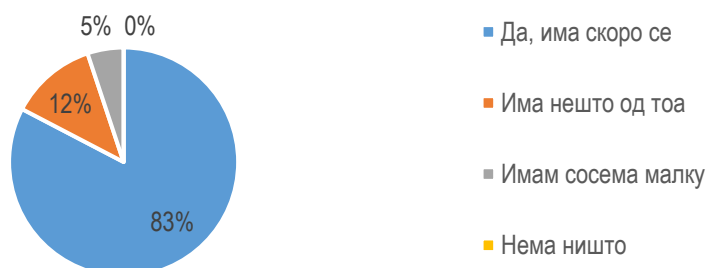
3.2.3. Соседство

3.2.3.1. Секојдневни потреби

Планирањето на населбите подразбира и задоволување на сите секојдневни потреби на граѓаните во кратко пешачко растојание. Живеење во една урбана средина значи дека жителите на кратко пешачко растојание од својот дом би имале градинка или училиште, каде би ги носеле своите деца, пазар или маркет за секојдневни прехранбени намирници, амбуланта, парк со спортски игралишта за рекреација и сл. Зонирањето на градот кое е посебно актуелно во градските концепти на модернизмот т.е. функционалниот град го дели градот на зона за живеење, зона за работење и зона за рекреација поврзани меѓусебно со ефективен транспорт. На прашањето: „Дали во непосредна околина Ви се достапни секојдневните потребни градски елементи (пр. амбуланта, училиште, градинка, парк, пазар, верски храм итн)?“ од вкупно 213 испитаници, 81% одговориле дека ги имаат скоро сите елементи. Овој

голем резултат, ни покажува дека Скопје сепак ги задоволува секојдневните потреби на граѓаните и има потенцијал да биде одличен град.

Дали во непосредна околина Ви се достапни потребните секојдневни градски елементи?

Дијаграм 9. Дали во непосредна околина Ви се достапни потребните секојдневни градски елементи?

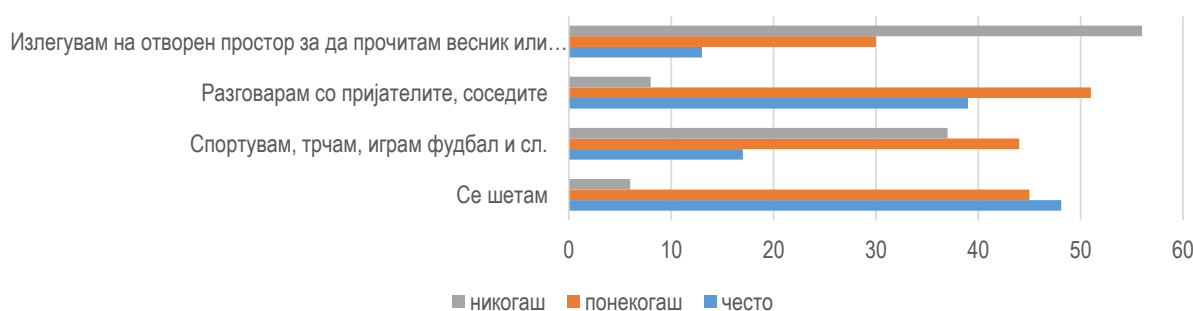
Кристофер Александер (Christopher Alexander) вели дека личноста во голема мера е формирана од околината. Објаснувајќи за живи простори, тој зборува за тоа како релациите во некои градови помеѓу работните места и семејството, го помагаат животот. Работните продавници измешани со куќите, децата, кои играат околу местата каде што се одвива работниот процес, членовите на фамилијата помагаат во работата, фамилијата веројатно може да го јаде ручекот заедно, или го јаде ручекот заедно со луѓето кои работат таму. Фактот дека фамилијата и работата се делови од еден континуиран тек, помага кој било да се развива. Децата гледаат како се случува работењето, тие учат што е тоа што го прават возрасните за да функционира светот, тие добиваат една вкупен складен поглед на нештата; човекот е способен да ги поврзе можностите за работа и веселба, и вниманието кон децата, без да мора да ги дели остро од работата. Маж и жена се способни да работат, и да даваат внимание на семејството, повеќе или помалку, еднакво да разбираат и да се чувствуваат поврзани со луѓето кои живеат таму. Во градовите каде што работата и фамилијарниот живот се физички одвоени, луѓето се вознемирувани од внатрешни конфликти, од кои не можат да побегнат. Човекот сака да живее каде што работи и сака да биде блиску до неговата фамилија; но во град каде што работата и фамилијата се физички поделени, тој е присилен да прави неверојатни избори помеѓу овие желби. Тој е изложен на најголеми емоционални притисоци од неговата фамилија, во тие моменти кога тој е најмногу уморен, кога тој само што се вратил од работа. Тој е конфузен од вештата идентификација на неговата жена и децата со

„задоволство“, „викенди“, бидејќи тоа не е секојдневната структура на животот. Жената сака да им помага на своите деца, а исто така да земе учество во надворешните активности во светот; да има однос со „она што се случува“. Но, во град каде што работата и фамилијата се комплетно одвоени, таа е присилена да прави други неверојатни избори. Таа може да стане стереотипна „домаќинка“ или стереотипна „кариеристка“. Иако постои можност за двете, тоа ретко се исполнува. Младо момче сака да биде блиско со неговата фамилија и да ги разбере работите во светот и нив да ги истражува. Но, во градот каде работата и фамилијата се разделени, тој е присилен да направи невозможни избори помеѓу: својата фамилија или да биде безработник кој може да го истражува светот. Ова ја зголемува веројатноста дека тој веројатно ќе заврши било како малолетнички деликвент, кој се одвоил себе си од љубовта на неговата фамилија, или како дете кое е прилепено премногу цврсто кон мајката. На истиот начин, двориштето кое е исправно формирано, им помага на луѓето да внесат живот во него. Разгледајте ги силите на работа и во атриум. Најфундаментално од сè, луѓето тежнеат кон некаков вид на приватен надворешен простор, каде тие ќе можат да седат под небото, да ги гледаат ѕвездите, ќе уживаат во сонцето, можеби ќе засадат цвеќиња. (Alexander, 1979)

3.2.3.2. Јавен простор и слободно време

На прашањето: „Што најчесто работите на отворените простори во Вашата населба?“ од вкупно 213 испитаници, 48,1% одговориле дека често се шетаат, а 45% дека понекогаш се шетаат и понекогаш спортуваат. 51% понекогаш разговараат со пријателите и соседите, а 56% никогаш не изгледуваат на отворен простор за да читаат весник или слична рекреативна активност. Овде може да се забележи дека нема некоја карактеристична активност која се случува во отворен простор.

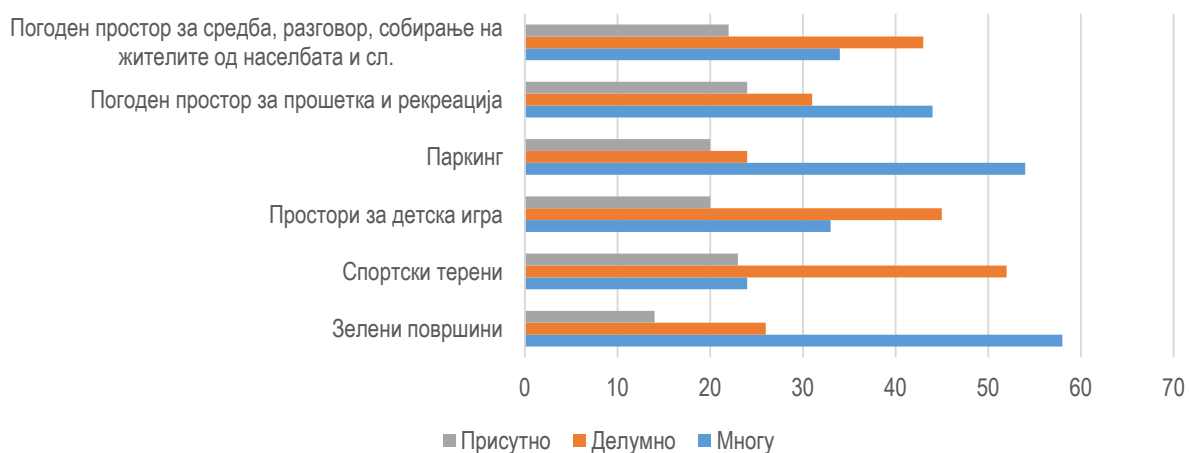
Што најчесто работите на отворените простории во Вашата населба?

Дијаграм 10. Што најчесто работите на отворените простории во Вашата населба?

На прашањето: „Според Вас, што им недостасува на слободните простори во Вашата населба?“ од вкупно 213 испитаници, 58% сметаат дека многу им недостига зелена површина, паркинг – 54% и простор погоден за прошетка и рекреација - 44%. Делумно недостигаат спортски терени според 52%, простори за детска игра – 45% и според 43% од испитаниците делумно им недостига простор погоден за разговор, средба и социјализација на соседите. Слободните површини во Скопје не се соодветно уредени, најчесто претставуваат занемарени зелени површини како последица од периодот на модернизмот и чекаат да бидат изградени. За жал, од досегашното искуство по периодот на транзицијата до денес, ретко кога слободните простори во градот се уредуваат како простор за прошетка, рекреација, спорт или детска игра. Најчесто секој слободен простор се користи како нова градежна парцела од која и општината и инвеститорот би имале најголем моментален профит, не грижејќи се многу за како тој потег би се одразил во иднината.

Според Вас, што им недостасува на слободните простори во Вашата населба?

Дијаграм 11. Според Вас, што им недостасува на слободните простории во Вашата населба?

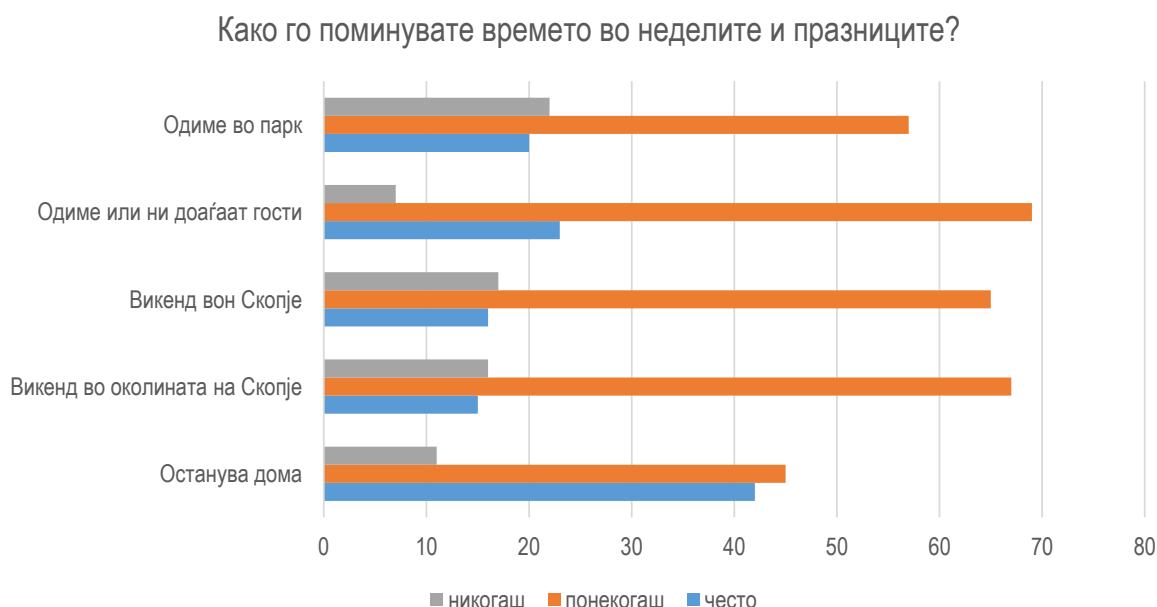
На прашањето: „Кога останувате во населбата попладне или за празници, каде најчесто го поминувате времето?“ од вкупно 213 испитаници, 37% често остануваат во домот, а 31% најчесто останува во домот. 53% ретко одат кај соседите или пријателите во населбата. 37% ретко или 34% понекогаш се шетаат, дружат или спортуваат на отворените простори во населбата. 39% ретко одат во кафеана или кафетерија, а 47% ретко посетуваат каков било културен настан. Низ развојот на градот Скопје, она што е карактеристично во неговото градско ткаење низ вековите е маалото, како континуирана

градска типологија. Таа морфолошка матрица има и одреден стил на живеење на граѓаните. Во последните две децении тој карактеристичен тип на маалски живот е напуштен. Брзата и непромислена урбанизација и градењето на место каде што во минатото била едносемејна куќа, згради со десетици станови сериозно го нарушува квалитетот на живот. Може да се забележи дека граѓаните ретко контактираат со своите соседи, ретко се шетаат низ населбата, ретко одат во кафеана или кафетерија и уште поретко посетуваат било каков културен настан. Останува прашањето како граѓаните го поминуваат слободното време и дали воопшто го имаат? Кои можности ги нуди Скопје на своите жители за квалитетно поминато слободно време?

Дијаграм 12. Кога останувате во населбата попладне или за празници каде најчесто го поминувате времето?

На прашањето: „Како го поминувате времето во неделите и празниците? (прашањето се однесува на целото семејство)“ од вкупно 213 испитаници, 45% понекогаш остануваат дома, а 42% често остануваат дома. 67% понекогаш одат на викенд во околина на Скопје, 65% понекогаш одат на викенд и надвор од Скопје, на 69% понекогаш им одат или им доаѓаат гости, а 57% понекогаш одат во парк.

Дијаграм 13. Како го поминувате времето во неделите и празниците?

Според Јан Гејл (Jan Gehl) надворешните активности се под влијание на многу услови. Физичката околина е еден од факторите кои влијаат на активностите на многу различни начини. Има три вида на надворешни активности кои се случуваат на јавниот простор: неопходни активности, опционални активности и социјални активности. Секоја од овие активности има потреба од специфичен физички простор. Неопходните активности се случуваат во секакви услови: одење во училиште или на работа, пазарување, чекање јавен превоз и сл. Овие активности се случуваат во текот на целата година, независно од екстериерот, а граѓаните немаат избор во однос на нив. Опционалните активности се случуваат бидејќи граѓаните имаат желба за нив и се случуваат само во екстериер кој ги овозможува и има добри услови за нив. Оваа категорија вклучува прошетки на свеж воздух, седење на сонце, пешачење наоколу уживајќи и сл. Овие активности се случуваат кога времето и местото се пријатни и екстериерот на градот или населбата е охрабрувачки за нив и се посебно зависни од физичките услови на околината. Кога надворешниот простор е со лош квалитет се случуваат само неопходните активности, граѓаните брзаат да си одат дома. Кога надворешниот простор е квалитетен луѓето се задржуваат на улица и во градот, седат надвор, се дружат и покриваат широк опсег на најразлични активности. Добрата околина ги проширува дејностите и активностите во градот. Социјални активности се сите активности кои вклучуваат луѓе на јавниот простор. Тука припаѓаат детските игри,

средбите, разговорите, најразличните активности и најчесто – пасивен контакт, едноставно гледање и слушање други луѓе. Различни видови на социјални активности се случуваат на многу места: во пасажите, во приватните надворешни простори, во градините или балконите, но се земаат предвид само оние активности кои се случуваат во јавен простор. Овие активности може да се сметаат и како резултат на двете претходни категории (неопходните и опционалните активности). Социјалните активности се случуваат спонтано како резултат на луѓе кои се движат и се во ист простор. Ова значи дека социјалните активности индиректно зависат од тоа дали и колку е добар просторот за да се случуваат неопходните и опционалните активности. Карактерот на социјалните активности зависи од контекстот во кој тие се случуваат, луѓето се познаваат само бидејќи често се гледаат едни со други. Во центарот на градот и на улиците најчесто се случува пасивен контакт, кој не треба да се потценува. Најслободно речено е дека социјална активност се случува секогаш кога двајца ќе се најдат на ист простор. Ова има голема врска со планирањето на градот и просторот. Иако физичката морфологија нема директно влијание на квалитетот, содржината и интензитетот на социјалните врски, архитектите и планерите имаат влијание во создавање на квалитетен јавен простор кој би ги поттикнувал активностите. (Gehl, 2011: 9-13)

3.2.3.3. Меѓусебни врски

Во градскиот начин на живеење преовладуваат секундарните врски, а слабеет улогата на семејството, исчезнува соседството и традиционалните односи, а на нивно место доаѓаат интерперсоналните односи. Наместо роднински односи се создаваат фиктивни; наместо територијални единици, како елементи на социјалната солидарност се создаваат специфични заедници, а градот како општа заедница се претвора во сегментирани односи, што се поставени врз територијална основа со ограничен центар, но без дефинирана периферија. (Caldarevic. O, 1985: 135); (Ацески, 2013: 305)

На прашањето: „Какви се Вашите односи со соседите?“ од вкупно 213 испитаници, 36% само се поздравуваат, а 33% си прават услуги, но не се посетуваат и дружат. Од оние кои само се поздравуваат 41% се на возраст до 29 години, 31% се на возраст од 30 до 45 години, додека 27% се на возраст од 46 до 60 години. Од оние кои си прават услуги, но не се посетуваат и дружат 26% се млади на возраст до 29 години,

30% се од 30 до 45 години, додека 42% се на возраст од 46 до 60 години. Од оние кои се дружат и се посетуваат често 35% се до 29 годишна возраст и 35% се на возраст од 46 до 60 години.

Дијаграм 14. Какви се Вашите односи со соседите?

Велат дека животот во градот ги брои неговите жители наместо пријатели. Тоа се толкува како последица на отуѓениот поединец во големиот град. Зимел во обид да го објасни интензитетот на градскиот живот во големиот град, како посебен вид на градско однесување го забележал она кое значи повлекување на поединецот во некој свој свет, оној кој претставува засолниште од неприфатливото секојдневие. Се чини дека и без вакво социолошко толкување на животот во градот, се знае дека градот се прифаќа на многу различни начини. Или може да биде обратно, градот на различни начини ги прифаќа сите оние кои во него би пронашле свет за себе. Најпрво социологијата, а потоа и социјалната психологија и самата психологија, ја следат трагата на поединецот чие однесување е поинакво од утврдениот стандард, обидувајќи се да откријат во која мера е различноста и кога таа преминува во општествено неприфатливо однесување. Врз темелите на утврдената практика дека човекот е социјално битие, настанале сите научни конструкции во кои има место за разбирање на поединецот кој сака да биде поинаков, а притоа да не припаѓа на онаа група која е во социјално неприфатливи појави. Градот дефинитивно нуди најголем можен избор на модели на однесување. Всушност и не може да се рече дека тоа се модели во буквална смисла, ако се земе предвид дека помеѓу нив не може да се утврдат граници. Општествено прифатливото однесување и притисокот поединецот да се однесува во склад со тоа, остава можност во некој свој интимен свет

поединецот да не се согласува со таквиот притисок. Потребата за мимикрија, каде во јавниот живот се играат општествено посакувани улоги и добро познатата човечка карактеристика. За тоа каков е навистина градскиот живот на поединците е многу тешко да се пресуди со оглед дека нема можност да се дознае и да се објективизира колку се и на кој начин се тие исти поединци во својата приватна сфера некои сосема други луѓе.

Еден од вообичаените стереотипи за мислењето дека интензивниот градски живот ги вовлекува поединците во својата шема на колективитетот, едноставно терајќи ги да бидат во густа интеракција со опкружувањето. Човекот пред другите ја брани својата потреба да има или пак да нема луѓе со кои би делел дел од својот живот во градот. Станува збор за пријателите. Помеѓу народот се смета дека човекот е богат онолку колку што има пријатели. По дефиниција пријателството подразбира највисок степен на емпатија, способност да се биде на првото место и на правата страна, секогаш кога животните околности тоа го бараат. Од овој круг се одземаат членовите на најблиското семејство. Се смета дека колку е поширок кругот, толку поединецот подобро се чувствува. Играјќи ја општествената улога на некој кој е склон да ги прифаќа луѓето како свои пријатели, тој круг може да биде многу голем. Сепак, поголемиот број луѓе, не само во градовите живеат со круг на пријатели кои се бројат со едноцифрен број. А дали животот во градот значи и право да не се избере пријателството како начин на живот? Всушност во ваквото право на избор се наоѓа и една од најголемите предности на животот во градот. Но, како да се победи науката која тврди дека тоа е пат до отуѓеност, пат кој може да произведе и низа други аномалии, па дури и да доведе до некои психо-физички болести? Многу истражувања покажуваат дека бројот на таканаречени неинтегрирани поединци во големите градови, посебно во развиените средини е сè поголем. Отуѓениот поединец повеќе не е само предмет на интерес на науката, за него се пишува, се снимаат филмови, се зборува. На секој начин конотацијата на неговиот избор на живот е негативна; барем така ја доживува општествениот контекст.

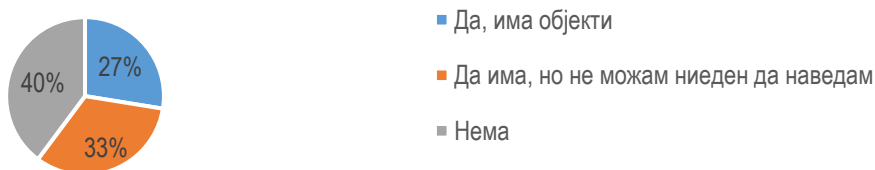
Во градовите постојат многу луѓе кои навистина немаат пријатели, но тоа не мора да значи, дека таквиот нивен избор е основа за некој вид на општествено негативна конотација. Предизвиците на духовниот и материјалниот свет во градот се толку големи, што може да се мине цел живот во него, а да не се почувствува потреба за создавање на таков вид меѓусебни односи кои би произвеле трајно пријателство. Луѓето кои се

разочарани од некогашните пријатели, не мора задолжително да се претставуваат како луѓе кои се разочарани во сите вредности на човечки контакти и комуникации. Тие не се отугени, чудни, недружељубиви, патолошки или какви и да може да бидат во очите на оние кои го мерат друштвениот живот. Колку само луѓето се фалат или навистина имаат пријатели, а од нив сјае мизантропија? Кое е нивното вистинско лице? Или може да биде и едното и другото. Исто е и со оние кои се нетрпеливи, уморни од луѓето и досадни за останатите луѓе. Правото да се нема пријатели е еднакво право како и она да се има. Херман Хесе зборува за како човек може да е сам и тоа да го претвори во предност на живеење. Знаење тоа да се ужива во работите кои се наоѓаат околу нас: зградите, улиците, кафеаните, возовите, продавниците, зеленилото, погледите и визуриите, мирисите и боите, облиците, изложите, пазарите, движењето, светлината и осветлувањето, клупите, прошетките, набљудувањето, сето тоа и уште многу од тоа може да биде инспирација за еден посебен, но легитимен облик на живеење во градот. (Pusic, 271)

3.2.3.4. Врската помеѓу граѓанинот и просторот

Во анкетата направена во Скопје, во периодот од јуни до септември 2017 година, на прашањето: „Дали би издвоиле некој објект или простор кој посебно Ви се допаѓа или сметате дека има посебна вредност во Вашата околина?“ од вкупно 211 испитаници, 39% одговориле дека нема, а 32% одговориле дека има, но не можат конкретно да наведат. Ова покажува дека објектите или просторот не се планираат и проектираат според желбите и потребите на граѓаните и дека ниту оние кои веќе постојат не се според желбите на граѓаните. Граѓанинот во Скопје се чувствува исклучен од можноста да влијае во обликувањето и уредувањето на сопствена околина, населба или град поради лошата услуга на локалната власт, но и поради сопствениот недостиг на иницијатива и активност, како и лесното прифаќање на волјата на власта.

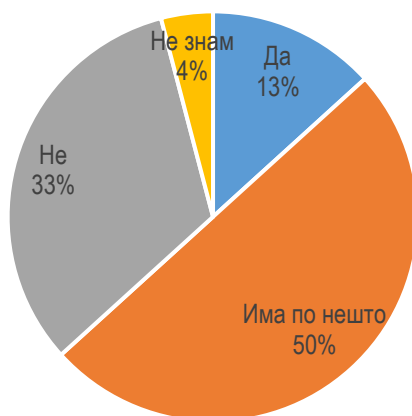
Дали би издвоиле некој објект или простор кој посебно Ви се допаѓа или сметате дека има посебна вредност во Вашата околина?

Дијаграм 15. Дали би издвоиле некој објект или простор кој посебно Ви се допаѓа или сметате дека има посебна вредност во Вашата околина?

На прашањето: „Дали Ви се допаѓа естетскиот изглед на градот?“ од вкупно 210 испитаници, на само 13% им се допаѓа, од кои 48% се на возраст од 30 до 45 години. На 49% им се допаѓаат делумно, а на 32% воопшто не им се допаѓа естетиката на градот, од кои 40% се до 29 години, а 31% се од 46 до 60 години. Од оние на кои им се допаѓа, делумно 47% се со средно образование, 39% се со завршен факултет, додека 11% се магистри или доктори на наука. Од оние кои не им се допаѓа 39% се со средно образование, 52% се со завршен факултет, а 7% се магистри или доктори на наука. Ова повторно покажува дека градот Скопје не е создаван по мерка на неговите жители.

Дали Ви се допаѓа естетскиот изглед на градот?

Дијаграм 16. Дали Ви се допаѓа естетскиот изглед на градот?

Херман Хертзберг (Herman Hertzberger) вели дека колку повеќе лично може да се влијае на нештата околу себе, толку повеќе личноста станува емоционално поврзана со нив и колку повеќе им посветува внимание, толку повеќе е наклонета да се грижи и да ги сака нештата околу себе. Личноста може да развие љубов за работите со кои може да се идентификува, оние кои проектираат многу од личниот идентитет и во кои може да инвестира многу грижа и посветеност, така што тие би станале дел од личноста, апсорбирани во нејзиниот личен свет. Целата таа грижа и посветеност прават да изгледа, како личноста да е потребна на објектот и не само што може да одлучи во голем степен што се случува со него, туку и самиот објект станува дел од животот на личноста; овој вид врска може да се гледа како процес на заемно присвојување. Колку е поинволвирана личноста со формата и содржината на своето опкружување, толку повеќе тие опкружувања стануваат присвоени од неа, и како што тој почнува да ја поседува околината, така и таа почнува да ја поседува личноста. (Hertzberger, 1991:170)

Кога зборуваме за заемното присвојување, би требало да се напомене дека поттикот кој е понуден од архитектите, претставува покана за комплетирање и обојување на просторот од луѓето кои живеат таму, граѓаните се поканети до некое ниво да ги комплетираат, обојат и да ги исполнат со нивното постоење. Така корисникот и формата се засилуваат еден со друг и имаат интеракција, а таквата врска е аналогна на таа помеѓу индивидуалецот и заедницата. Корисниците се проектираат себе си во формата, исто како што индивидуалците ја покажуваат својата вистинска боја во нивните различни врски со другите, додека играат или се изиграни и така стануваат она што се. (Hertzberger, 1991: 170)

3.2.4. Централно подрачје

3.2.4.1. Центар

Скопје како главен град на Република Македонија претставува и главен административен, политички, трговски и културен центар во државата. Во однос на другите градови, Скопје драматично се издвојува: премногу и пребрзо се гради на сметка на парковите и зеленилото, најголемиот дел од жителите на државата се преселуваат во Скопје, во потрага по вработување и подобри услови за живот (поголем избор на професии, образование, и сл.). Ова придонесува главниот град на некој начин да биде повеќе од половина држава, не во физичка големина, туку во број на жители и дејности. Центарот на Скопје е слика за македонското општество, во почеток на XXI век, во целосен хаос. Центарот на градот има низа промени во XX век, секоја соодветна со моменталното општество.

На прашањето „Мислите ли дека Скопје може да обезбеди подобри или полоши услови за живот од другите градови во Македонија?“, 75% од испитаниците одговориле позитивно, дека може да даде повеќе можности за живот од другите градови во Македонија. Ова е показател на запоставеноста на останатите градови во однос на главниот град. Скопје има огромен потенцијал да се уништи себе си.

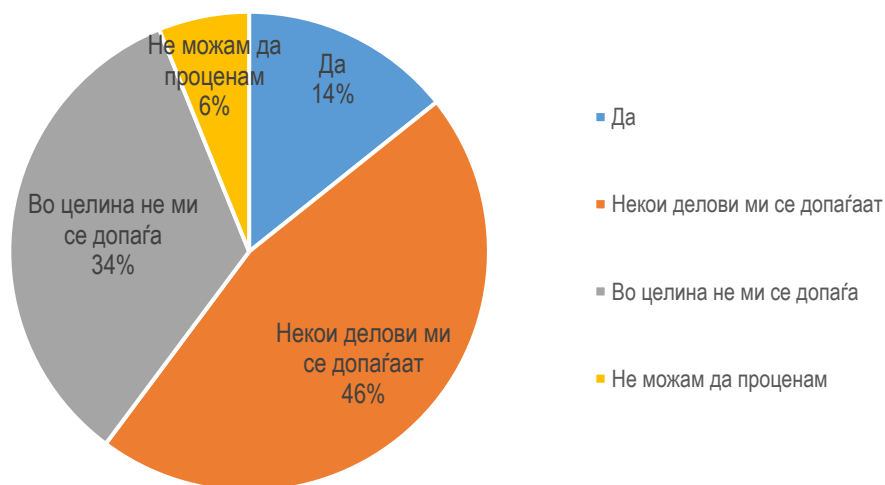
Мислите ли дека Скопје може да обезбеди подобри или полоши услови за живот од другите градови во Македонија?

Дијаграм 17. Мислите ли дека Скопје може да обезбеди подобри или полоши услови за живот од другите градови во Македонија?

По низата промени на самиот центар на Скопје, на прашањето: „Дали Ви се допаѓа центарот на градот?“, од вкупно 213 испитаници, на само 14% им се допаѓа. На 45% им се допаѓаат само некои делови, од кои 44% имаат завршено средно образование, 44% имаат завршено факултет, 10% се магистри или доктори на наука. На 33% воопшто не им се допаѓа центарот на градот, од кои 41% се со средно образование, 47% се со завршен факултет и 10% се магистри или доктори на наука.

Дали Ви се допаѓа центарот на градот?

Дијаграм 18. Дали Ви се допаѓа центарот на градот?

Центарот на градот опишан во планот од 1929 година е со следните содржини: на десната страна, на плоштадот Слобода е сместен државниот административен центар со ансамбл на објекти од државната администрација (зградата на Жупанијата, Управата на градот, Уредот за осигурувањето на работниците, Железничката дирекција, Армискиот штаб, Палатата на правдата, Трговската академија и комора и Техничката дирекција). На левата страна на реката Вардар на подрачјето на Бит-пазар е поставен Општинскиот центар како централна фигура на оската на авенијата Генерал Херис која ги поврзува двата главни плоштади на двете страни на реката Вардар. Главен елемент на овој центар е зградата на Општинскиот дом околу која се наоѓаат зградите на Воениот округ, Пазариште, Градските бањи, Жандермериската станица, Командата на граничните трупи, Градската стража и Пожарната чета. (О. Марина, Б. Каранакров, 2014)

Во планот од 1948 година центарот на градот претрпува радикални промени, како во однос на морфологијата на новите објекти, така и во однос на воведување на нови содржини. Одредени делови од градот не се директно третирали во планот и се оставени како урбани блокови од постоечката урбана структура. Јавните содржини се дефинирани како функционални целини наменети за администрација, култура, трговија и друго, организирани во Републички и Градски центар со нагласена линеарност во нивната просторна конфигурација со извесна доза на монументалност. Административниот центар се протега на левиот брег на реката Вардар во правец исток-запад и ги содржи Народното собрание, Претседателството на Владата на НРМ, министерствата и останатите државни уреди и комисии. Градскиот центар е лоциран во централното градско подрачје на десната страна на реката Вардар и се развива во правец север-југ и ги содржи објектите на Јавното обвинителство, синдикатите и други институции. Центарот на политичко-културно-историскиот реон е лоциран во делот на главниот градски плоштад и оската по која се поставени низа на објекти од културата со екстензија кон север, со што се создава врска со историскиот дел на градот на левиот брег на реката Вардар и комплексот на објекти од културата како музеи, опера и друго. (О. Марина, Б. Каранакров, 2014)

Во 1965 година, по катастрофалниот земјотрес се прави нов урбанистички проект на центарот на Скопје. Дефинитивниот урбанистички проект ги зема предвид идеите од конкурсните елаборати и одговара на основните потреби на граѓаните: хуман размер на

ансамблите, чиста и племенита форма на просторот, чист сообраќаен систем и племенити размери на центарот. Развивањето на Скопје по ослободувањето го карактеризира тенденција на ширење на градот долж текот на Вардар, посебно кон југоисток, кон Скопско поле. Основниот план на база на показателите за досегашниот брз развој на градот, предвидува силен пораст на населението. Се очекува центарот, паралелно со растот на градот, да добива на вредност и да има потреба за ширење. Денешниот центар главно се развива по осовината Стара Чаршија, железничка станица под Водно. Според поставките на Основниот план, овој развој ќе претрпи значителни трансформации, кои главно ќе произлегуваат од предвиденото нараснување на потребите на градот, за јавни и друштвени функции. Содржината и структурата, што ќе се развива долж новата осовина, ќе ги задоволува потребите на иднината и ќе ја преземе улогата на интерпретатор на сите активности во центарот, кој за свој ’рбет ќе ја има реката Вардар и подрачјето околу двата негови брега. На левиот брег, лоцирани се содржините на претставничките тела на Републиката, научните и високо-образовните институции, Народната библиотека, Операта, Концертната дворана, институциите за друштвениот живот на градот и Републиката, одреден број деловни, трговски и угостителски содржини, радио и телевизија и др. Долж десниот брег, лоцирани се содржините на државната администрација, деловните и стопанските организации, друштвените институции, трговските организации и дуќани, угостителски и туристички институции, објекти за телекомуникации и за забава и разонода и друго.

Се предвидува елементите кои ќе го дефинираат Центарот во просторот на целиот град, да се природните чинители, на левиот брег – Кале и Гази Баба и систем високи станбени објекти, околу јадрото на центарот (Градски сид) на десната страна. Се смета дека просторот на левиот брег, поради својата конфигурација и постоечките историски структури, не треба да се оптоварува со големи објекти кои би внеле ново, наметнато мерило, кои би ги довело во прашање постоечките вредности и убавите визури во тој простор. Собраќајниците кои градот го поврзуваат со земскиот сообраќаен систем, ќе се развиваат на двата брега на Вардар и главно ќе ја следат котлината по нејзината подолга осовина во правец југоисток-северозапад. На просторот меѓу Гази Баба, Вардар и Водно, овие сообраќајници се доближуваат. Овде се поврзуваат со сообраќајница, која на десниот брег прераснува во сообраќаен јазол, еден од главните влезови во центарот. Во овој јаз, односно сообраќаен механизам, се сретнува

автомобилски, меѓуградски и градски автобуски сообраќај, железницата со својата станица и интензивниот пешачки сообраќај од центарот кон неа и обратно. Волуменот на пешачкото движење бара, овој сообраќај да не биде прекинуван од моторниот сообраќај. Ова може да биде постигнато со одвојување на овие две врсти сообраќај на едно ниво, со креирање на зони во кои не ќе бидат дозволени моторни возила или повеќе нивоа, со воведување на таканаречената „сообраќајна архитектура“. И во двата случаи, извесен степен на слобода треба да биде обезбеден за двете врсти на сообраќај.

Се предвидува објектите за домување кои треба да имаат свои специфичности на територијата на центарот, да бидат групирани во урбани единици кои ќе ги вклучуваат во својата содржина и постоечките објекти за домување во центарот. Се предвидуваат три системи на станбени објекти: повеќекатни објекти кои ја сочинуваат структурата на градскиот сид на десниот брег, петкатни објекти, во подрачјето на денешниот центар на десиот брег и двокатни станбени објекти на левиот брег, главно на источните падини на Кале.

Концентрацијата на активностите и адекватно на тоа објектите од центарот, наложува континуирано водење зелени површини од периферијата во центарот. Тоа е постигнато со создавање систем зелени појаси, кои клинесто влегуваат во јадрото на градот од правците Гази Баба, Кале, Водно и долж Вардар, помеѓу градскиот парк и Острово.

Се смета дека центарот, кој зазема едно од најинтересните места во котлината, има поволна положба во однос на целиот град, дава можност за поставување споменици, кои во вкупната силуета на градот можат да заземаат значајно место. Со програмата се предвидува лоцирање на три споменици: на слободата, на интернационалната солидарност и на жртвите на земјотресот. Проектот предвидува, споменикот на Слободата да се постави на Кале, споменикот на интернационалната солидарност на јужниот експониран дел на Гази Баба и споменикот на жртвите на земјотресот – на предвидениот плоштад пред старата железничка станица, која се задржува како споменик на јулската катастрофа.

Центарот, а со тоа и градот, добиваат со просторниот систем во проектот нови симболи. Оформувањето на овие простори и создавањето на целини, ќе се одвива во етапи. Проектот дава основни смерници и идеи за нив. На животот и праксата им припаѓа право на проверка на поставките, идеите и замислите за чија реализација се

потребни сложни и координирани напори. (извадок од Скопје проект на центарот – Завод за урбанизам на Скопје – Група Центар, 1966)

Во 1997 година, се прави детален урбанистички план „Мал Ринг“. Анализата на постојаната состојба покажува дека центарот на Скопје изобилува со неповолни урбанистички показатели, како што се недоволен процент на изграденост, мал индекс на искористеност на земјиштето, неповолен однос на развиената бруто градежна површина и бројот на места за паркирање и сл. Воочлива е и нерамномерната изграденост на центарот, недооформеност на основните потези, оски и простори што резултира со губиток на сликата и идентитетот на центарот, како и ниското општо ниво на уредност на сообраќајниот систем, пешачките површини и комуналните супра и инфраструктури. Од ваквата состојба произлегуваат непосредните цели на планот: поврзување на левиот и десниот брег од центарот во кохерентната целина, реинтеграција на скопското Кале и Старата чаршија во ткаењето на центарот, изградбата на просторот на подградието како основен елемент на поврзувањето на градот и тврдината, дооформување на главните градски плоштади, затворање на сегментираните градски блокови и оформување на уличните фронтови, искористување на неизграденото градско земјиште, градежно обликување на пешачките потези и површини и реконструкција и дооформување на сообраќајниот систем на центарот.

Со промена на државниот статус на Република Македонија, Скопје стана престолнина на независна држава. Овој статус на центарот на градот му наметнува нова улога и значење, што се реперкуира на содржините и амбиентот на центарот на градот и налага нови содржини и простори од репрезентативен карактер во неговите рамки. Императив е воспоставувањето на урбан амбиент на метропола преку создавањето на впечатлива и слика за паметење на градот со изградба на реперни објекти, репрезентативен партер, споменици и други елементи на урбаниот мобилијар. Од друга страна, промената на општественото уредување и ориентација кон пазарно и плуралистичко општество и во тој контекст новата улога на урбанистичкото планирање и градската политика, како цели на планот го потенцираат оживувањето на инвестициската и градителската активност во центарот на градот, преку изработка на план кој овозможува брза реализација, план кој ќе ги артикулира динамичните промени во структурата на потребите карактеристични за пазарното и плуралистичкото

општество и план кој овозможува поголема флаксылност во политиката на уредувањето на просторот.

Анализата на предвидените и реализираните содржини според Деталниот урбанистички план на центарот на Скопје од 1967 година е важна карика во воспоставувањето на ориентири, како за потребите на просторот така и за методологијата на програмирањето. Споредувањето на предвидените содржини во претходниот план за центарот на Скопје и реализираната состојба до 1992 година покажува дека со исклучок на една планска единица, во сите други единици или е достигната планираната површина без притоа да се реализирани сите планирани содржини или изградената површина битно ја надминува планираната до 165%.

И покрај тоа што вкупната изградена површина во центарот битно ја надминува планираната во ДУП од 1967 година и при непотполна реализација на планираните програмски содржини, општиот карактер на просторот на центарот на градот манифестира значителна недовршеност и неизграденост. Ваквата состојба може да се објасни со инхерентната крутост на претходните плански документи поради кои плановите не можеа да ја акумулираат динамиката на потребите.

Општиот планерски пристап е дефиниран од реконструктивниот карактер на целиот зафат. Ова произлегува не само од фактот дека се работи за изградено урбано ткаење со вреден наследен фонд, туку и од фактот што се работи за историско јадро на градот во кое и неизградените простори се структурирани и детерминирани од минатото. Оттука следува и широкиот дијапазон на применети планерски средства: зголемувањето на нивото на урбанитет со покачување на уредноста и опременоста на оформените делови, реституцијата на делови на градот, потези и поединечни објекти, реконструкција, довршување, надградување и доградување на постојните објекти, интерполација на објекти во постојните блокови, реконструкција на блокови дефинирани од постојни делови на градот, како и реконструкција на делови од градот дефинирани од постојни оски и концептуални просторни дадености. Во широкиот дијапазон на предвидени зафати интеграцијата на скопското Кале, просторот на некогашното предградие и Старата чаршија со центарот на градот е зафат од најголемо и најдалекусежно значење. По земјотресот овој дел на градот беше делумно уништен, но неговата вистинска деградација е резултат од пробивањето на булеварот „Гоце Делчев“ кој овој простор го претвори во сообраќајна инфраструктура. Тврдината остана

отсечена од центарот на градот и препуштена на заборав и тивко пропаѓање. Подградието на тврдината престана да постои, а Старата чаршија се претвори во изолиран урбан ансамбл. Обединувањето на левиот и десниот брег на центарот е императив на овој концепт. Затоа широкото премостување на булеварот „Гоце Делчев“ кој ја поврзува тврдината со Старата чаршија со просторот на подградието и центарот на градот е еден од темелните зафати на овој план. Ова премостување е густо изградено и ја игра улогата на подградие низ кое со две атрактивни пешачки рампи се воспоставува директна врска со тврдината и Старата чаршија. Со уситнување на размерата на околните блокови во духот на старите еврејско и Ибни Пајко маала, треба да се овозможи природен преод од десниот брег, кој ја репрезентира средно-европската урбана матрица кон левиот брег и чаршијата во кои е меморирана средновековната и турско-византиската урбана матрица. Вака воспоставените врски се продолжуваат кон десниот брег со два нови проектирани моста, со што се формира возбудливо тримостие кое максимално ја зацврстува врската помеѓу левиот и десниот брег на центарот во целата широчина на пешачката зона.

Во оваа просторна концепција на центарот на градот, планиметриската детерминираност на двата плоштада околу Камениот мост се смета за вредно историско наследство и урбанистичка реалност. Затоа планот предвидува дооформување на плоштадот, според планиметриската концепција по која во историјата тие биле замислени и делумно реализирани. Овој зафат треба на градот да му го врати идентитетот, репрезентативноста и чувството на историска втемеленост и континуитет. Тој треба да овозможи двата плоштада да егзистираат како два пола на еден единствен градски ансамбл околу Камениот мост.

Во западниот дел на центарот постојаното градско ткаење остана сегментирано и недооформено по пресекувањето на булеварот „Маркс и Енгелс“. Во концептот дооформувањето на овие сегменти е изведено со логиката на постојните блокови и со максимално прочистување на постојната инфраструктура. Пробивањето на нов пешачки правец кој визуелно го продолжува коридорот на булеварот „Партизански одреди“ кон центарот, ја следи радијалната логика на постојните улици и во еден од ретките фрагментирани сочувани делови на центарот создава вреден пешачки простор. Логиката на оформување на градските блокови и пешачки улици е применета и во зона на постојниот културен центар. Иако постојниот објект во голема мера го дефинира

уредувањето на овој простор, предложениот концепт врши негово превреднување и анимација со изградба на блок долж кејот и со уфрлање на блокови во просторот помеѓу зградите на Операта и МБУЦ. Новопредвидениот пешачки мост го поврзува новооформениот плоштад со десниот кеј на Вардар и оформува алтернативна пешачка оска. Просторот кој го оформуваат новопредвидените блокови го интегрира објектот на Даутпашиновиот амам во целината на зафатот, а новосоздаденото густо ткаење од пешачки комуникации го поврзува овој со останатите делови од центарот и во морфолошка смисла го чини единствена целина.

Антиципираната урбана матрица, комуналната и архитектонската обработка овозможуваат создавање на софистициран и атрактивен централно градски амбиент во целото подрачје опфатено со малиот ринг. Тоа се остварува со мрежа на пјачети околу централниот градски плоштад, со обградување на кејовите и отворање нови примостија и скали долж реката кои ги интегрираат кејовите во градското ткаење. Пешачките простори се збогатени со споменици, фонтани, чешми и урбано зеленило, а партерот се обработува со плочници оплеменети со декоративна орнаментика.

Сообраќајниот концепт на планот се темели на дооформувањето на системот на сообраќајници одреден со Основниот урбанистички план на Скопје. Зафат од најголемо значење е дооформувањето на малиот ринг и неговото нагласено поврзување со големиот ринг. Со ова тој ја остварува својата вистинска функција на кружна сообраќајница, која го прифаќа целиот сообраќај насочен кон центарот на градот, го артикулира во кружен тек и рамномерно го дистрибуира во внатрешноста на центарот. Со тоа дефинитивно се заокружува концентрично-радијалната шема која е карактеристична за поширокото централно градско подрачје на Скопје. Локалниот сообраќај од малиот ринг се дистрибуира рамномерно во секој од шесте периметрални блокови на центарот.

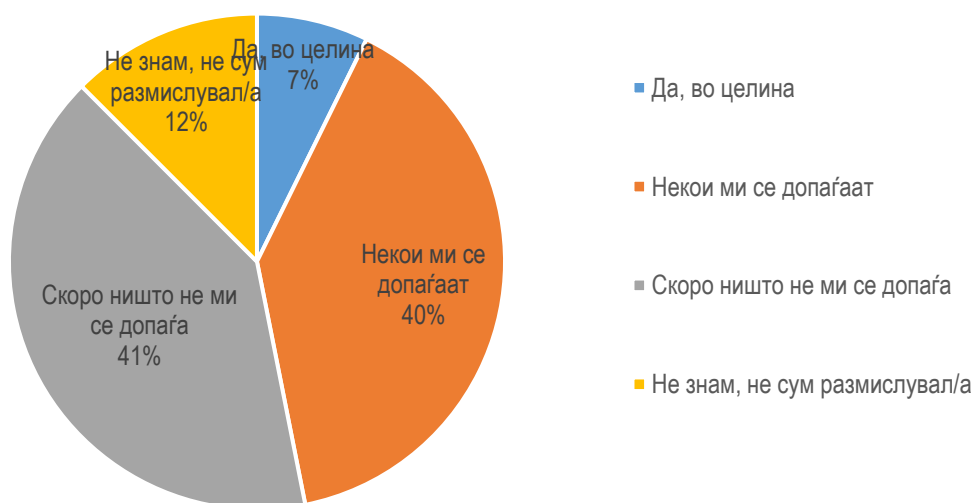
Од реконструктивниот пристап на целиот зафат произлегува и реконструктивната природа на хортикултурниот третман на центарот. Планот предвидува задржување на вкупниот зелен фонд затекнат во добра состојба, реконструкција на оштетените или неоформените зелени површини и интерполација на високо зеленило секаде во центарот, каде тоа е оправдано од технички и естетски причини. Планот предвидува интензивно озеленување на центарот со високо зеленило во линеарни формации долж сите значајни лонгитудинали. (извадок од публикацијата:

Детален урбанистички план на централното градско подрачје на Скопје- „Мал Ринг“, Општина Центар – Скопје, 1997)

3.2.4.2. Скопје 2014: форма – градилиште – идентитет

На прашањето: „Дали Ви се допаѓаат објектите од проектот Скопје 2014?“, од вкупно 213 испитаници, на само 7% им се допаѓа во целина, на 39% им се допаѓаат само некои делови. На 40% воопшто не им се допаѓа центарот на градот, од кои 41% имаат до 29 години, 25% имаат од 30 до 45 години, а 32% имаат од 46 до 60 години. 12% не знаат или воопшто не размислувале за тоа. Од оние на кои им се допаѓаат само некои објекти, 48% имаат завршено средно образование, 43% имаат факултетско образование, 8% се магистри или доктори на наука. Од оние на кои скоро ништо не им се допаѓа, 35% се со средно образование, 52% се со факултетско образование, 10% се магистри или доктори на наука.

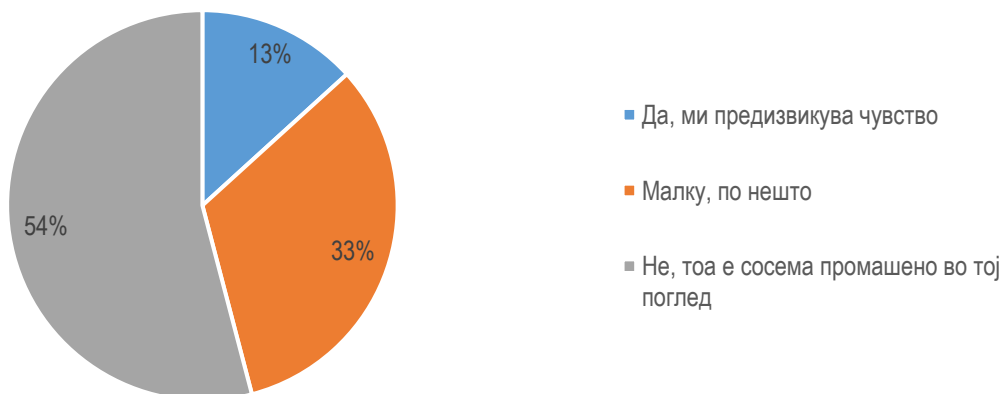
Дали Ви се допаѓаат објектите од проектот Скопје 2014?

Дијаграм 19. Дали Ви се допаѓаат објектите од проектот Скопје 2014?

На прашањето: „Дали тоа што се изгради последните години со проектот Скопје 2014 Ви предизвикува чувство на припадност кон македонскиот идентитет?“ од вкупно 213 испитаници, 53% одговориле дека тоа е сосема промашено, додека 32% одговориле малку.

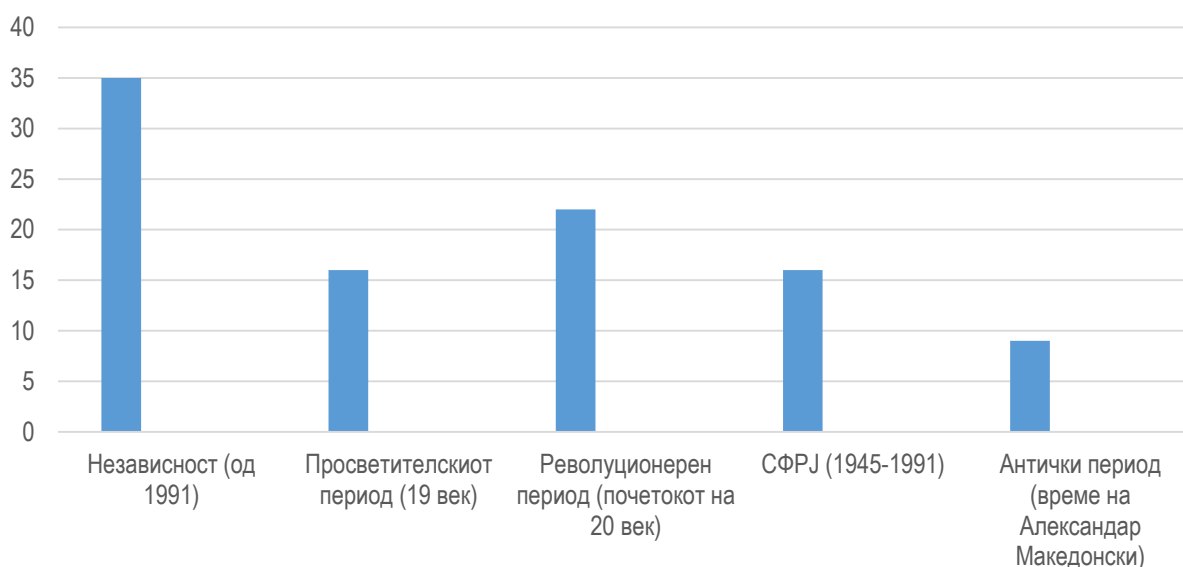
Дали тоа што се изгради последните години со проектот Скопје 2014 Ви предизвикува чувство на припадност кон македонскиот идентитет?

Дијаграм 20. Дали тоа што се изгради последните години со проектот Скопје 2014 Ви предизвикува чувство на припадност кон македонскиот идентитет?

На прашањето: „Кој историски период го гледаат како дефинирачки во националниот идентитет?“ од вкупно 213 испитаници, 35% одговориле дека тоа е независност (периодот од 1991 година до денес), а 22% одговориле дека тоа е почетокот на XX век. За само 9% дефинирачки е античкиот период, а токму тој преовладува во проектот „Скопје 2014“.

Кој историски период го гледате како дефинирачки во националниот идентитет?

Дијаграм 21. Кој историски период го гледате како дефинирачки во националниот идентитет?

Херман Хертзберг (Herman Hertzberger) вели дека формата насочена кон дадена цел функционира како апарат, а онаму каде што формата и програмата заемно се повикуваат, апаратот станува инструмент. Апарат кој функционира соодветно ја работи работата за кој е програмиран, која се очекува од него, ни помалку, ни повеќе. Инструментот суштински содржи толку можности за употреба, колку што корисникот употребува. Во границите на инструментот, зависи од свирачот да исцрпи што може од него, во лимитот на неговите можности. Така инструментот и свирачот си ги откриваат еден на друг нивните способности да се надополнат и исполнат еден со друг. Формата како и инструментот нуди опсег за секоја личност да направи тоа што најмногу ѝ лежи и пред сè да го направи тоа на свој начин. (Hertzberger, 1991:170)

Богдановиќ го објаснува градењето во градот како парафраза. Во теоријата на стилови се тврди пропорциите на дорскиот столб, според растот на млад човек, како што јонскиот има пропорции според идеалниот облик на замислена млада жена. Се тврди дека волутите на јонскиот капител ја прикажуваат нејзината извиткана коса. Таа слика секогаш одново упатува на личното чувство дека секој облик, секој предмет во архитектурата, посебно предмет врзан за камен, секогаш има нешто скриено во себе. Во долгорочните последици, вообичаената максима дека секој камен столб во себе крие затворен човек, потсетува на антропоморфната опсесија на античкото градителство и на она дамнешно поигрување со аналогича на типот космос-полис-човек-мирополис. Доколку на таа величествена скала од космос до човек и од човек до човекова клетка, некаде замислено, се изградил некој непознат град или барем се изградила некоја необична кука, тогаш тоа би значело дека таа надворешно претставува градителска парафраза на космосот, додека во себе ја крие перверзно изградената слика на малиот човек. Колку само мечта е систематично потребна за градот да се замисли како антропоморфна градевина. (Богдановиќ, 1982: 79-80)

Во индивидуалните различни навики на гледање и чувствување припаѓаат уште и голем број на социјално-политички и историско-уметнички гледишта, кои се усвојуваат како замена за естетските чинители. Историско-уметничките поимања на стилот се потребни и неизбежни, но скоро секогаш се идентификуваат со владејачките друштвени облици кои одговараат во тоа време. Секоја епоха од минатото претставува историска целина кој е логична сама по себе, а која не може по желба да се распарчува и меша со елементи од друга епоха. Културниот придонос на некои епохи се развиваат

на основа на најкомплексните меѓузависности кои историчарите и научниците мораат подоцна со голем напор да ги истражуваат. Секоја епоха од историјата на уметноста се развива постепено од оние кои и претходеа на неа, преработува познати елементи на функција и облик. Колку што е општеството подобар познавач на историјата, толку е и полесно и поопфатно општењето со историските елементи од стиловите, уметникот остварува однос со светски познато богатство од облици за сите времиња и тоа е подеднакво добро и во дваесеттиот, како и во седумнаесеттиот век. Тука не се даваат предности на еклектицизмот, туку се насочува кон премногу наивното сфаќање на историјата во која се припишува вина, дека на пример уметноста на градење на градовите на Римјаните е подредена на Грците, што едноставно е научно-историски погрешно. Истото и денеска се случува со уметноста на градење во деветнаесеттиот век. Нашата доба има зачудувачки изместена свест за историја која не може поинаку да се нарече освен ирационална. Прифатена е традицијата дека уметноста, заштитена од владејачката класа уживала во репрезентативни валидности и со својот висок степен на развој, значајно влијаела на следната епоха, а таа традиција била отфрлена од Корбизије. Може да се рече дека тоа бил револт од друга причина, бидејќи академијата живеела и понатаму, но со подеднакво матен тон за историјата како и младите револуционери. Тука се зборува за модерната епоха генерално, не за нејзините брилијантни претставници кои излегле од имиџот на епохата. Место да се почитувани елитистичките струења, генерацијата на менувањето на векот барала нови примери. Таа делумно ги нашла во дотогаш не многу приметуваната, народна архитектура од сите времиња и континенти. Започнал единствениот јуриш на откривање на анонимното сликарство, скулптура, архитектура, песна и музика на оние народи кои важеле за полуразвиени, а нивното културно достигнување, без оглед на состојбата на цивилизацијата, прв пат оценето како вредно. Други уметници материјалите на обликување ги барале во чистата теорија и работеле со основни елементи на сликарско обликување и можностите на нивното менување (апстрактни). Некои пак наоѓале материјал во критика на општеството и обележување на социјалната неправда и ја воделе својата мисија со формално едноставни средства (експресионисти). Раскилот со елитистичката традиција во уметноста бил идентичен со настојувањата пред Француската Револуција, за еманципацијата на уметникот од својот работодавач, владејачка класа и нејзината културна диктатура. Променет е примерот на уредувањето на барокниот град, па се

поставува прашањето за идентитетот, обликот, содржината и смислата. Дали создадениот облик бил слободен израз на творецот на уметноста или, дали класата под чија нарачка е присилен уметникот да создава го има одредено обликот на уметноста? Постојат ли понекогаш усогласени епохи, кои се на основа на различни културни традиции во различни земји или континенти под слични општествени околности донеле до исти уметнички решенија? Или, постојат ли понекогаш различни епохи кои се со степен на развој како исти културни традиции во иста земја под исти општествени околности, а дошле до значајно различни уметнички решенија? Во овие комбинации меродавни се следните податоци: естетиката, уметникот, порачателот, задачата, општествениот амбиент, просторот за игра на уметничкиот израз, обликовното барање на порачателот на задачата, обликовното барање на општествениот амбиент, модата, менаџментот, состојбата на цивилизацијата, техниката и нејзините можности, општата состојба на културата, науката, просветувањето, природата, околината, климата итн. Од мрежата на овие зависимости може со поприлична сигурност да се заклучи дека ниту еден од овие фактори не може да се набљудува одвоено. Секако дека вреди една од ваквите студии да испита зошто во седумнаесеттиот век биле создавани такви градски простори со кои ја идентификуваме оваа епоха. Уште поинтересно би било да се истражи кои причини влијаеле на стагнирањето и осиромашувањето во уметноста на градење на градови во дваесеттиот век. Естетскиот квалитет на градскиот простор се наоѓа во деталите на структурата. (Krier, 1999)

Александар Кадијевик (Александар Кадијевичћ) посочува дека наспроти историското толкување на заштитените културни споменици, не е посветено еднакво внимание на сите фундаментални компоненти на истражениот градителски фонд. Тоа посебно се однесува на помалку видливите, егзактно потешко проверливите идеолошки простори на поновото архитектонско творештво, за чија улога поради сиромашност или целосен недостиг на изворни податоци, тешко е да се донесе суд. Оттука и толкувањата се најчесто нецелосни и контроверзни. Историчарите на архитектурата пред сè се заинтересирани за морфологијата и структурата на градителското наследство, кое произлегува од емпириски проверени процеси на проектирање, а до неодамна многу малку внимание обрнуваа на идејната, етничката и психолошката сонова на колективните правци и индивидуални аспирации во историјата на архитектурата. Но, последната деценија на дваесеттиот век под влијание на постмодерната теорија во

културата, го зголеми интересот за историската позадина на архитектурата и за семиолошкиот пристап за толкување на архитектурата. Инициран во структурализмот, разгледувањето на архитектурата како културен текст посебно се развива во постструктуралистички дискурзивни и деконструктивистички анализи. Архитектурата во својот прикажувачки сегмент недвосмислено претставува поредок на конвенционално препознатливите знаци и симболи, по пат на своевиден текст (или говор) да ѝ соопштува на публиката најразлични пораки, прогласување на дискурс со различни конотации преку масовно препознавање и мерење на неумерената идеолошка содржина на објектите и проектите. Сè поизразено е инсистирањето на субјективното гледиште на историските проблематики, истакната преку кризата на критериуми поради изгубениот духовно-критички центар на современата цивилизација, агресивната медиумска манипулација и таблоидизација на реалности, ерозија на моралот во политиката, економијата, образованието и културата. Негативните ефекти од оваа меѓудоба на постисториска празнина, лишена од цврсти почетоци и јасни перспективи, доведува до појава на некои нови филозофско-културни макропарадигми кои долго ќе ја оптеретуваат и уметноста и науката.

За разлика од повеќето архитекти, идеолошки насочени политички амбиции пред сè имале нарачателите на проектите. Личната идеологија на архитектот е стимулирана од историјата на архитектурата и од идејата, но и од современото општество, научните и уметничките текови. Тоа не значи дека и градителите кои ги материјализирале нарачаните проекти автоматски ги имале истите идеолошки ставови. Затоа треба многу внимателно да се раздвојат идеолошките од естетските граници и да се утврдат начините на кои делата меѓусебно внатрешно комуницираат со идејата на нарачателот, односно во кој мера естетската содржина ја содржи или ја надополнува идеолошката содржина. Програмски преодредените идеи можат да се воздигнат и да стигнат до севкупно и симболично ниво за да ги направи актуелно во секое време, како што можеле да ги маргинализираат или парцијално да ги истакнат давајќи им предност на истражуваните форми и духот на местото. Глорификација на одредена идеологија и/или пејоративно прикажување на поразените и непријателите е покарактеристично за прикажување преку скулптурата, релјефот и сликарство при декорирање на фасадите и ентериерите за зградите.

Во теоријата, идеологијата е клучен облик на интелектуална надоградба на практиката во политиката, економијата, културата, уметноста и науката. Поради различни димензии на својата широка застапеност во секоја област има специфично значење, додека нејзината улога во архитектурата е сродна на она во останатата уметност. Некои автори давајќи ѝ на идеологијата фундаментално значење, секоја уметничка практика ја сметаат за можна само преку неа и во неа, напоменувајќи дека идеологијата се остварува преку субјектите и за субјектите. Како историски легитимна, со често спротивставени појдовни мисли, симултаната идеологија претставува влијателен фактор во отворените културни средини, борејќи се со аргументите за остварување и превласт. Во затворени и репресивни политички системи, наместо идеолошки плурализам, владее монизам кој често, но не и секогаш се чита во архитектурата на јавните државни објекти. Идеологијата опфаќа широк спектар на идеи, на програмски ставови и цели, кон кои архитектурата се стреми во текот на својата уметничка работа. Сфатена како облик на практична градежна филозофија, применета како концептуална шема, идеологијата претставува принципиелна подлога за вкупно стручно и општествено дејствување. Идеологијата на социјалната група архитектонски движења и поединци со своето сфаќање на историските процеси, мислења и вредности, настојуваат да прикажат прифатливи ставови за општествена конвенција со сопствени ставови, методи и патокази. Не ретко обликуваат посебна слика на светот и застапуваат идеи кои се разликуваат од ставовите на другите колегијални и општествени кругови. Настојуваат на менување на состојбата во структурата и во општеството, пренасочуваат историски текови во посакуваниот правец. При тоа може да бидат водени со личните амбиции, со еманципирани просветителски идеи, како и неуметнички слободно одбрани или наметнати политички интереси.

Со оглед на фактот дека процесот на проектирање суштински се разликува од дадените идеолошки пропаганди (трактати, памфлети и сл.) неговиот краен резултат колку и да е контролиран од страна на неуметничките фактори (цензури, нарачателите, идеолози, служби за државна безбедност) со својот независен онтолошки статус и формално-структурална единственост која суштински се спротивставува на сведување на предмет на апсолутна политичка инструментализација. Со други зборови секој објект во содржинско-формален и симболички аспект претставува многу повеќе од идеолошки соодветно и политички пробивно остварување кон кое нарачателот тежнее, а во

посебни случаи неговата ликовна реторика повеќе покажува недостаток на политичка доктрина на инвеститорот, отколку што ја популаризира како пример и е општоприфатлива.

Идеологијата архитектите ја изразуваат на различни начини. Може да има информативно-дескриптивна (квалификација на сопствена и туѓа идеологија), програмска-манифестална (образложени проективни платформи), аналогиско-критичка (радикална) и деловно-профитабилна (прагматична) функција во нивната кариера. Пред сè се појавува како сплет од појдовни идеи на кои архитектот им дава концепт на одреден стил, помалку или повеќе прилагодувајќи се на програмските определени нарачки на зградата и водени од идеологијата во општеството. Во демократски развиените средини по пат на архитектура се развиваат плодни дијалог идеологии, кои културниот живот го прават побогат и подинамичен.

За разлика од теоријата, идеологијата не е егзактно проверлив доктринен систем, туку се воспоставува како проекционен систем на размислување и дејствување, основан на цврсти определувања во подолг временски период. Произлегува од општествениот контекст и од правилата на личната градителска филозофија, идеологијата го покажува архитектонското примарно општествено и стручно определување. Таа подразбира потпирање на одредени теоретски и естетски принципи, политички ставови и културни модели, пред сè оние кои можат да се искористат во практика. Додека теоријата се заснова на системите, идеолошките платформи се разработуваат низ програми. Идеологијата е пофлексибилна од теоријата, бидејќи во голема мера се случува во стварноста, полесно добива симпатизери, стекнува институционална и материјална потпора од мецените, но има и противници, контра идеи и програми. Таа е секогаш против нешто и за нешто, за разлика од научната теорија која во доктринарски облик настојува да ја зачува неутралноста во однос на општествените настани. Во случај кога општествената или уметничката теорија тежнее да се реализира во практика, таа често го зема обликот и нарачаниот настап на идеологијата. Оттука може да се заклучи историски највлијателните идеологии произлегле од теоријата чии постулати програми ги разработувале и пропагирале. Спротивно од непристрасниот и доследниот, технички јазик на теоријата, реториката на идеологијата има емоции на страствен визионер колку и рационална изјава на одлучен реформатор. Поради својата прилагодливост и општествени ангажмани, идеологијата е медиумски поекспонирана, попопуларна и

поактуелна од која било теорија. Помалку слоевит и помалку апстрактен, идеолошкиот дискурс е поефикасен од теорискиот, бидејќи е поблиску до животот и насочен кон реалните остварувања.

Историјата на уметноста покажува дека повеќето архитекти опортунистички се потпираат на официјалниот просечен тек на градителски настани, ниту авангарден, ниту ретрогарден, додека малкуте најеманципираните се врзувале за државно ударните идејни програми. Идеолошката надоградба на воспоставените стилски кодекси се мисловно поткрепени, додека оние кои се недоволно прифатени профилираат и популаризираат. Маните на многу идеолошки дискурси во архитектурата се огледуваат во неавтентичното освојување на основни насоки од други области, пред сè од доминантните културни и политички идеологии, а понекогаш и од недоволно втемелените научни теории. Стиловите, правците и движењата, посебно во поновата архитектура, ја имаат идеологијата како подлога на своите естетски и проектански тежнења. Така во светската архитектура има повеќе идеолошки насоки, отколку теоретски поткрепени програми.

Покрај независните, автентичните идеолошки кругови, без разлика дали од умерен, нерадикален или превратен карактер, во дваесеттиот век се намножиле идеолошки модели потикнати од државните власти, на чело со експонирани дежурни идеолози, карактеристични за тотални режими. Во соработка со гласноговорниците кои дејствуваат пропагандно на теренот, идеолозите го поддржуваат култот на државната уметност, реализирајќи програма на наредена архитектура и урбанизам. Архитектонските конформисти не робуваат само на идеологијата на државната структура, туку можат и да се наклонат и кон други центри на општествена моќ – крупен капитал, медиумски гиганти, влијателни невладини организации, ревизионистички движења и криминални групи без оглед на нивните цели и културно ниво. Оттука со време се развил и нов специфичен деидеализиран тип на проектен менаџер, кој неселективно граби што повеќе работа на пазарот, пред сè стремејќи се, наместо уметничка афирмација и идеолошка сатисфакција, нивната површна супституција – чист профит.

Умерените, конструктивно и конститутивно ориентирани идеологии, го поттикнуваат достигнувањето толерантно одржлива општествена и културна реалност, додека изразената прагматичност и едностраност, кои се во основата на секоја екстремна

идеологија која настојува што побрзо и поцелосно да се реализира. Идеологијата често станува изопачена свест, искривена слика на светот и појава во него, произлегува од ограничените интереси на групата следбеници и нивното парцијално поимање на реалноста. Оттука таа ги руши и повторно гради, разубавува или деградира вистинскиот статус кво на општествено-културната реалност, со соодветни специфични интереси на своите застапници. Сепак, не секогаш идеологијата е сакана заблуда, прикривање и искривување на реалните односи, туку и израз на објективни и непристрасно кажани барања. Спротивно на длабокиот етнички јаз помеѓу тие најраспространети видови на идеолошки настап, како и сè побрзото застарување на идеологиите на историската сцена, непрекинато настануваат нови и поинакви идеологии, изразувајќи ги стремежите на доаѓачката генерација творци.

Во урамнотежено третирање на архитектонските елементи како уметност, проектантите и научниците би требало на идеологијата да и ја дадат онаа улога која и припаѓа, ниту претерана, ниту сосема занемарена. Кога таа е доминантна, таа го води архитектонското творештво во негова спротивност, во сфера во која неуметничката содржина е суституција на естетиката.

Идеологијата не постои само во проектанско-градителската наставна и публицистичка дејност, туку и во историјата на архитектурата. Водени од најразлични амбиции, од еманципаторски до проблематични, ненаучни влијанија и стратегии обременети со страсти, низ анализата на историските градби се носат и нормативни ставови кои може да се поврзат со идеолошки појави, со што се влијае на развојот на науката и се шири перцепцијата за уметноста и архитектурата. Во екстремни случаи свесно се занемаруваат правилата на објективноста и аполитичноста. Прво дневно политичките интереси, понекогаш личниот реваншизам и ирационалниот отпор кон одредени општествени и уметнички појави., историјата во толкувањето носи нападна пристрасност. Ја подредува својата вокација на нестручни впечатоци, неретко предводи дежурна псевдокритичка историја, инструментализирана од страна на власта. Истото важи и за архитектите – публицистите кои од прагматични причини неретко се ставаат во служба на интересни групи, фаворизирајќи го стремежот на своите пријатели, моќни инвеститори и спонзори. Нескриената пристрасност и идеолошки реваншизам ги намалуваат напорите на спротивното, ревизионистичко крило на современата историја,

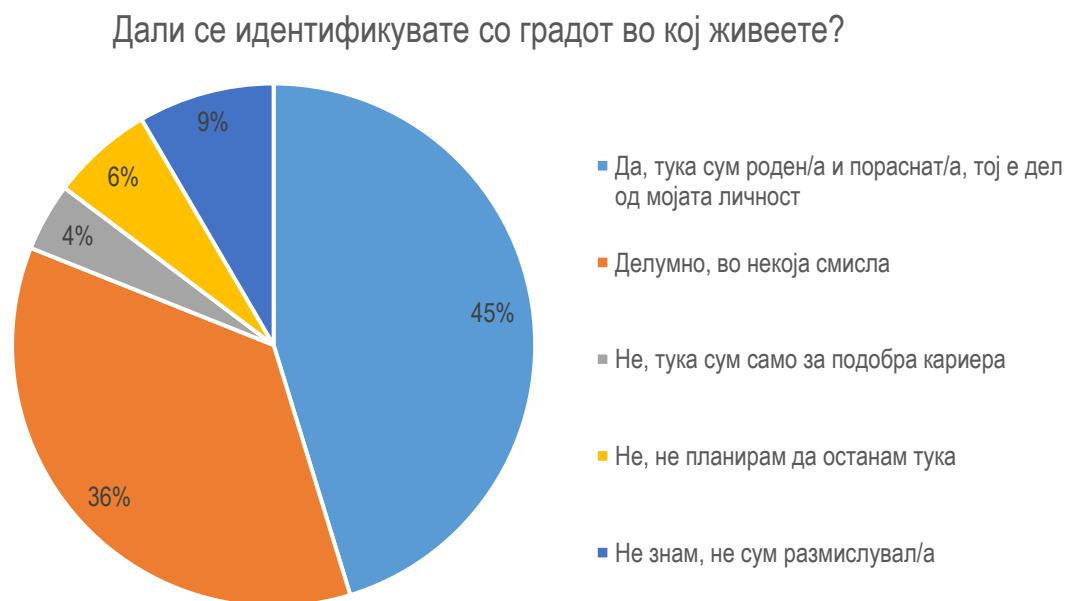
усмерено кон рехабилитација и ново читање на неправедно занемарените историски поими.

Глорифицирање на одредени стилови во поновата архитектура, со некритичко дискредитирање на идеолошките стремежи кои им се спротивставени, исто така претставува обид за застранување во историографијата. Така генерации на стручњаци, делумно од незнаење, а делумно од комформизам, некритички го одржувале култот на модерната архитектура, добредојдено дочекувајќи ја појавата на неомодернизмот кон крајот на дваесеттиот век со нескриено воодушевување. Таквата едностраност ги донела немодерните и антимодерните стилови, градителскиот опус и идеологијата во нерамноправна положба при размислувањето во архитектонската историографија. Дури по истекот на историскиот мандат на архитектонскиот модернизам и исчезнувањето на неговите слепо верни аплогети, во постмодерната епоха се создадени услови за пообјективно да се протолкува и целосно да се заштитат градителските остварувања од немодерно потекло.

Повремените политички влијанија и распространувања на идеолошката едностраност во толкување на архитектонските појави, многу штетно се одразува на развојот на историјата, го слабее нејзиниот еманципаторски потенцијал и неутрална научна позиција. За разлика од компромитираните, пристрасни толкувања, помеѓу објективните, аполитички определени историчари не постојат идеолошки несогласувања за пресудување на некоја појава, туку само методолошки разлики во класификација на изворите, периодизација на епохи, детали за излегувањата, слоевитост на расправата, поимање и употреба на термините. Оттука може да се заклучи дека индивидуализмот во научната историја не е суштински идеолошки втемелен, туку е одреден од сознајнокритичките способности и зрелоста на методолошкото толкување. Идеологизмот, како научен и теориски став, инсистира на идеолошко-политички теми на уметничките дела и нивното пренагласување во историските интерпретации. Тој во анализата на архитектонската композиција ги фаворизира елементите генерирани од нестручни впечатоци, ја запоставува нивната суштинска автономна уметничка реалност. Таквата методологија, во која наместо функционални архитектонски анализи, преовладуваат бескрајни наративи, преземени од општествената историја, чија цел е поткрепување на тезата дека примарно за уметноста е идеолошката поткрепеност. (Кадијевичћ)

3.2.4.3. Свесноста на граѓанинот за просторот во градот

На прашањето: „Дали се идентификувате со градот во кој живеете?“ од вкупно 208 испитаници, 44% градот го сметаат за дел од својата личност, додека 35% делумно се идентификуваат.

Дијаграм 22. Дали се идентификувате со градот во кој живеете?

На прашањето: „Дали мислите дека архитектурата и просторот можат да поттикнат некои позитивни или негативни општествени вредности?“ од вкупно 213 испитаници, 48% сметаат дека можат, а 30% сметаат дека можат делумно.

Дали мислите дека архитектурата и просторот можат да поттикнат некои позитивни или негативни општествени вредности?

Дијаграм 23. Дали мислите дека архитектурата и просторот можат да поттикнат некои позитивни или негативни општествени вредности?

На прашањето: „Колку сте свесни за влијанието на објектите врз колективната свест и обратно?“ од вкупно 213 испитаници, 24% мислат дека тоа е многу важно од кои 37% се на возраст до 29 години, 13% се на возраст од 30 до 45 години, а 49% се на возраст од 46 до 60 години. 25% се свесни од кои 32% се до 29 години, 33% се на возраст од 30 до 45 години, а 33% се на возраст од 46 до 60 години. Од 17% кои се делумно свесни, 27% се до 29 години, 41% се од 30 до 45 години, а 30% се од 46 до 60 годишна возраст.

Колку сте свесни за влијанието на објектите врз колективната свест и обратно?

Дијаграм 24. Колку сте свесни за влијанието на објектите врз колективната свест и обратно?

Херман Хертзберг (Herman Hertzberger) вели дека во дизајнот на секој објект архитектот мора постојано да има на ум дека корисниците мора да имаат слобода да одлучат сами за себе, како сакаат да го употребуваат секој дел од просторот. Нивната лична интерпретација е бесконечно поважна од стереотипниот пристап на архитект кој строго се придржува до програмата. Комбинацијата на функции кои заедно сочинуваат програма е насочена кон стандарден образец на живеење – вид на најчест фактор, помалку или повеќе соодветен за сите и неизбежно резултира со секој да е присилен да се вклопи во сликата која е очекувано да се проектира, според која се очекува граѓаните да дејствуваат, да јадат, да спијат, да влезат во домовите – слика, на кратко, која секој еден многу бледо ја прикажува и која поради тоа е целосно неадекватна. Со други зборови, не е воопшто тешко да се создаде луцидна архитектура, ако побарувањата кои

се претпоставува дека треба да се задоволат се доволно нејасни. (Hertzberger, 1991: 170-171)

Разликите кои се појавуваат од сечија индивидуална потреба да се интерпретира специфична функција, во зависност од околностите и местото, и од сопствениот начин, на крајот овозможуваат на секој еден свој сопствен идентитет, и бидејќи е невозможно (и секогаш било невозможно) да се прилагодат сечии околности да се вклопуваат точно, мора да се создаде оваа потенцијална интерпретација преку дизајнирање на нештата на таков начин, како што тие би можеле да бидат навистина интерпретирани. Не е доволно само да се остави простор за лична интерпретација, т.е. да се запре со дизајнирањето во рана фаза. Ова очигледно би резултирало со поголем степен на флексибилност, но флексибилноста не мора да значи дека посебно придонесува за подобро да функционираат нештата (флексибилноста никогаш не може да го создаде најдобриот замислен резултат за која било дадена ситуација). Сè додека нема вистинска експанзија на изборите кои се дадени на луѓето, стереотипниот образец нема да исчезне, а оваа експанзија може да биде постигната, само ако се започне со дозволување на нештата околу да изградат спектар од различни улоги т.е. да пробаат различни бои сè додека се останува верен на себе си.

Само кога сите овие различни улоги би биле земени предвид со доделување на приоритет во дизајнирањето т.е. со нивно вклучување како важни проблеми во програмата на барања и потреби, може да се очекува дека секоја индивидуа би била вклучена да формира сопствена интерпретација за дадениот проблем. Различните улоги, на кои им е даден приоритет по начин на провокација, би биле предложени без да се направат експлицитни. (Hertzberger, 1991: 170-171)

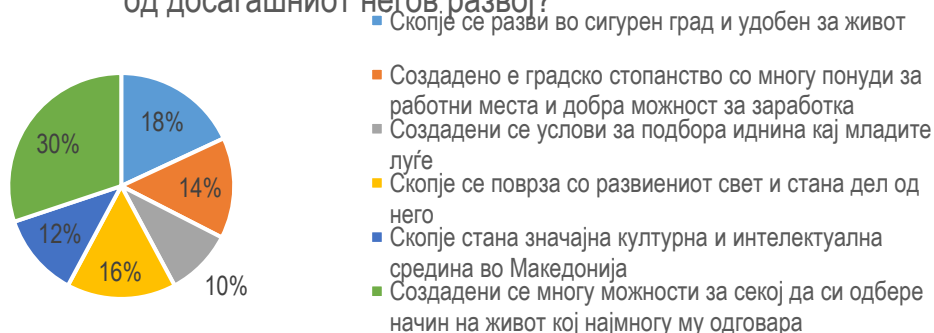
Во рамката на важноста која ѝ е дадена на формата, корисникот добива слобода да одбере за себе кој образец најдобро му прилега, да го одбере сопствениот избор по кој би бил верен на себе си, а неговиот идентитет би бил зголемен. Секое место, секој сегмент, би морал да е прилагоден на програмата во целост т.е. на сите очекувани програми заедно. Ако ја условиме формата да се приспособи на оптимална разновидност на користење, тогаш бесконечно можности можат да бидат извлечени од целокупноста, без непотребно да се намалува на кој било начин ознаката на проектот. За возврат би биле зголемени можностите за користење кои се зашиени во дизајнот како прикриени намери. (Hertzberger, 1991: 170-171)

3.2.5. Иднина

3.2.5.1. Досегашен развој на градот

Скопје во последниве десеттина години почна многу да расте и да се гради. Дури не би било претерано ако се рече дека градот се претвори во едно големо градилиште. Во центарот на градот се реализира контроверзниот проект „Скопје 2014“, но градењето не се однесува само на тоа. Се изградија многу станбени објекти во сите населби поради тенденцијата на граѓаните од помалите градови да го напуштаат родниот рад и да се доселуваат во Скопје во потрага по подобра работа и егзистенција. Ова го направи главниот град ‘град држава’. Преоптеретеноста на градот и градењето само за профит го направи Скопје хаотично, загадено, пренаселено, нервозно и со сериозно загрозувани градски аспекти. На прашањето: „Според Вашето мислење каква корист имаат граѓаните на Скопје од досегашниот негов развој?“ од вкупно 213 испитаници, 29% одговориле дека се создадени многу можности за секој да си одбере начин на живот кој најмногу му одговара, но само 9% сметаат дека создадени се услови за подобра иднина кај младите луѓе. Од сите понудени одговори: Скопје се разви во сигурен град и удобен за живот; создадено е градско стопанство со многу понуди за работни места и добра можност за заработка; создадени се услови за подобра иднина кај младите луѓе; Скопје се поврза со развиениот свет и стана дел од него; Скопје стана значајна културна и интелектуална средина во Македонија; создадени се многу можности за секој да си одбере начин на живот кој најмногу му одговара, најголем процент има последната која може да се поврзе со индивидуализмот, кој е многу позастапен во поголемите градови отколку во помалите. Со други зборови досегашниот развој не изобилува со многу од понудените квалитети, но нуди можност за избор кој го нема во помалите места.

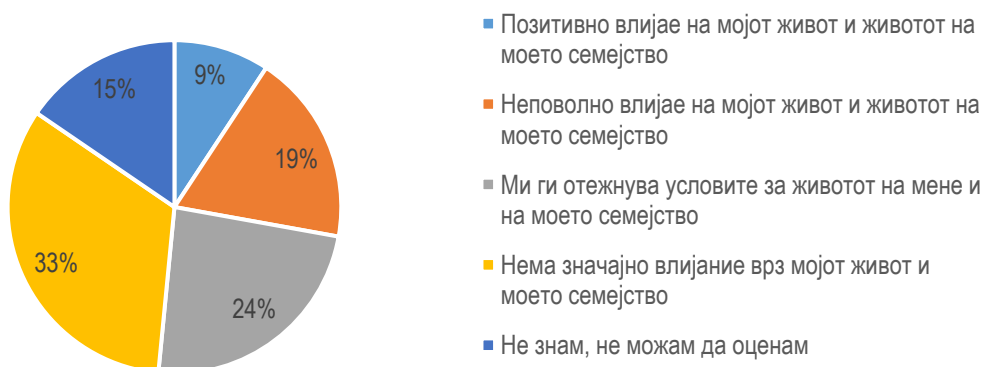
Според Вашето мислење каква корист имаат граѓаните на Скопје од досегашниот негов развој?

Дијаграм 25. Според Вашето мислење каква корист имаат граѓаните на Скопје од досегашниот негов развој?

На прашањето: „Каква корист или штета сте имале од досегашниот развој на градот?“ од вкупно 213 испитаници, 32% одговориле дека развојот на градот нема значајно влијание врз нивните животи, а само за 9% развојот на градот позитивно влијание врз животот на семејството. На 23% развојот им ги отежнува условите, додека за 18% влијае неповолно што е контрадикторно, бидејќи секој развој би требало да биде прогресивен и да биде во служба на подобрување на животот во граѓаните. Ова упатува дека досегашниот развој на градот Скопје не е соодветно испланиран според потребите на градот и граѓаните, туку некој трет одлучува како би се развивал градот.

Каква штета или корист сте имале од досегашниот развој на градот? Развојот на градот:

Дијаграм 26. Каква штета или корист сте имале од досегашниот развој на градот? Развојот на градот:

На прашањето: „Дали сметате дека градот се развива во правилна насока?“ од вкупно 213 испитаници, 50% одговориле дека градот делумно, само во некои сфери се развива во правилна насока. Од нив 45% се со средно образование, 46% се со факултетско образование, 7% се магистри или доктори на наука. За 32% се развива во многу погрешна насока од кои 39% се со средно образование, 45% се со факултет, 13% се магистри или доктори на наука. Оние кои сметаат дека правилно се развива градот се само 4% и се занемарливи.

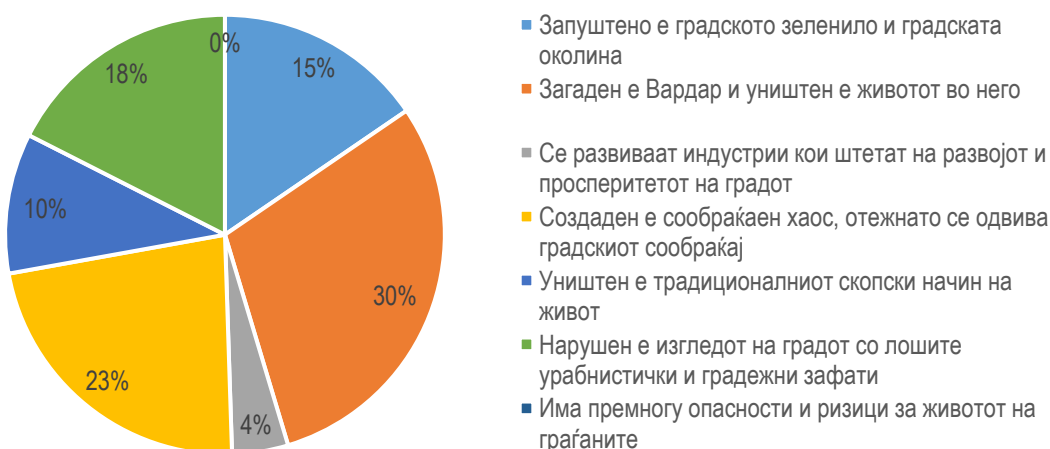
Дали сметате дека градот се развива во правилна насока?

Дијаграм 27. Дали сметате дека градот се развива во правилна насока?

На прашањето: „Со кои проблеми се соочува досегашниот развој на Скопје?“ од вкупно 213 испитаници, 29% сметаат дека реката Вардар е загадена и уништен е животот во неа, на 22% најмногу им пречи сообраќајниот хаос.

Со кој проблеми се соочува досегашниот развој на Скопје?

Дијаграм 28. Со кој проблеми се соочува досегашниот развој на Скопје?

Богдановиќ (Богдан Богдановиќ) за менувањето на градот и градскиот пејсаж вели дека е како одлетување на птица. Тој врз основа на набљудување, а и врз основа на едно пократко истражување кажува дека меморијата на просечниот граѓанин, општо земена е прилично нестабилна, барем тогаш кога за подолго време треба да ја задржи во сеќавање причиничната состојба поврзана за градската сценографска целина. Станарите на еден до скоро сè уште зачуван белградски балкански микропејзаж, кој пред неколку

години е остранет за на негово место да дојде нешто сосема ново, и прилично сурово во градскиот склоп, брзо го заборавиле она што досега со години секојдневно го гледале од своите прозори. Ретко кој умее подетално и со живи зборови да ја опише минатата состојба. „Кога птицата ќе одлети, залудно е по неа да трчат“, се вели. Изгледа дека тоа во оваа прилика мора да се земе како жално правило: сликата неповратно одлетала, а новите впечатоци, колку и да се мрачни, ги потиснале и сеќавањата и емоциите за нив, врзани, таложени и собирани со години. Ако поединецот толку лесно може да заборави нешто што толку долго го имал пред очите и ако од тоа толку лесно се одделил (барем привидно лесно) – нема ли нервозно, па дури и хистерично брзите промени на градската слика и панорама, карактеристични за денешната урбанизација да ја изместат внатрешната матрица на нашата личност, нема ли да предизвикаат некој вид на несигурност во сите нас, нема ли, ако може така лесно да кажам, и во времето и во просторот да ја деконтинуираат нашата свест? Што ќе правиме со себе ако сите птици ни одлетаат? (Богдановиќ, 1982: 337-340)

Богдановиќ вели дека во мечта основната согласност помеѓу градот и вселената престанува да важи барем во оној свој првобитен, идиличен вид. За разлика од сите поранешни живописни варијанти, денешната вселена е распрсната во магла и во секој миг бега од нас сè подалеку и со огромна брзина. Да се собере вселената повторно во целина и да подлежи на некоја врховна смисла – кои денешни прво свештеници тоа го умеат? Која денешна религија тоа го може? Која наука воопшто би се осмелила да прифати таква задача? Но сепак, на многу парадоксален, па дури и застрашувачи начин, двете појави космос и град, сè уште се во меѓусебна спрега. Растурање на една слика е следено со растурање на други. Ако стариот предок сјајно умее да воспостави софистичка аналогија помеѓу големата и мала целина, тоа е пред сè, бидејќи умее да ја види целината. Единствена споредба воочлива состојба на денешната состојба не е целовитост, туку страшно вистинска сличност помеѓу две скршени слики. Случајноста е крајно интересна. Додека човекот верувал во убави, цврсти космички модели, скромно скроени по мерка на својата наивна имагинација, дотогаш умее да гради и убави, едноставни, мали градови. И обратно: кога ги градел, тие свои мали, шарени, сликовити градови-играчки, играчки над водите и ораниците – не му било воопшто тешко да направи и понекоја живописна космолошка макета. Да додадеме дека работата сама по себе и не била посебно тешка, ниту целите биле нејасни и недостижни. Градот можел

едноставно, однапред, на тлото со стапки да се исцрта, изградениот можел со стапки да се премери, а Месечината се наоѓала над градскиот сид. Сè совршено се вклопувало во лесно видливиот, лесно сфатливиот свет, но со многу придружни и зачудувачки тајни. Но, како што сè одело со стрмоглав тек, набрзо, за неколку илјади години само, пораснале и градот и свемирот до несфатливи размери и ги преминале праговите на идиличната конечност. Космосот почна да се распаѓа во огромна маглина и несфатливи вители, а паралелно со тоа дојде и до експлозија на градот. И сега, ако со помош на електронски телескоп погледнете на која било страна во комичката длабочина ќе откриете таму – што? Ќе откриете облици кои застрашувачки личат на огромни, распрасната маглини на овоземските мегаполиси, снимени од спротивната страна, како од вселенски летала. (Богдановић, 1982: 337-340)

Зборот град упатува на градскиот ентитет, разумен, физички, видлив стас, на некоја концептуално опфатлива целина, на препознатливост на личноста на градот. Претставите за тоа што е нормален, што е голем па дури и што е преголем град, низ текот на историјата многу се менувала. Сократ ја проколнувал Атина како град кој го достигнал својата целосна големина, а бидејќи и понатаму се развивал и растел, тој всушност почнал да се распаѓа и гние. Идејата, без сомнение е крајно модерна. Тогашна Атина, со своите 130 до 150 илјади жители, за многу Грци претставувала варош со најголема подносилива големина, која, ако продолжи да расте може да го доведе во прашање функционирањето на целиот систем на полисот. На друга страна, големиот Вавилон се чинел како сосема монструозна појава. Аристотел за Вавилон рекол дека не е ниту град ниту држава (polis), туку нација (ethnos), обидана нација, која сепак според денешните проценки, овој велеград можел да има најмногу помеѓу 300 и 700 илјади жители. (Богдановић, 1982: 241-243)

3.2.5.2. Иднина

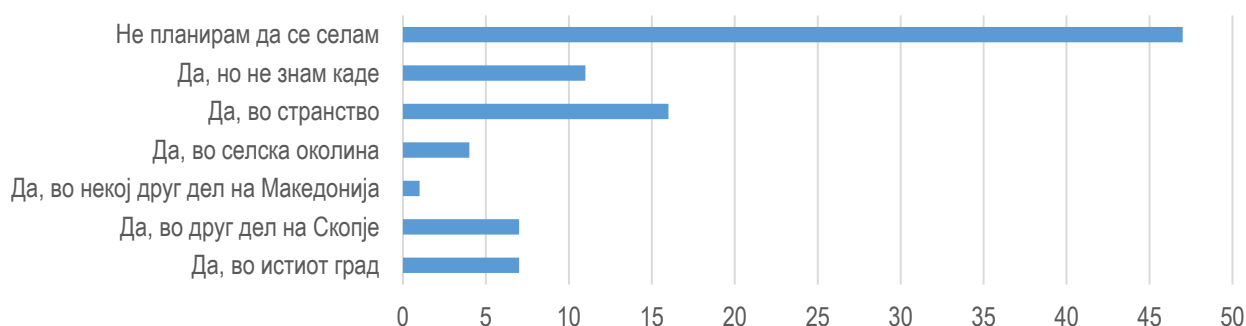
На прашањето: „Дали и во иднина се гледате себеси во Скопје?“ од вкупно 213 испитаници, 72% одговориле со да и 47% дека не планираат да се селат. 16% би се преселиле надвор од државата, а 11% не знаат сè уште каде би се преселиле. 37% не знаат дали нивните деца би останале да живеат во Скопје, додека 19% мислат дека нивните деца би останале да живеат во Скопје.

Дали и во иднина се гледате себеси во Скопје?

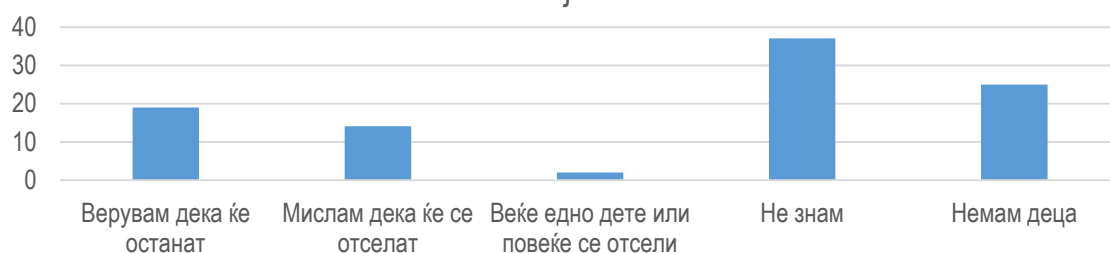
Дијаграм 29. Дали и во иднина се гледате себе си во Скопје?

Планирате ли во блиска иднина да се преселите?

Дијаграм 30. Планирате ли во блиска иднина да се преселите?

Дали мислите дека Вашите деца би останале да живеат во Скопје?

Дијаграм 31. Дали мислите дека Вашите деца би останале да живеат во Скопје?

Богдановиќ (Богдан Богдановић) објаснува дека човекот во градот се чувствува како точка во координатен систем. Ритмите на големите градски блокови, големите површини на нивните строго групирани бели бетонски кутии – најверојатно би требало да воодушеват. Но сепак, тој ритам и тие површини никого не воодушевуваат, бидејќи

тие пред сè - плашат. Во просторот на паралелен паралопипед човекот не сфаќа како да се постави и каде да побегне; тој се губи, тој се вознемирува, себе си не се констатира, недефиниран е ако не се согласи сам со себе, од време на време да се постави како точка во просторот. Човек – тоа гордо звучи – посебно како променлива позиција во премногу цврст координатен систем. (Богдановић, 1982: 423-424)

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

„Градот е пред сè состојба на духот, збир на обичаи, традиција и утврдени ставови и чувства, кои се неопходно поврзани со овие обичаи и се пренесуваат со традицијата.“

Роберт Езра Парк (Park, 1988:115)

Во индиската митологија боговите се прашуваат каде да ја сокријат бесмртноста. Познавајќи ја природата на човекот и неговата љубопитност, ако ја сокријат на највисокиот врв - човекот би се искачил; ако ја сокријат во океанот – човекот еден ден би запловил по него; дури и ако ја сокријат на месчината – човекот еден ден би стигнал и таму. Брахма, прататкото, вели да ја скријат бесмртноста во човекото срце – таму човекот не би се сетил да ја побара. Всушност, индиските божества ја кријат бесмртноста преку човекот, во минливото. (Камџијаш, 2015:11) Изреката „Спознај се себе си!“, го поистоветува ‘да се знае’ со ‘да се биде’, како Декартовото „Мислам значи постојам!“. Човекот се спознава себе си преку околината во која живее и со која се идентификува. Запознавањето на себе си и непосредната околина е единствен начин за подобрување. Градот е механизам преку кој човекот се потврдува себе си и својата култура и преку кој општеството продолжува да живее со генерации. Дали градот е одговорот на вековната човекова потрага по бесмртноста?

Градот настанува како потребата на човекот да го заштити својот живот од природните неприлики и да воспостави свој ред во космосот, да се спротивстави на моќта на природата. Оттогаш тој постојано се трансформира, но сепак во себе ги содржи елементите на прастарото и иконското. Античкиот град е колевка на политиката и трговијата, средновековниот на понизниот човечки живот пред религијата, ренесансниот на повторното откривање на науката и уметноста, барокниот на моќта, травијалноста и редот, индустрискиот на човековиот злочин кон природата и хаосот, а модерниот на надежта за светла иднина. Сите овие фази, низ кои минуваат и се трансформираат урбаните места го сочинуваат денешниот град во кој живее современиот човек. Трансформацијата, минливоста и променливоста се клучните зборови за континуиран развој на едно урбано ткиво. Ваквите промени не подразбираат губење на градските вредности и на автентичноста на урбаното место, туку нивно унапредување и адаптирање за во иднината. Промената не значи рушење и повторно и повторно градење отпочеток, туку континуирано надградување на постојното.

Скопје е град кој во себе содржи многу слоеви, како рефлексивна на богатата историја. Со осамостојувањето и започнувањето на периодот на транзиција, Скопје иако се зголемува и претрпува промени, неговиот развој не е позитивен. Денес Скопје е на листата на најзагадени градови во светот, пренаселен и со конфузен градски идентитет. Тоа е предизвикано од повеќе фактори, од кои најдоминантни се лошата политика во државата и пасивниот однос на граѓаните. Република Македонија е во групата на мали држави со мала популација, па секоја политичка постапка брзо се одразува на сите останати општествени аспекти. Власта во последните дваесеттина години градењето во градот го гледа исклучиво како профит и начин за богатење, притоа не водејќи сметка за потребите и здравјето на граѓаните, ниту пак за стилот на живот, автентичноста и културното наследство. Ова достигнува кулминација со реализирањето на проектот „Скопје 2014“, каде покрај финансиската штета од нереално скапиот проект и материјалната штета, се појавува и конфузија на симболи и елементи кои многу сериозно го загрозуваат градскиот идентитет. Проектот предизвика непотребно оптеретување на јавниот простор и/или уништување на дел од постоечките елементи во градот како фасадите на модерните станбени објекти во центарот на градот, градење на простор наменет за инфраструктура и зеленило, уништување на дел од зелените простори, загадување на реката Вардар, градење несоодветни објекти на самиот раб на коритото на реката, претворање на центарот на градот во едно повеќегодишно големо градилиште. Ваквиот просторен хаос неизбежно носи нарушување на секојдневниот живот на граѓаните. Наглото наметнување на орнаменти и симболи, навраќање кон историското минато преку „облекување“ на центарот на градот во еkleктичен стил, сосема несоодветен за времето во кое се гради и за материјалите со кои се гради, предизвикува најразлични емотивни реакции кај граѓаните. Ваквиот однос кон просторот може да се смета како манипулативна алатка на власта, која тежнее кон одредена идеологија и истата ја наметнува на широката маса народ. Ако го земеме градот, меѓу другото, и како збир од симболи од секое општество кое градело таму, имаме физички остатоци од различни политички времиња, идеологии, стремежи и сл. Наглото препокривање на сите веќе постоечки симболи/објекти/елементи, по одредена иста препознатлива матрица и градење нови во истиот манир, во краток временски период, испраќа јасна порака за недемократско општество кое се стреми кон едноумие. Ваквата агресивна нарација

всушност ја негира реалната историја и идентитет на градот и создава паралелни, во кои граѓанинот треба да биде асимилиран.

Голем дел од архитектурата е дефинирана од владејачкиот врв во општеството како стилот во Франција за време на владеењето на Луј XIV, или проектите на Алберт Шпер (Albert Speer), архитектот на Адолф Хитлер (Adolf Hitler), проектите за Букурешт на Чаушеску (Nicolae Ceaușescu), но проблемот на „Скопје 2014“, меѓу другите е стилската импровизација, недореченост, нецелосност и комплетно несоодветните материјали. Планот на центарот во Скопје во основа си останува ист, единствено на празните или зелените простори се градат нови објекти со орнаментирани фасади кои би требало да се од камен или мермер, меѓутоа овие се од стиропор. Се поставуваат набрзина направени споменици од историски личности и од некои спорни историски личности, а на веќе постоечките објекти изградени по принципите на модерноста, им се заменуваат само фасадите, повторно со евтина фасада од гипс картон и набрзина направена орнаментика од гипс и стиропор. Сето ова нема ниту уметничка, ниту естетска вредност, туку потсетува на тематски забавен парк или студио за снимање филм. Скопје од град на солидарноста, за само неколку години е нарекуван ‘престолнина на кичот’. А бидејќи градот е огледало на општеството и на граѓаните во него, хаосот на денешново Скопје, не кажува многу позитивни работи ни за општеството во кое живееме. Физичката пренатрупаност на центарот со елементи на проектот „Скопје 2014“, градењето на секој празен простор поради профит, сообраќајниот метеж, пренаселеноста (бидејќи жители од цела држава се доселуваат во Скопје) и загаденоста креираат загушен град, тмурна, летаргична атмосфера, незадоволни граѓани и нездрава животна средина. Слободното пешачко движење е отежнато поради лошото сообраќајно решение, новите градилишта кои се чини никнуваат преку ноќ, лошата инфраструктура и сл. Целата слика на застоеност симболично ја дополнуваат галиите поставени во реката Вардар, со бетонски темели како парадокс на општествената динамика на почетокот на XXI век во градот Скопје.

Јавниот простор во градот е од исклучителна важност, бидејќи го определува градот, меѓу другото и како културно место. Феноменот град, како простор за културно творештво и културен живот воопшто, е потиснат од институционализацијата, односно од затворање на културата во наменски, јавни, општествени објекти, изградени специјално за него во XIX и XX век. Така, уметничкото творештво станува издвоено од

секојдневието и врамено во работно време и одреден простор – театар, музеј и сл. Пред тоа во градот, на неговите отворени простори: улица и плоштад се случувала комуникација, а просторот бил медиум. Улицата и плоштадот не претставуваат само простор, туку и можност за комуникација, размена на информација и творештво. Улицата и плоштадот биле/се институции на културата, единствени простори наменети за културно-уметнички дејности, на кои се одржувале најразлични театарски и музички претстави, религиски спектакли, панаѓури и циркуси, официјални и неофицијални преноси на информации. Богатството на случувањата на улиците и плоштадите е последица на одредени општествени околности во кои се развива градскиот живот и кој има потреба од пошироко образование и интензивна меѓучовечка комуникација воопшто. На овие простори се случувале и погубувања, демонстрации, револуции и има политичка и социјализаторска функција, како и функција за јакнење на идентитетот или ширење на некоја идеологија. Користењето на улицата како простор за спектакал во револуционерни движења, демонстрации, манифестации и сл. создава чувство на зедништво. (Sestic, 2002:175-177) Јавниот простор претставува демократски елемент на градот, со негово запоседнување или запоставеност се нарушуваат сериозни аспекти од градскиот живот. Сегашната конфузија од елементи на плоштадот Македонија, строгит центар на Скопје е последица од долгата транзиција низ која минува земјата, политичките кризи, домаќинската економија, колапсот на вредности на секое поле во општеството.

Истражувањето покажа дека граѓаните се незадоволни од речиси секој аспект на градот, иако ги имаат сите потребни градски елементи и институции. Тоа е показател, дека Скопје до периодот на транзицијата се развивал плански, според потребите на граѓаните. Основната инфраструктура поставена во минатото и потребните објекти како: градинки, болници, училишта, трговски објекти, културни објекти се солидно планирани, меѓутоа нивното одржување, користење и развивање се сосема запоставени и/или злоупотребени. Мешаницата од нови национални симболи кои си поигруваат со колективната меморија и колективната свест само ја отежнуваат атмосферата во градот. Истражувањето покажа дека новото градско обликување со евтини орнаменти, не е по желба на граѓаните и дека тие не се идентификуваат со него и сметаат дека градот се развива во погрешна насока. Наместо да се решаваат градските проблеми, да се унапредат неговите традиционални белези и автентичност, да се охрабрат потенцијалите

на градот, властите изгубија години во тривијално и парадоксално ‘маскирање’ на градскиот центар, кој се промени естетски, но не и суштински. Дел од граѓаните сметаат дури дека развојот на градот им го влошува квалитетот на живот. Скопје забрзано ги губи своите градски карактеристики и се стекнува со нови, кои не се позитивни – како на пример: загрозеноста на животот од нездравата животна средина, отуѓеност на граѓаните или бучава и сообраќаен метеж. Еклектизмот кој е присутен во новото обликување на градот Скопје, е една од карактеристиките на постмодернизмот и е не ретко критикуван:

„Еклектизмот во сите периоди и на сите простори се смета за надмоќен од минатите учења, бидејќи последен доаѓа на сцена, секогаш ги наоѓал и најодалечените хоризонти веќе отворени зад себе, но таа непристрасност само ја докажува немоќта на еклектиката. Луѓето кои имаат толку слободно време за размислување, не се целосни луѓе: им недостасува страст. Колку и да е паметен, еклектикот е сепак слаб човек, бидејќи тој е човек без љубов. Затоа тој нема идеал...; нема ни ѕвезда, ни компас. Сомнежот ги завел некои уметници да бараат помош од сите други уметници. Експериментирањето со спротивставени медиуми, зграбување на средства за друга уметност, внесување на поезија, духовност и чувства во сликарството – тоа се тие модерни проблеми и пороци кои се својствени за еклектизмот.“

Шарл Бодлер (Charles Baudelaire)

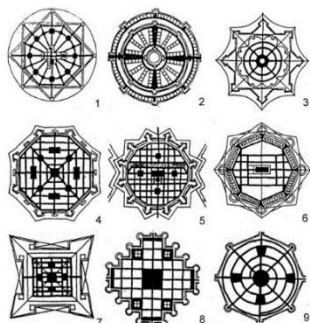
Скопје на почетокот на XXI е загадено како индустрискиот град во XIX век и се навраќа на стилови од XVII век, како барокот. Ова се случува додека во глобални рамки се дискутира за намалување, па дури и исфрлање на моторниот сообраќај и претворање на градовите во еколошки и енергетски ефикасни градови. Сè позастапени се новите програми за одржлив и паметен град. Скопје е град кој се сведува на недостиг на задоволување на основните човекови потреби како сонце и воздух. Во него можат да се пронајдат елементи од сите претходно наброени историски фази на град, како имитирање на некои барокни принципи, спонтани народни маала, загадување како во индустрискиот град, обликување и урбанистички планови од модерниот период и слоевитост и колаж како во постмодерен град.

Идејата за идеален град или идеално општество е стара колку човештвото. Според Платон секоја реална форма, потекнува од светот на идеите, во кој се наоѓа совршениот архетип на сите нешта. Целта е да се стремиме реалната форма, колку што може, да ја приближиме до оригиналната, т.е. до идејата за таа форма. Совршен град не постои, меѓутоа искусно се покажало кои градски карактеристики се позитивни. Антропоморфните урбани јадра се здрави за живеење, градот треба да биде пешачка

зона, човекот не би требало сосема да се одделува од природата... Ова се некои историски лекции кои во Скопје ги има во своите слоеви, но се заборавени под притисок на транзицијата и испревртените вредности.

Скопје како град со многу вековна традиција има богата основа за унапредување на просторот и квалитетот на животот во него. Направени се огромни и непромислени штети не само во просторот и урбаното ткиво на градот, туку и во колективната свест на граѓаните. Потребни се сериозни интердисциплинарни истражувања кои би ја дале насоката во која би требало да се движи архитектурата и урбаната социологија во градот Скопје, со цел градот повторно да стане град со здрави и среќни жители. Треба повторно да се воспостави солиден систем на вредности кој би бил карактеристичен за начинот на живот во градот и би го дефинирал просторот во него. Ваквиот пристап бара обединување на централната и локалната власт со соодветните стручни лица и граѓаните, за да се постигне целovitost и во планирањето и во дејствувањето. Доколку граѓаните бидат лично вклучени во одлуките кои се носат за градот, тие во иднина би покажале поголем интерес и грижа за развојот на општината или градот. Истражувањето покажа дека граѓаните и покрај тоа што се незадоволни со состојбата на градот Скопје, тие сепак го сакаат својот град и се идентификуваат со него. Ваквиот резултат остава простор за оптимизам дека состојбата на градот би се подобрила.

СПИСОК НА СЛИКИ

Слика 1. Ренесански цртежи на идеални градови.

1. *La Sforzinda* by Filarete (1460 – 1465); 2. Fra Giocondo (Giovanni of Verona), c. 1433 – 1515;

3. Girolamo Magi (or Maggi) (c. 1523 – c. 1572) (1564); 4. Giorgio Vasari (1598);

5. Antonio Lupicini (c. 1530 – c. 1598); 6. Daniele Barbaro (1513 – 1570); 7. Pietro Cattaneo (1537 – 1587); 8/9. Francesco di Giorgio Martini (1439 – 1502).

Извор: <https://quadralectics.wordpress.com/4-representation/4-1-form/4-1-4-cities-in-the-mind/4-1-4-1-the-ideal-city/>

Слика 2. Сумерски релјеф на херој кој совладува лав и држи змија во раката, претпоставка е дека станува збор за Гилгамеш. Денес се наоѓа во музејот Лувр (Louvre) во Франција.

Извор: <http://archeologie.culture.fr/khorsabad/fr/mediatheque/relief-heros-maitrisant-lion>

Слика 3. Насловната илустрација на Есејот за Архитектурата (*Essai sur l'Architecture*) од Ложије од 1755 година. Илустрацијата прикажува алегорична слика на примитивна колиба, изработена од Чарлс Есен (Charles-Dominique-Joseph Eisen).

Извор: https://redsearch.org/images/p/marc_antoine_laugier_la_caba%C3%B1a_primitiva_pdf

Слика 3. Изложбата Вертикално село на MVRDV во Тајпеј, Тајван. Инсталацијата во просторот претставуваат елементи од старите азиски урбани јадра поставени вертикално.

Извор: <https://mvrdiv.com/projects/180/vertical-village-taipei?photo=2403>

Слика 4. Фотографија од внатрешниот двор на манастирот Св. Јован Бигорски.

Извор: <https://bigorski.org.mk/en/>

Слика 5. Фотографија од внатрешниот двор на замокот Бран (Bran) во Романија.

Извор: [https://www.nbclosangeles.com/news/national-international/Halloween-Treat-a-Night-at-Draculas-Castle-in-Transylvania-Airbnb-Bran-Castle--](https://www.nbclosangeles.com/news/national-international/Halloween-Treat-a-Night-at-Draculas-Castle-in-Transylvania-Airbnb-Bran-Castle--397274751.html)

397274751.html

Слика 6. Фотографија од манастирот Трескавец, Прилеп.

Извор: [https://sitel.com.mk/obnova-na-konacite-na-treskavec-do-krajot-na-slednata-godina-najavi-](https://sitel.com.mk/obnova-na-konacite-na-treskavec-do-krajot-na-slednata-godina-najavi-ministerkata-kancheska-milevska)

ministerkata-kancheska-milevska

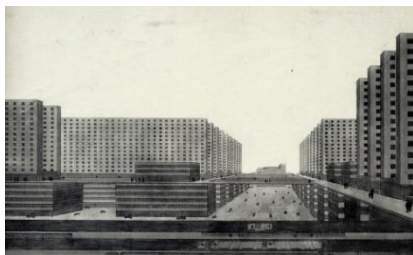
Слика 7. Фотографија од манастирот Св. Јован Бигорски.

Извор: <https://bigorski.org.mk/en/>

Слика 8. Приказ на Версајската палата, изградена од Луј XIV.

Извор: <http://verdenshandel.dk/frankrig/index.html>

Слика 9. Вертикалниот град (The Vertical City) од 1924 година, на Лудвиг Хилберсајмер (Ludwig Hilberseimer).

Извор: <https://courseblogs.bard.edu/arth234s17/ludwig-hilberseimers-vertical-city/>

Слика 10. „Слободата го води народот“, масло на платно, автор: Делакроа (Eugène Delacroix), 1830 година.

Извор: <https://news.nationalgeographic.com/2016/09/mummy-art-painting-delacroix-pigment-ancient-Egypt/#/mummy-paint-2.jpg>

Слика 11. Футуристички цртежи на Сант Елија.

Извор: <http://dandyvonnuetzen.blogspot.com/2017/11/antonio-santelia-italian-visionary.html>

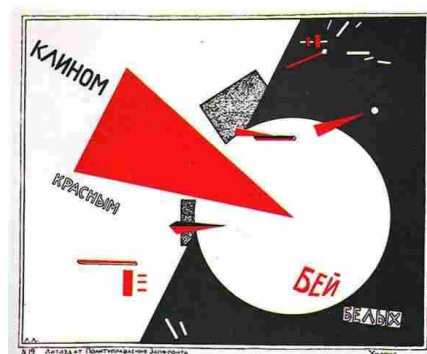
Слика 12. Вила Савоја, Ле Корбизије.

Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/Villa_Savoye#/media/File:VillaSavoye.jpg

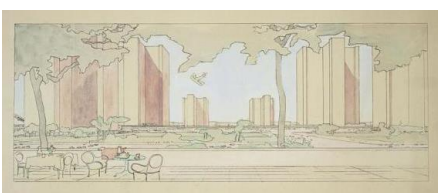
Слика 13. Станбениот блок Наркомфин.

Извор: <https://archi.ru/projects/russia/9869/proekt-restavracii-doma-narkomfina-2014>)

Слика 14. Постер на Лисицки, 1919 година.

Извор: <https://www.theartstory.org/artist-lissitzky-el-works.htm>

Слика 15. Цртеж на современиот град за три милиони жители на Ле Корбизије.

Извор: <https://i1.wp.com/thecharnelhouse.org/wp-content/uploads/2014/06/ville-contemporaine-de-trois-millions-dhabitants-sans-lieu-1922.jpg?ssl=1>

Слика 16. Unite d'Habitation во Марсеј, модерна мегаструктура.

Извор: <http://historicpca.blogspot.com/2016/07/the-2016-world-heritage-sites.html>

Слика 17. План Воисин.

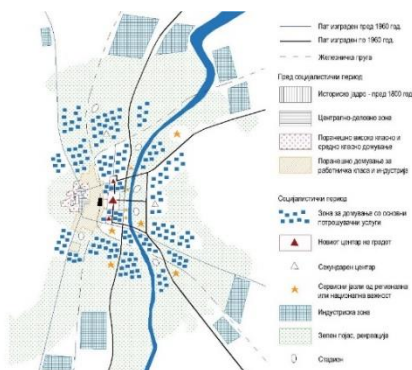
Извор: <http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=6159&sysLanguage=en-en&itemPos=2&itemCount=2&sysParentName=Home&sysParentId=65>

Слика 18. Рушењето на населбата *Pruitt-Igoe* во 1976 година.

Извор: [https://www.archdaily.pe/pe/895079/clasicos-de-arquitectura-pruitt-igoe-minoru-yamasaki/5b0823d0f197cc3b350000c8-clasicos-de-](https://www.archdaily.pe/pe/895079/clasicos-de-arquitectura-pruitt-igoe-minoru-yamasaki/5b0823d0f197cc3b350000c8-clasicos-de-arquitectura-pruitt-igoe-minoru-yamasaki-imagen)

[arquitectura-pruitt-igoe-minoru-yamasaki-imagen](https://www.archdaily.pe/pe/895079/clasicos-de-arquitectura-pruitt-igoe-minoru-yamasaki/5b0823d0f197cc3b350000c8-clasicos-de-arquitectura-pruitt-igoe-minoru-yamasaki-imagen)

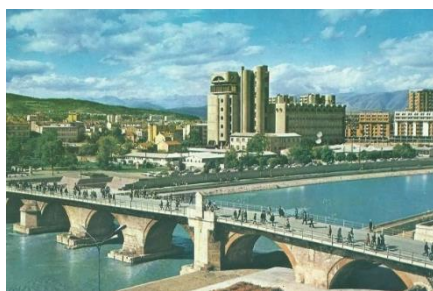

Слика 19. Шематски приказ на слоеви во град во транзиција.

Слика 20. Хотелот Њујорк во Лас Вегас.

Извор: <https://d2jv9003bew7ag.cloudfront.net/uploads/Las-Vegas-Hotel-New-York-New-York-1997.jpg>

Слика 21. Разгледница од градот Скопје од крајот на XX век.

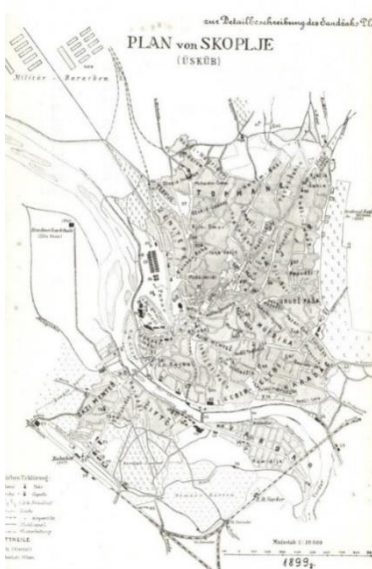
Слика 22. Скопје, прикажан на графика на Јакобус Харевин (Jacobus Harevin) од 1594 година.

Извор: <https://photobucket.com/gallery/user/Piperkata/media/bWVkaWFJZDoyMjU5MzI3Mg==/?ref=>

Слика 23. Плоштадот во Скопје за време на прославата за победа над окупаторот.

Извор: <https://www.libertas.mk/foto-koga-skopje-go-proslavi-oslobodu/>

Слика 24. План на Скопје од 1899 година, германска транскрипција.

Извор: <https://skopje.fr/2018/03/08/skopje-en-images/>

Слика 25. Панорамски изглед на Скопје, почетокот на XX век.

Слика 26. Регулациониот план за Скопје од 1914 година.

Слика 27. Скопје, во 20-тите години.

Извор: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/Skopje_kameni_i_kale.jpg

Слика 28. Плоштадот во Скопје во 30-тите години.

Извор: <https://denesen.mk/gradot-vo-1934-godina-2-samo-vo-skopje-nosenje-stoka-na-chovechki-grb-e-registrirano-kako-prevoz/>

Слика 29. Плоштадот во Скопје во 1959 година.

Извор: <https://skopjeinfo.mk/skopje-od-poinakov-agol-kako-se-pushtale-madzharmaalskite-mangupi-na-devojkite-i-kako-se-shizelo-na>

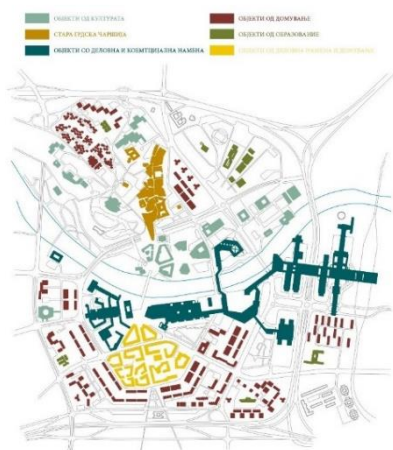
Слика 30. Скопје кратко по катастрофалниот земјотрес, 1963 година.

Извор: <https://www.mkd.mk/makedonija/skopje/se-odbelezhuvaat-54-godini-od-katastrofalniot-zemjotres-vo-skopje>

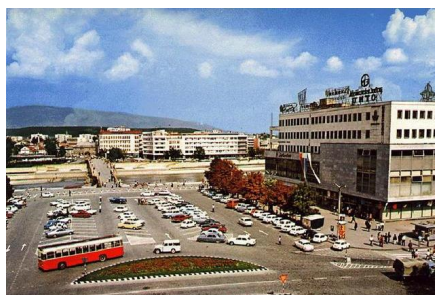
Слика 31. Макетата на тимот Кензо Танге за центарот на Скопје.

Извор: <https://www.pinterest.at/pin/318418636139719635/>

Слика 32. Деветта варијанта – програмски намени
(анализа од Т. Михајловска и М. Николиќ).

Извор: http://marh.mk/skopje_63_konkurs/

Слика 33. Плоштадот во Скопје во 70-тите години.

Извор: <http://zase.mk/articles/172276/galerija-vaka-izgledashe-skopje-pred-50-tina-godini>

Слика 34. Плоштадот во Скопје во 90-тите години.

Извор: <http://retromk.tumblr.com/image/141796875834>

Слика 35. Плоштадот во Скопје во 2016 година.

Извор: <https://macedonia-timeless.com/wp-content/uploads/2018/08/skopje-plostad-makedonija.jpg>

Слика 36. Плоштадот во Скопје во 2017 години.

Извор: <https://skopjeinfo.mk/programa-vikend-nastani-koi-retko-se-sluchuvaat-vo-skopje>

Слика 37. Плоштадот во Скопје во XX век.

Извор: <https://skopjeinfo.mk/na-kafe-pokraj-kejot-na-vardar-foto>

СПИСОК НА ДИЈАГРАМИ

1. Дијаграм 1-4. Структура на испитници. 1. Населба на испитаниците. 2. Пол на испитаниците. 3. Возраст на испитаниците. 4. Степен на образование на испитаниците.
2. Дијаграм 5. Колку сте задоволни од решавањето на следните прашања и проблеми на градот?
3. Дијаграм 6. Што за Вас е најважно за добар градски живот?
4. Дијаграм 7. Според Ваше мислење колку некое од следните обележја е карактеристично за начинот на живот во Скопје?
5. Дијаграм 8. Колку внимание е посветено од страна на градската и централната власт последните десеттина години на следните активности?
6. Дијаграм 9. Дали во непосредна околина Ви се достапни секојдневните потребни градски елементи?
7. Дијаграм 10. Што најчесто работите на отворените простори во Вашата населба?
8. Дијаграм 11. Според Вас, што им недостасува на слободните простории во Вашата населба?
9. Дијаграм 12. Кога останувате во населбата попладне или за празници каде најчесто го поминувате времето?
10. Дијаграм 13. Како го поминувате времето во неделите и празниците?
11. Дијаграм 14. Какви се Вашите односи со соседите?
12. Дијаграм 15. Дали би издвоиле некој објект или простор кој посебно Ви се допаѓа или сметате дека има посебна вредност во Вашата околина?
13. Дијаграм 16. Дали Ви се допаѓа естетскиот изглед на градот?
14. Дијаграм 17. Мислите ли дека Скопје може да обезбеди подобри или полоши услови за живот од другите градови во Македонија?
15. Дијаграм 18. Дали Ви се допаѓа центарот на градот?
16. Дијаграм 19. Дали Ви се допаѓаат објектите од проектот Скопје 2014?
17. Дијаграм 20. Дали тоа што се изгради последните години со проектот Скопје 2014 Ви предизвикува чувство на припадност кон македонскиот идентитет?

18. Дијаграм 21. Кој историски период го гледате како дефинирачки во националниот идентитет?
19. Дијаграм 22. Дали се идентификувате со градот во кој живеете?
20. Дијаграм 23. Дали мислите дека архитектурата и просторот можат да поттикнат некои позитивни или негативни општествени вредности?
21. Дијаграм 24. Колку сте свесни за влијанието на објектите врз колективната свест и обратно?
22. Дијаграм 25. Според Вашето мислење каква корист имаат граѓаните на Скопје од досегашниот негов развој?
23. Дијаграм 26. Каква штета или корист сте имале од досегашниот развој на градот?
Развојот на градот:
24. Дијаграм 27. Дали сметате дека градот се развива во правилна насока?
25. Дијаграм 28. Со кој проблеми се соочува досегашниот развој на Скопје?
26. Дијаграм 29. Дали и во иднина се гледате себе си во Скопје?
27. Дијаграм 30. Планирате ли во блиска иднина да се преселите?
28. Дијаграм 31. Дали мислите дека Вашите деца би останале да живеат во Скопје?

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1973. *Modern Movements in Architecture*. NY: Anchor Press.
1977. *The Language of Post-Modern Architecture*. NY: Rizzoli.
1979. *The Great Soviet Encyclopedia*.
- Argan, Giulio Carlo. 1982. *Studije o Modernoj Umetnosti*. Beograd: Nolit.
- Alexander, Christopher. 1979. *The timeless way of building*. New York: Oxford University press.
- Alexander, Jeffery 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University od California Press.
- Andrusz, Gregory, Harloe, Michael, Szelenyi, Ivan. 1996. *Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist societies*.
- Andrusz. *The built environment in Soviet theory and practice*.
- Aureli, Pier Vittorio. 2011. *The possibility of an absolute architecture*.
- Bogdanović, Bogdan. 2008. *Platonov tajni roman: platonov gradoslovni nauk*. Novi Sad: Mediterran.
- Bogdanović, Bogdan. 2008. *Tri ratne knjige*. Novi Sad: Mediterran.
- Bogdanović, Bogdan. 2009. *Zelena kutija: knjiga snova*. Novi Sad: Mediterran.
- Bogdanović, Bogdan. 2011. *Ukleti neimar*. Novi Sad: Mediterran.
- Branzi, Andrea. 1971. “No-Stop City, Residential Parking, Climatic Universal System” *Domus* 496.
- Brenner, N. 1999. *Globalisation as Reterritorialisation: The Re-scaling of Urban Governance in the European Union*.
- Busbea, Larry. 2007. *Topologies: the urban utopia in france 1960-1970*.
- Čaladrović, O. 1985. *Urbana Sociologija*. Zagreb: Globus.
- Čaldarović, O. 2008. *Socijalna važnost prirode u urbanom kontekstu*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Canniffe, Eamonn. 2006. *Urban ethic: design in the contemporary city*.
- Carothers, Thomas. 2002. “The end of the transition paradigm” *Journal of Democracy* Volume 13. Number 1 January.
- Cullen, Gordon. *Gradski Pejzaz*. Beograd: Gradzevinska knjiga.
- Curtis, William. 1986. *Le Corbusier: Ideas and forms*. NY, London: Phaidon.

- Dženks, Čarls. 2000. *Moderni pokreti u arhitekturi*. Beograd: Građevinska kniga.
- Dragicevic Sesic, Milena. 2002. *Javna i kulturna politika*. Beograd.
- Eko, Umberto. 2014. *Istorija mitskih zemalja*. Beograd: Vulkani.
- Frampton, Kenneth. 2001. *Le Corbusie*. London: Thames & Hudson.
- French, Hamilton. 1979. *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*. Chichester, New York, Brisbane, Toronto.
- Garnier, Tony. 1918. *Une cite industrielle*.
- Gehl, Jan. 2011. *Life between buildings: using public space*. Island Press: Washington.
- Glassie, Henry. 1990. *Architects, vernacular tradition and society*.
- Halbwachs, Maurice, 1980. *The collective memory*, New York, Harper & Row Colophon Books.
- Hamilton, Dimitrovska Andrews, Pichler-Milanovi. 2005. *Transformation of cities in centraland Eastern Europe: Towards globalization*. United Nations University.
- Hays, K. Michael. Ed. 1998. *Architecture. Theory since 1968*. Cambridge: MIT Press.
- Hertzberger, Herman. 1991. *Lessons for students in architecture*. Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Howard, Ebenezer. 1902. *Garden cities of tomorrow*.
- Jacobs, Jane. 1965. *The death and life of great american cities*.
- Janson H.W., Janson Anthony F. 2005. *Povijest Umjetnosti dopunjeno izdanje*. Varazdin: Stanek.
- Jencks, Charles and Kropf, Karl. 1997. “The Volcano and the Tablet” p. 312 in *Theories and manifestoes of contemporary architecture*. Sussex: Academy editions.
- Jencks, Charles. *What then is Post – Modernism?*
- Jovanovic, M. *Urbanisticki koncepti razvoja gradova: komparativna analiza*.
- Katz, Peter. 1993. *The new urbanism*.
- Kišjuhas, A. 2007. *Dinamika društva kao urbana dinamika: ka obnovi urbane sociologije*.
- Koolhaas, Rem. 1978. *Delirious New York*.
- Koolhaas, Rem. 1995. “What Ever Happened to Urbanism?” pp. 959/971 in S,M,L,XL. New York: The Monicelli Press.
- Koziura, K. 2014. *The struggle over memory hidden in the contemporary cityscape: the example of Skopje 2014*, Macedonia.
- Kostic, Svetko. 1982. *Grad i vreme – osnovi sociologije grada*. Beograd: Vuk Karadzic.
- Kopp, Anatole. 1970. *Town and revolution: soviet architecture and city planning 1917-35*.

- Krier, Rob. 1979. *Urban space*.
- Krier, Rob. 1999. *Gradski proctor u teoriji I praksi*. Banja Luka: Gradevinska Knjiga.
- Le Corbusier. 1925. *The City Of To-morrow and It's Planning*.
- Le Corbusier. 1929. *Urbanisme*.
- Le Corbusier. 1986. *Towards a new architecture*. New York: Dover Publications.
- Le Corbusier: *Oeuvre Complète*.
- Leach, Neil. 1997. *Rethinking architecture: A reader in cultural theory*. London: Routlage.
- Lehnerer, Alex. 2009. *Grand urban rules*.
- Lin, Zhongjie. 2010. *Kenzo Tange and the Metabolist Movement: Urban Utopias of Modern Japan*.
- Loos, Adolf. 1908. *Ornament and crime*.
- Lynch, Kevin. 1960. *The image of the city*.
- Marinetti, Filippo Tommaso. 1909. *The Futurist Manifesto*. Paris.
- Miller, Quintus. 2012. "City Thinking and Collective Memory" pp. 31-44 in *And Now the Ensemble*. Switzerland: Lars Muller Publishers.
- Miletić, M. Uršić, S. Mišetić, A. 2011. *Socijalna održivost i procesi urbane transformacije u hrvatskim malim gradovima: pogled odozgo*.
- Mitchell, W.J. 1996. *City of bits: space, place and the infobahn*.
- Moore, Wilbert. 1967. *Social Change*.
- Morales, Manuel de Sola. 2008. *A matter of things*.
- MVRDV. 2012. *The vertical village*. Rotterdam: NAI Publishers.
- Mumford, Lewis. 1988. *Grad u Historiji*. Zagreb: Naprijed.
- Mumford, Eric. 2000. *The ciam discourse on urbanism*.
- Murray, Pearse, Szelenyi, Ivan. 1984. *The city in the transition to socialism*.
- Nad, Erika. *Dobitnici i gubitnici u transformaciji maloprodajne mreže u gradovima centralne i istočne Evrope*.
- Neducin, Dejana. 2014. *Postsocijalistički grad – promena društvene i prostorne structure Novog Sada u period tranzicije*. Doktorska disertacija. Novi Sad.
- Noev, Igor. 2013. *The phenomenon of spontaneity in urban city realm: Recongnition, Understanding and Interpretation*. Milan.

- Park, Robert Ezra. 1988. “Grad: predlozi za istrazivanje ljudskog ponasanja u gradskoj sredini” str. 115 u: *Sociologija grada (priredio Sreten Vujovic)*. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva.
- Petrović, Mina. 2007. Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susedstva: percepcija stručnjaka na novom Beogradu.
- Petrovic, M. 2004. *Globalizacija i gradovi*.
- Pikvens, Kris. Drzavni socijalizam, postsocijalizam i njihovi urbani modeli: teorijsko razmatranje iskustva centralne i istocne Evrope.
- Pipes, Richard. 2015. *A Concies History of the Russian Revolution*.
(<http://chagala.com/russia/pipes.htm>)
- Potkonjak, S, Pletenac, T. 2007. *Grad i ideologija: “kultura zaborava”na primjeru grada Siska*.
- Pope, Albert. 1996. *Ladders: architecture at rice 34*.
- Pusic, Ljubinko. 2013. *Pisanje grada*. Novi Sad: Prometej.
- Ramoneda, Josep. 2003. “A philosophical idea of the city”. Conference lectured at Yale University. (<http://www.ancient.eu/city/> 16.10.2016 16:00).
- Rosi, Aldo. 1966. *Arhitektura grada*. Beograd: Gradzevinska knjiga.
- Rowe, Colin, Koetter, Fred. 1978. *Collage City*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
- Rudofski, Bernard. 1976. *Arhitektura bez arhitekta*. Beograd: Gradzevinska knjiga.
- Sadler, Simon. 1999. The situationist city.
- Sant’Elia, Antonio. 1909. *Manifesto of Futurist Architecture*.
- Sassen, S. 2005. *The Global City: introducing a Concept*.
- Sesić, Milena Dragičević. 2002. *Javna i kulturna politika – socio – kulturoloski aspekti*. Beograd.
- Sitte, Camillo. 1889. *City planning according to artistic principles*.
- Smith, David. 1996. “The Socialist City” in *Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist societies*.
- Smithson, Alison, Peter. 2004. *The charged void: urbanism*.
- Stark, D. 1996, “Recombinant Property in East European Capitalism” pp. 993-1027 in *American Jurnal of Sociology*. 101.
- Stojkov, Borislav. 2013. *Grad izmedzu politike, finansija i kulture*.

- Tilly, Charles. 1988. *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.
- Unwin, Raymond. 1909. *Town planning in practice*.
- Veber, Maks. 2014. *Grad*. Novi Sad: Mediterran.
- Vidler, Anthony. *The Idea of type: The transformations of the Academic Ideal, 1750-1830*.
- Vidler, Anthony. *The Third Typology*. New York: Princeton Architectural Press.
- Vujovic, Sreten. 2002. *Urbana svakodnevnica devedesetih godina*.
- Vujovic, Sreten, Petrovic, Mina. 2005. *Urbana Sociologija*. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva.
- Williams, Peter. 1978. “Urban Managerialism: A Concept of Relevance?” pp. 236-240 in journal article *Area* Vol. 10, No. 3.
2010. *Маргина 87*. Скопје: Темплум.
2014. *111 тези за ГТЦ*. Битола.
- 50 години од земјотресот во Скопје*. Скопје.
- Архитектурата на почвата на Македонија од средината на XIX до крајот на XX век – Книга 14*. МАНУ.
- Гилгамеш*.
- Скопје. 1976. Љубљана: Младинска книга.
- Алфиревић. 2011. *Визуелни израз у архитектури*.
- Арсовски, Тихомир. 1988. *Еволуција на урбаните форми во скопскиот простор (прилози за урбаната историја на Скопје од 5 200 г.пр.н.ера до XIX век) - Книга I*. Скопје: Градски комитет за урбанизам и заштита на човековата околина – Скопје.
- Арсовски, Тихомир, Тасшковска-Арсова, Нада. 1988. *Прилози за урбаната историја на Скопје: од XIX и почетокот на XX век - Книга II*. Скопје: Градски комитет за урбанизам и заштита на човековата околина – Скопје.
- Ацески, Илија. 1995. *Социологија на градот*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 1996. *Скопје визија реалност*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 1997. *Општеството и човекот во транзиција – втор дел*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 2002. *Општеството и човекот во транзиција – трет дел*. Скопје: Филозофски Факултет.

- Ацески, Илија. 2003. *Човекот и градот*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 2005. *Градот знаци во времето и просторот*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 2012. *Дизајнирање на социјалните истражувања*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 2012. *Социо-просторни и социолошки перспективи на развојот на Скопје*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 2013. *Социологија*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 2013. *Општеството и човекот во транзиција*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Ацески, Илија. 2015. *Културна антропологија*. Скопје: Филозофски Факултет.
- Бакалчев, Минас. 2004. *Домување како урбан графмент на примерот на Скопје*. Докторска дисертација. Скопје: Архитектонски факултет.
- Бакалчев Минас, Тасиќ Саша. 2014. “Заборавајќи го градот: тактики на трансформирање на градот”. *Култура*. Бр. 8. Скопје: МИ-АН.
- Башлар, Гастон. 2002. *Поетика на просторот*. Скопје: Табернакул.
- Богдановиќ, Богдан. 1982. *Градословар*. Београд: Вук Караџиќ.
- Богдановиќ, Богдан. 2011. *Градот и иднината*. Скопје: Темплум.
- Гел, Јан. 2017. *Градови за луѓе*. Скопје: Магор.
- Гелевски, Никола. 2014. *1963-2014: Скопје - античко или модерно*. Скопје: Темплум.
- Грчев, М. 1987. *Теорија за урбаната форма – прилог кон воспоставување наука за градот*. Докторска дисертација. Скопје.
- Диркем, Е. 1972. "Механичка и органска солидарност" стр. 154-162 и "Подела изнуѓеног рада" стр. 363-373 у *О подели друштвеног рада*. Београд: Просвета.
- Кадиевичќ, Александар. “Улога идеологије у новој архитектури и њена схватања у историографији”.
- Камџијаш, Светлана. 2015. *Шест Упанишади*. Скопје: Три.
- Каранаков, Бојан, Марина, Огнен. 2014. *Скопје модели на град*. Скопје: Град Скопје.
- Кахун, Лоренс. 2006. *Од модернизам до постмодернизам*. Скопје: Темплум.
- Кокович, Драган. 1997. *Пукотине Културе*. Београд: Просвета.
- Константиновски, Георги. *Градители на Македонија XVII-XX век*. Скопје: Табернакул.

- Константиновски, Георги. 2014. “Орнамент и злосторство” во *Утрински весник*. 04.03.2014.
- Кристофер Александер, Ишикава Сара, Силверштајн Мјуреј, Јакобсон Макс, Фиксдал-Кинг Ингрид, Ејнцел Шломо. 2010. *Јазик на обрасци*. Скопје: Академски печат.
- Маркс, К., Енгелс, Ф. 1987. *Манифест на Комунистичката партија*. Скопје: Комунист.
- Маркс, К., Енгелс, Ф. 2008. *Манифест на Комунистичката партија*. Скопје: „Аз-Буки“.
- Милетић, Р, Миљановић, Д, Тодоровић, М. 2009. Индустриски градови у транзицији: проблемска подручја.
- Муличкоски, Петар. 2000. *Духот на македонската кука*. Скопје: АЕА издавачи.
- Муличкоски, Петар. 2002. *Култура на просторот*. Скопје.
- Пајванчић, А. 2015. *Јавни простори града као предуслови одрживог урбаног развоја: Случај новосадских паркова*.
- Паласмаа, Јухани. 2016. *Очите на кожата*. Скопје: Икона.
- Пенчиќ, В. *Влијанието на урбанистичките планови врз дисконтинуираната просторна транзиција на градот Скопје во XX-от век*. Докторска дисертација.
- Пушиќ, Љубинко. 2002. *Урбана култура: основа одрживе мултикултуралности*.
- Радовић, Ранко. 2009. *Форма града*. Београд: Грађевинска књига.
- Танизаки, Јунихиро. *Во слава на сенките*. Скопје: Икона.
- Тасиќ, Саша. 2009. *Модели и постапки за осовременување на архитектонските станбени целини од периодот на модерната на примерот на Скопје (1945-1965)*. Магистерски труд. Скопје: Архитектонски факултет.
- Хејз, Мајкл К. 2011. *Теорија на архитектурата од 1968 година*. Скопје: Три.
- Хилман, Џејмс. 2009. *Градот и душата*. Скопје: Нампрес.
- Христова-Поповска, Анета, Батакоја, Мери. 2017. *На Скопје, со љубов! Архитектонската мисла на Живко Поповски*. Скопје: Приватен принт.
- Џумтор, Петер. *Атмосфери*. Скопје: Икона, 2012.
- Чаусидис, Никос. 2013. *Проектот Скопје 2014 – скици за едно наредно истражување*. Скопје.
- Чипан, Борис. 1978. *Македонските градови во XIX век и нивната урбана перспектива*. Скопје.
- Чипан, Борис. 1986. *111 тези за архитектурата*. Скопје.
- Чипан, Борис. 1998. *Текстови за архитектурата*. Скопје.

Чипан, Борис. 2008. *Моето време во Македонската архитектура*. Скопје.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Анкетен прашалник

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

Филозофски Факултет - Скопје, мај, 2017

Анкетен прашалник број: _____

Испитаник од населба: _____

Анкетата ја извршил/а: _____

Датум: _____

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

за потребите на научно-истражувачка работа на докторандот м-р Ива Петрунова д.и.а. запишана на трет циклус студии при Универзитетот “Св. Кирил и Методиј”, Филозофски Факултет – Скопје. Целта на анкетниот прашалник е за собирање податоци кои би се користеле во докторска дисертација со наслов: “Трансформации во градот: социолошки, социо-просторни и архитектонски промени (примерот на Скопје)”. **Анкетниот прашалник е исклучиво наменет за научно-истражувачки цели.**

ВИ БЛАГОДАРАМ ЗА СОРАБОТКАТА И ИЗДВОЕНОТО ВРЕМЕ!

I. ПОДАТОЦИ ЗА АНКЕТИРАНИОТ

☐ 1. Пол:

1. Машки

2. Женски

☐ 2. Возраст:

1. до 29 години

3. 45 - 60 години

2. 29 - 45 години

4. над 60 години

☐ 3. Етничка припадност:

1. Македонска

2. Албанска

3. Друго

☐ 4. Највисок завршен степен на образование:

1. Основно образование

3. Факултет

2. Средно образование

4. Магистратура / докторат

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

Филозофски Факултет - Скопје, мај, 2017

☐ 5. Колку членови има Вашето семејство?

1. До два	3. Четири
2. Три	4. Пет и повеќе

☐ 6. Ако не сте родени во Скопје, кога сте се доселиле?

1. Роден сум во Скопје
2. Се доселив пред _____
3. Се доселив пред 10 години
4. Се доселив пред 20 години
5. Пред повеќе од 20 години

☐ 7. Во која населба/дел од градот на живеете?

1. Централно подрачје	2. Пошироко подрачје

☐ 8. Дали сте вработен?

1. Да,	4. Студент
2. Не сум вработен/а	5. Друго
3. Пензионер	

☐ 9. Во кои граници се Вашите примања?

1. до 6 000 мкд	3. 11 000 - 15 000 мкд	5. до 25 000 мкд
2. 6 000 - 10 000 мкд	4. 16 000 - 20 000 мкд	6. над 25 000 мкд

☐ 10. Месечни приходи во семејството:

1. до 6 000 мкд	3. 13 000 - 18 000 мкд	5. над 25 000 мкд
2. до 12 000 мкд	4. 19 000 - 25 000 мкд	

☐ 11. Што сте по занимање?

1. Работник (НКВ; КВ; ВКВ)	5. Пензионер
2. Приватен бизнис (претприемач)	6. Студент
3. Службеник	7. Невработен (пријавен во Завод)
4. Домаќинка	

☐ 12. Во која дејност работите?

1. _____
2. Не вработен

☐ 13. Како ја оценувате работата на партијата ВМРО ДПМНЕ во градот Скопје која се однесува на проектот “Скопје 2014”? За оваа тема има различни мислења, како Вие би го дефинирале Вашиот став?

1. Се согласувам дека партијата ВМРО ДПМНЕ има направено многу за градот Скопје
2. Па има направено нешто добро, но има и некои промашени проекти
3. Многу лош проект, нефункционален, естетски несоодветен, скап...
4. Немам став
5. Не сакам да одговорам на ова прашање

II. ПРАШАЊА ЗА ГРАДОТ

☐ 15. Какви се по Ваша оценка животните и амбиенталните услови во делот на градот каде Вие живеете во споредба со другите делови на Скопје?

1. Условите се подобри од другите делови на Скопје
2. Условите се слични како во другите делови на Скопје
3. Условите се полоши од другите делови во градот
4. Не знам да проценам

☐ 16. Дали во непосредна околина Ви се достапни потребните секојдневни градски елементи (пр. амбуланта, училиште, градинка, парк, пазар, верски храм итн.)?

1. Да, има скоро се
2. Има нешто од тоа
3. Има сосема малку
4. Нема ништо

☐ 17. Колку сте задоволни од решавањето на следните прашања и проблеми на градот?

	многу задоволен	малку задоволен	многу незадоволен
☐ 18. 1. Заштита на животната средина	1	2	3
☐ 19. 2. Уредување на кејот на Вардар	1	2	3
☐ 20. 3. Изградба на улици, уреден сообраќај	1	2	3
☐ 21. 4. Изградба на паркиралишта	1	2	3
☐ 22. 5. Опременување на градот со комунална опрема, водовод, канализација, асфалт	1	2	3
☐ 23. 6. Грижа за културното наследство	1	2	3
☐ 24. 7. Содржини во градот, како што се: културни, здравствени објекти, училишта, градинки	1	2	3
☐ 25. 8. Архитектонско обликување на зградите	1	2	3
☐ 26. 9. Уредувањето на центарот на градот	1	2	3
☐			

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

Филозофски Факултет - Скопје, мај, 2017

27. 10. Заштита на сигурноста на граѓаните од криминал, тероризам и сл.

1

2

3

☐ 28. Што за Вас е најважно за добар градски живот? (заокружете три најмногу!)

1. Сообраќај

5. Чистота

2. Јавен превоз

6. Добро осветлување

3. Соодветна естетика

7. Пространост

4. Убави објекти

8. Отвореност

☐ 29. Колку внимание е посветено од страна на градската и централната власт последните десетина години на следните активности?

	многу	малку	воопшто
☐ 30. 1. Индустија	1	2	3
☐ 31. 2. Угостителство	1	2	3
☐ 32. 3. Сообраќај	1	2	3
☐ 33. 4. Образование	1	2	3
☐ 34. 5. Култура	1	2	3
☐ 35. 6. Услужни дејности	1	2	3
☐ 36. 7. Спорт	1	2	3
☐ 37. 8. Здравство	1	2	3
☐ 38. 9. Екологија	1	2	3

☐ 39. Според Вашето мислење каква корист имаат граѓаните на Скопје од досегашниот негов развој? (можни два одговори)

1. Скопје се разви во сигурен град и удобен за живот
2. Создадено е градско сопанство со многу понуди за работни места и добра можност за заработка
3. Создадени се услови за подобра иднина кај младите луѓе
4. Скопје се поврза со развиениот свет и стана дел од него
5. Скопје стана значајна културна и интелектуална средина во Македонија

6. Созададени се многу можности за секој да си одбере начин на живот кој најмногу му одговара

☐ 40. Со кои проблеми се соочува досегашниот развој на Скопје? (заокружете два можни одговори)

1. Запуштено е градското зеленило и градската околина
2. Загаден е Вардар и уништен е животот во него
3. Се развиваат индустрии кои штетат на развојот и просперитетот во градот
4. Созададен е сообраќаен хаос, отежнато се одвива градскиот сообраќај
5. Уништен е традиционалниот скопски начин на живот
6. Нарушен е изгледот на градот со лошите урбанистички и градежни зафати
7. Има премногу опасности и ризици за животот на граѓаните

☐ 41. Каква корист или штета сте имале од досегашниот развој на градот? Развојот на градот:

1. Позитивно влијае на мојот живот и животот на моето семејство
2. Неповолно влијае на мојот живот и животот на моето семејство
3. Ми ги отежнува условите за живот на мене и на моето семејство
4. Нема значајно влијание врз мојот живот и моето семејство
5. Не знам, не можам да оценам

☐ 42. Мислите ли дека Скопје може да обезбеди подбри или полоши услови за живот од другите градови во Македонија?

1. Може да даде повеќе можности за живот од повеќето други градови во Македонија
2. Дава слични можности како и другите градови во Македонија
3. Дава полоши услови за живот од другите градови во Македонија
4. Не знам

☐ 43. Според Ваше мислење колку некое од следните обележја е карактеристични за начинот на живот во Скопје?

	многу	малку	воопшто
☐ 44. 1. Приврзаноста на скопјани кон својот град	1	2	3

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

Филозофски Факултет - Скопје, мај, 2017

☐ 45. 2. Големата улога на локалните традиции во животот во градот	1	2	3
☐ 46. 3. Мешање на различни животни стилови и навики	1	2	3
☐ 47. 4. Отвореноста на скопјаните кон новото и современото	1	2	3
☐ 48. 5. Изразена склоност на имитирање на нивото на живот од другите градови	1	2	3
☐ 49. 6. Вклопување на поединецот во масата, губење на посебноста и автентичноста	1	2	3
☐ 50. 7. Меѓусебна отуѓеност на граѓаните	1	2	3
☐ 51. 8. Загрозеност на животот од загадената околина	1	2	3
☐ 52. 9. Можност за кратко време да се стекне добар стандард	1	2	3
☐ 53. 10. Сигурен секојдневен живот	1	2	3
☐ 54. 11. Можноста да се живее по сопствен избор	1	2	3

☐ 55. Што најчесто работите на отворените постори во вашата населба?

	често	понекогаш	никогаш
☐ 56. 1. Се шетам	1	2	3
☐ 57. 2. Спортувам, трчам, играм фудбал и сл.	1	2	3
☐ 58. 3. Разговарам со пријателите, соседите	1	2	3
☐ 59. 4. Излегувам на отворен простор за да прочитам весник или нешто сл.	1	2	3

☐ 60. Колку често (приближно) во текот на неделата престојувате на отворените простори (кога временските услови го овозможуваат тоа):

1. Скоро секој ден

3. Понекогаш, исклучително

2. Еднаш до два пати неделно

4. Никогаш

☐ 61. Според Вас, што им недостасува на слободните простори во вашата населба?

	многу недостасува	делумно недостасува	присутно
☐ 62. 1. Зелени површини	1	2	3
☐ 63. 2. Спортски терени	1	2	3
☐ 64. 3. Простори за детска игра	1	2	3
☐ 65. 4. Паркинг	1	2	3
☐ 66. 5. Погоден простор за прошетка и рекреација	1	2	3
☐ 67. 6. Погоден простор за средба, разговор, собирање на жителите од населбата и сл.	1	2	3

☐ 68. Какви се Вашите односи со соседите?

1. Се посетуваме често и се дружиме
2. Си правиме услуги, но ретко се посетуваме
3. Само се поздравуваме
4. Соседите не ги познавам доволно

☐ 69. Кога останувате во населбата попладне или за празници, каде најчесто го поминувате времето?

	најчесто	често	ретко	никогаш
☐ 70. 1. Останувам во домот	1	2	3	4

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

☐ 71. 2. Кај соседите или пријателите во населбата☐ 72. 3. На отворените просостори во населбата
(се шета, спортува, дружи и сл.)☐ 73. 4. Одам во кафеана/кафетерија☐ 74. 5. Посетувам културен настан
(кино, театар, опера, балет, изложба и сл.)☐ 75. 6. Друго _____

Филозофски Факултет - Скопје мај, 2017

1 2 3 4

1 2 3 4

1 2 3 4

1 2 3 4

1 2 3 4

☐ 76. Како го поминувате времето во неделите и празниците? (прашањето се однесува на целото семејство)☐ 77. 1. Останува дома☐ 78. 2. Викенд во околината на Скопје☐ 79. 3. Викенд вон Скопје☐ 80. 4. Одиме или ни доаѓаат гости☐ 81. 5. Одиме во парк☐ 82. 6. Друго _____

често понекогаш никогаш

1 2 3

1 2 3

1 2 3

1 2 3

1 2 3

1 2 3

☐ 83. На што би се пожалите во врска со Вашето станбено прашање?(најмногу три одговори)

1. Премал станбен простор

2. Несоодветен станбен распоред

3. Слаби инсталции во станот (лошо греење, недостаток на вода, плин, телефон и сл.)

4. Влага или разнебитеност во станот

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК

Филозофски Факултет - Скопје, мај, 2017

5. Тежок пристап на станот (незгодна локација, превисок кат и сл.)
6. Грда или запуштена станбена зграда
7. Големи трошоци за стан (големи даноци, кирија и сл.)
8. Незгодни соседи
9. Слаба опременост на населбата со потребните објекти (трговија, училишта, градинки, пошта, банка, здравствени установи итн.)
10. Грд изглед и слабо одржана населба
11. Загаденост
12. Бучава
13. Несоодветна локација
14. Лоши услови за животот на децата во населбата
15. Лоши услови за живот на стари лица во населбата
16. Лош состав на граѓани во населбата
17. Друго

☐ 84. Дали би издвоиле некој објект или простор кој посебно Ви се допаѓа или сметате дека има посебна вредност во вашата околина?

1. Да, има објекти
2. Да има, но не можам ниеден да наведам
3. Нема

☐ 85. Ако има, наведете за кој објект станува збор:

1. Тоа е објектот _____
2. Нема таков објект

☐ 86. Кои се вредностите на објектот кој Вас најмногу ви се допаѓа, со неколку збора наведете кои се?

1. _____
2. Нема таков објект

☐ 87. Дали сметате дека градот се развива во правилна насока?

1. Да, оди во вистинска насока	3. Одиме во многу погрешна насока
2. Делумно, само во некои сфери	4. Не знам

☐ 88. Дали Ви се допаѓа центарот на градот?

1. Да	3. Во целина не ми се допаѓа
2. Некои делови ми се допаѓаат,	4. Не можам да проценам

☐ 89. Опишете накратко што Ви се допаѓа?

1. _____
2. Ништо не ми се допаѓа

☐ 90. Дали се идентификувате со градот во кој живеете?

1. Да, тука сум роден/а и пораснат/а, тој е дел од мојата личност
2. Делумно, во некоја смисла
3. Не, тука сум само за подобра кариера
4. Не, не планирам да останам тука
5. Не знам, не сум размислувал/а

☐ 91. Дали Ви се допаѓа естетскиот изглед на градот?

1. Да	3. Не
2. Има по нешто	4. Не знам да проценам

☐ 92. Дали Ви се допаѓаат објектите од проектот *Скопје 2014*?

1. Да, во целина
2. Некои ми се допаѓаат
3. Скоро ништо не ми се допаѓа
4. Не знам, не сум размислувал/а

- ☐ 93. Може ли да наведете зашто Ви се допаѓаат објектите?
1. Ми се допаѓаат затоа што _____
 2. Не знам да наведам зошто
- ☐ 94. Може ли да наведете зашто не Ви се допаѓаат објектите?
1. Не ми се допаѓаат, затоа што _____
- ☐ 95. Дали мислите дека архитектурата и просторот можат да поттикнат некои позитивни или негативни општествени вредности?
1. Да, можат
 2. Делумно, во некои сфери
 3. Не, нема врска едното со другото
 4. Не знам
- ☐ 96. Дали тоа што се изгради последните години со проектот Скопје 2014 Ви предизвикуваат чувство на припадност кон македонскиот идентитет?
1. Да, ми предизвикува чувство
 2. Малку, по нешто
 3. Не, тоа е сосема промашено во тој поглед
- ☐ 97. Кој историски период го гледате како дефинирачки во националниот идентитет?
1. Независноста (од 1991)
 2. Просветителскиот период (19 век)
 3. Револуционерниот период (почетокот на 20 век)
 4. СФРЈ (1945-1991)
 5. Антички период (време на Александар Македонски)
- ☐ 98. Дали и во иднина се гледате себеси во Скопје?
1. Да

2. Не

☐ 99. Планирате ли во блиска иднина да се преселите?

1. Да, во истиот град	5. Да, во странство
2. Да, во друг дел на Скопје	6. Да, но не знам каде
3. Да, во некој други дел на Македонија	7. Не планирам да се селам
4. Да, во селска околина	

☐ 100. Дали мислите дека Вашите деца би останале да живеат во Скопје?

1. Верувам дека ќе останат	4. Не знам
2. Мислам дека ќе се отселат	5. Немам деца
3. Веќе едно дете или повеќе се отсели	

☐ 101. Колку сте свесни за влијанието на објектите врз колективната свест и обратно?

1. Тоа е многу важно, така може многу да се влијае на граѓанското општество
2. Свесен/а сум
3. Делумно сум свесен/а
4. Каква врска има едното со другото?
5. Не знам што прашувате?
6. Нема тука никаква поврзаност
7. Не знам

III. ПРАШАЊА ЗА УСЛОВИТЕ ВО СТАНБЕНИОТ ПРОСТОР

☐ 102. Колку возрасни членови од семејството се во постојан работен однос?

1. Еден	3. Три и повеќе
2. Два	4. Ниту еден

☐ 103. Колку деца брои Вашето семејство?

1. Едно	3. Три и повеќе
2. Две	4. Нема малолетни деца

☐ 104. Дали доколу Вашите деца се над 12 години и се од различен пол делат една соба?

1. Децата се под дванаесет години	3. Имаат посебни соби
2. Децата се над дванаесет години и делат една соба	4. Нема деца во семејството

☐ 105. Дали живеете со постари членови од Вашето семејство (проширено семејство)?

1. Да	2. Не

☐ 106. Дали Ви е доволна заработувачката за пристоеен живот?

1. Да	2. Не

☐ 107. Дали сте задоволни од станот во кој живеете?

1. Да 2. И задоволен и 3. Не
незадоволен

- Ви благодарам за искрените одговори!**

БИОГРАФИЈА НА АВТОРОТ

Ива Петрунова е родена на 06.08.1989 година, во Скопје. Основното образование го завршила во ОУ „Љубен Лапе“ во Скопје. Средното образование го продолжила во СУГС Гимназија „Јосип Броз - Тито“ во Скопје, природно-математичко подрачје.

По завршување на средното образование со одличен успех, во 2008 година се запишала на Архитектонскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје на интегрирани студии од прв и втор циклус. Во 2011 година ја посетува летната школа за архитектура при Фирентинскиот интернационален институт за дизајн (The Florence Institute of Design International) во Фиренца, каде се запознава со урбаната социологија на градот и поврзаноста помеѓу историјата и архитектонскиот израз.

Во 2014 го одбрала магистерскиот труд на тема: „Тактики на трансформација на станбената структура кон нова колективна форма: Линеарно маало – нова колективна форма за Ново маало“ ("Tactics of transformation of the housing structure into a new collective form: Linear neighborhood - a new collective form for Novo Maalo), во кој се истражуваат принципите на домување во традиционално маало соочени со современото живеење. Магистрира во мај 2014 година, под менторство на проф. д-р Минас Бакалчев и се стекнала со стручен назив: магистер инженер архитект.

Во 2014 година, м-р Ива Петрунова се запишала на трет циклус студии на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, на насока: социологија и модул: социо-културен. Одобрен наслов за докторската дисертација е: „Градот во транзиција – социолошки, социо-просторни и архитектонски промени (примерот на Скопје)“, на кој ментор е проф. д-р Илија Ацески.

Ива Петрунова своето работно искуство го започнала во 2014 година, во градежната форма Промонтинг ДООЕЛ – Скопје, каде стекнува искуство за реалната состојба во градежништвото и архитектурата во Р. Македонија. Во 2015 година се вработува како асистент по предметите јавни објекти и стопански објекти на Факултетот за Архитектура при МИТ Универзитет. Меѓу другите ангажмани Ива Петрунова предава на работилница по архитектура при Факултетот за Архитектура на МИТ Универзитет на теми: „Индивидуалната перцепција на просторот и неговите вредности (вовед во архитектура)“; „Можностите на архитектурата во секојдневниот живот и визуелните

уметности“ (Скопје, 23.04.2016г.) и работилницата „Архитектонско обележје кое ми остави впечаток“ (Скопје, август, 2017).

Во 2016 година станува дел од програмата на Цивика мобилитас за поддршка на граѓанското општество. Во овој период активно учествува на неколку средби за вмрежување со граѓански организации, обуки, форуми, панел дискусии и сл. На овие средби се запознава со состојбата на граѓанските организации во Р.Македонија и врската граѓани - граѓански организации - власт. Кандидатката се залага за поголема активност, не само на обичните граѓаните, туки и на стручни лица во јавната сфера. Во јуни 2018 година е учесник на панел дискусија одржана во Музеј на Град Скопје со наслов: „Скопје – урбан град на минатото или иднината?“, каде се презентираат мал дел од резултатите од истражувањето на докторската дисертација и се дискутира за состојбата и иднината на градот Скопје.

Во тек на професионалниот развој, Ива Петрунова се јавува како учесник во поголем број конференции од кои ќе ги издвоиме следниве: меѓународна научна конференција со наслов: „Соочување со општествените трауми: предизвик за социолошките истражувања“ (Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет – Институт за социологија, Скопје, 2015); „Новите градови на Балканот: реконструкција за каква иднина?“ (Француски институт во Скопје, 2016); „Новите предизвици на социолошката имагинација“ (во чест на Чарлс Рајт Милс)(Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, 2016); „Diaspora, transnationalism, transculturalism and inter-cultural communications as new forms of social capital“ (Охрид, 2018); „Smart Cities: rethinking how toe city works and lives“ (Solveo, Скопје, 2018); 9th International Cities for Mobility Congress (Штутгарт, 2018).

Ива Петрунова одлично се служи со англискиот јазик, а францускиот јазик го познава во неговите основни елементи.

Во рамки на информатичката писменост, кандидатката наведува дека има одлично познавање на: Autocad, Archicad, SketchUp; аудио визуелно уредување на информации; Microsoft Office; Adobe Photoshop.

Поседува овластување Б за надзор, проектирање, ревизија и изведба, издадени од Комора на овластени архитекти и овластени инженери на Република Македонија.

